

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія **ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**

Випуск **82**

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2018

*Затверджено до друку
та рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
(протокол № 11 від 18 грудня 2018 р.)*

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща).**

Статті збірника прирівнюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редакції); **Кресіна І. О.** – доктор політичних наук (головний редактор); **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Матвієнко А. С.** – доктор політичних наук; **Мироненко П. В.** – доктор політичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Перегуда Є. В.** – доктор політичних наук; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Соснін О. В.** – доктор політичних наук; **Співак В. М.** – доктор політичних наук; **Стойко О. М.** – доктор політичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук; **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук; **Явір В. А.** – доктор політичних наук.

Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 82 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. 206 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

© Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України, 2018
© Видавництво «Юридична думка», 2018

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.1

І. Б. КІЯНКА

ПОПУЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА НОРМА

Розглянуто проблематику популізму крізь призму ідеологій та його еволюції. Установлено, що зростання популізму на сьогодні пояснюють руйнуванням ліберального консенсусу, яке почалося після закінчення холодної війни, із зростанням напруги між демократичним мажоритаризмом і ліберальним конституціоналізмом — двома головними підвалинами демократичних режимів. Зроблено висновки про те, що посилення ролі популізму свідчить про поступову втрату привабливості ліберальних рішень у сфері політики, економіки та культури, а особливо в ланці ідеології. Окреслено критерії, що визначають популізм як ідеологічну норму.

Ключові слова: популізм, публічна політика, вибори, виборча кампанія, політична ідеологія, політична програма.

Киянка І. Б. Популизм как идеологическая норма

Рассмотрена проблематика популизма через призму идеологии: консерватизма и либерализма. Установлено, что рост популизма сейчас объясняют разрушением либерального консенсуса, которое началось после окончания холодной войны, с ростом напряжения между демократическим мажоритаризмом и либеральным конституционализмом — двумя главными основой демократических режимов. Сделаны выводы о том, что усиление роли популизма свидетельствует о постепенной потере привлекательности

© *КІЯНКА Ірина Богданівна* — доктор політичних наук, доцент кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

либеральных решений в сфере политики, экономики и культуры, а особенно в звене идеологии. Определены критерии, определяющие популизм как идеологическую норму.

Ключевые слова: популизм, публичная политика, выборы, избирательная кампания, политическая идеология, политическая программа.

Kiyanka Iryna. The populism of the ideological norma

The article deals with the problems of populism in the light of ideology: conservative and liberalism. The installed of growth the populism now explain the destruction of the liberal consensus, which began after the Cold War, with increasing tension between democratic majority and liberal constitutionalism – the two main pillars of democratic regimes. Based on everyday, direct perception of the world and its problems simplistic notions of cause and effect relationships and social life, according populism offers lightweight, often rebellious ways out of difficult situations. Criteria for analyzing populism as an ideological norm are outlined.

Key words: populism, public policy, elections, campaign, political ideology, political program.

Проблема концепту популізму в сучасній політичній науці досліджується (безпосередньо чи дотично) у низці контекстів залежно від сфери, напряму чи предмета зацікавленості.

Загалом ці візії можемо класифікувати у такий спосіб: історичні форми та шляхи реалізації популістських вчень та ідей; пошуки оптимальних методологічних основ дослідження проблеми популізму; вивчення теоретичних концептів популізму, вітчизняних, і зарубіжних авторів; місце і пріоритети популізму у співвідношенні з економічними, соціальними, культурними, національними тощо;

В епоху Відродження ідеї популізму можна простежити в гуманістичній теорії. Розробкою гуманістичної теорії зайнявся Томас Мор, а в епоху Просвітництва прагнуть здійснити на практиці соціальні і політичні вчення про суспільство справедливості Мел'є, Морелі, Маблі та ін.

В тому і проявляється історична специфіка соціально-політичної та соціалістичної думки, що мала певне коріння у соціальній структурі суспільних, соціально-політичних відно-

син епохи Відродження і відображала, хоча іноді ще в абстрактній формі, настрої пересічних людей. Майбутнє суспільство Томас Мор зв'язував з народовладдям, з найширшою участю людей в управлінні суспільними справами.

В ідеальній державі, описаній Томасом Мором в книжці «Утопія» (місце, якого не існує), всі посадові особи обираються народом, діють в інтересах народу і звітують перед народом. Популістські ідеї присутні у роботах Т. Мора і мають лише декларований характер

Пропагандистом гуманізму і соціальної справедливості тоді виступає й італійський мислитель Томмазо Кампанелла. Поділяючи натурфілософські погляди Бернадіко Телезіо, закликав до дослідного вивчення природи, мріяв про єдність та благо людства. На чолі Міста Сонця – ідеальної республіки, сконструйованій Т. Кампанеллою в однойменній книжці, стоїть мудріший і всезнаючий первосвященик Сонце (Метафізик), якому підкорені три співправителі: Могутність, Мудрість, Любов, які вибирають нижчих посадових осіб, носіїв справжнього знання.

Торкаючись популізму в контексті концепції природного права та суспільного договору, варто звернути увагу на одного з перших теоретиків школи природного права, а саме нідерландського юриста, історика, державного діяча Гуго Гроція, який акцентував увагу на ідеалістичному вченні про виникнення держави і права в результаті свідомого укладення між людьми договору.

У XVII ст. розгорнуту форму теорія суспільного договору одержує в творах філософів Томаса Гоббса, Баруха Спінози, Джона Локка, Жан-Жака Руссо, П'єра Гассенді та ін. Держава, на думку Гуго Гроція, є «досконалий союз вільних людей, який укладено заради додержання права і спільної користі». Тут видно вплив Арістотеля і Цицерона. В державі, підкреслює Гуго Гроцій, панує громадянська влада, яка виступає верховною, якщо її дії не підкорені іншій владі та не можуть бути чужою владою скасовані.

Вперше Гуго Гроцій висловлює думку про справедливі війни. З точки зору прихильників теорії суспільного договору, суспільству і державі передує повна анархія і «війна всіх проти всіх» або, за деякими міркуваннями, ідилія свободи. Спільною рисою природного становища, де тривалий період нібито перебували люди, виступає необмежена особиста свобода. Її люди свідомо вирішили поступитися на користь держави для забезпечення своєї безпеки, приватної власності та інших особистих прав. Вчення Гуго Гроція відіграло значну роль у вивільненні теорії держави і права від опіки теології, середньовічної схоластики.

Проблему концепту популізму в контексті політичної науки, можна його розглядати під кутом зору ідеології, яка згодом переходить в політичну ідеологію, а це в свою чергу продукує політичні міфі, які живуть у спільнотах через певні категорії. Такими категоріями є політична свобода, справедливість, рівність, політична чесність та інші, що тлумачаться через призму ідеології консерватизму, лібералізму (неолібералізму), націоналізму.

Поява ідеології є закономірним результатом розвитку суспільства та важливим атрибутом функціонування держави. При цьому ідеологія може виступати у вигляді політичного вчення, релігійної доктрини, глобальної стратегії, тощо. Її функція — функція духовного стрижня, що визначає мету та сенс суспільно-політичного життя, забезпечує згуртування та єдність соціуму, народу, нації. Водночас, ідеологія є важливою складовою суспільної свідомості, котра являє собою самобутнє й різностороннє явище¹.

Як система поглядів, ідей і концепцій, ідеологія знаходить своє втілення в різноманітних формах суспільної свідомості, котрі розрізняються за своїм предметом, характером відображення інтересів суспільного суб'єкта, а також функцією, яку вони виконують у суспільному житті. При цьому, як правило ідеологія тісно пов'язана з такими формами суспільної свідомості, як політична свідомість і правова свідомість, мистецтво й мораль, філософія й наука, а також із релігією, економічною свідомістю людини, тощо.

Зазвичай ідеологія проявляється у вигляді оригінальних суджень, узагальнень і висновків. Як правило, вони виявляються суб'єктивними, тобто оцінками і судженнями того суб'єкта, виразником інтересів якого є ідеологічна система. А процес появи і становлення ідеології безпосереднім чином пов'язаний із певними соціальними та суспільними, а згодом політичними прагненнями та завданнями².

На думку В. Денисенка, принцип співвідношення людини та держави в історичному аспекті вибудовує щонайменше дві узагальнені парадигми: або ж держава як сутність соціально-політичного буття людського світу перебуває за межами реально існуючої цілісної системи людського буття (точніше – за межами кожного індивідуального способу проживання цієї дійсності), або ж вона становить суть такого буття, – тоді якісно змінюється зміст і сенс людської свободи. В останньому випадку буття самої держави іманентне буттю людини взагалі. Звідси – і вся система онтологізації феномену держави, котра вибудовується як складна ієрархічна система інституцій та відносин, що обов'язково постають як реалії людської дійсності, котрі починають вимір з людини і нею ж завершують.

Формуючи модель історичного типу політичної свободи, В. Денисенко стверджує: трансцендентність політичної системи людського буття може виявлятися по-різному. Наприклад, формування людини (бажає вона того чи ні) відбувається за обставин, коли вона так чи інакше задіяна у відносинах політичного змісту, а її буття завжди перебуває у кореляційних відносинах з державою, різними інституційними утвореннями. Останні у своїй цілісній системі становлять своєрідну формотворчу основу поведінки людини, змістом якої стають цінності не лише політичного сенсу, причому майже всі вони мають відбиток цієї домінуючої заданої форми. Визначеність, окресленість, логічність, жорсткість форми залежить від адекватного сприйняття її особою, здатності протидіяти хоча б неприйняттям цих зовнішніх форм, котрими постає політична система суспільства з усіма її складовими³.

У такий спосіб сама ж держава, система влади, політичні інститути й інституції, відносини уже перетворюються на трансцендентні стосовно особи. Адже психологічно людина завжди протистоїть нав'язаним ззовні формам, які б алгоритмізували її сутність своїми менше чи більше жорсткими визначеннями, звужуючи простір її свобод. У надмірно тоталітарних і демократичних суспільствах (в останніх, до речі, ще виразніше, бо сформована самоідентичність) завжди присутнє психологічне протистояння людини своїй зовнішній політичній формі буття – державі, владі, політичним інституціям та ін.

Як зауважив М. Вегеш, політична ідеологія –це система поглядів, ідей, вчень, що відображають суспільне життя, інтереси, цінності та потреби різних соціальних груп, цілі, завдання й методи їхньої діяльності. Відповідним чином, політика без ідеології існувати не може, так як політична ідеологія є структурним елементом політики. Доки люди поділяються на групи за інтересами, залишається потреба у владному регулюванні їх відносин: вони підтримуватимуть владу або протистоятимуть їй, формуючи групові образи щодо їх місця в суспільстві, відстоюючи власний погляд на речі як найдостовірніший. Варто зауважити, що одною з найсерйозніших проблем у сучасному політичному житті української держави є незбалансованість її політико-правової системи та механізму влади, що, значною мірою, зумовлено відсутністю єдиної національної та державної ідеології. Фактично кожна політична партія намагається створити певні ідеології. Однак переважна більшість з останніх, не маючи під собою належного ідейно-політичного підґрунтя, не є життєздатними⁴.

У загальнонаціональному плані ідеологічно-політичний компонент національної самосвідомості, на відміну від інших, не виникає стихійно на побутовому рівні, а є результатом діяльності національної інтелігенції. Внаслідок активної дії національних партій чи громадсько-політичних об'єднань національна ідея і, в першу чергу ідея національної єдності доповнює зміст етнічної духовності, отримує політичне закри-

плення в програмних документах політичних партій та свідомості людей.

Сьогодні ідеологія виступає у формі масової культури, котра свідомо поширюється через численні канали сучасної пропаганди, формує смаки, потреби і напрям думок «пересічної людини», є засобом цілеспрямованого керування мисленням і поведінкою людей. Роль і місце ідеології в суспільстві залежить від становища самого суспільства та його соціальних інститутів (парламент-церква – ЗМІ – освіта, тощо). Це своєрідні соціальні інтегратори підстраховують і перекривають один одного. Слабкість одних неминуче проявляється в підвищеній навантаженості на інших. І гіпертрофований розвиток ідеології, перетворення її у фокус всієї системи інтеграторів є показником слабкості всіх інших інтеграційних механізмів⁵.

Будь-яка ідеологія прагне пояснити та обґрунтувати той соціальний та політичний порядок, котрий вона відстоює. Для цього використовуються різного роду прийоми, наукові формули та термінологія, за допомогою котрих часто і конструюється ідеологія. Безперечним є вплив ідеології на науку. Ідеологія, яка обґрунтовує політичний порядок, суспільно-економічні відносини, співвідноситься з поняттями, в котрих людина осмислює своє існування в суспільстві. А вони нерозривно пов'язані з картиною світу і розумінням місця людини в цьому світі.

Важливість ідеології полягає в тому, що вона є вагомим фактором формування суспільства та виховання людей. Досвід країн свідчить, що держава не може існувати без власної ідеології. Адже потреба в національній (державній) ідеології закладена самою закономірністю функціонування суспільства та необхідністю пошуку загальнонаціональних духовних орієнтирів, спроможних консолідувати суспільство⁶.

Саме в державній ідеології концентровано віддзеркалюються основні загальнонаціональні цінності й загальнодержавні інтереси, внутрішні та зовнішні пріоритети держави, місце громадян у їх реалізації, тощо. Відмова ж від ідеології, або деідеологі-

зачія, не сприяє зміцненню суспільної свідомості народу, бо створює в ній порожнечу. Державна ідеологія має подолати в масовій свідомості комплекс другосортності власної держави та згуртувати народ у боротьбі за його гідність і належне місце у світовому співтоваристві.

Як зазначив М. Варій, важливу роль в ідеології відіграє політична свідомість — як специфічна форма свідомості, система відображення в духовному житті людей політичних інтересів та уявлень різних соціальних груп, національних спільнот, суспільства в цілому. Вона безпосередньо детермінована політичним буттям, але на неї, на її характер впливають соціально-економічні, історичні, національні, культурні, психологічні й соціально-психологічні чинники. Важливо є те, що політична свідомість ніколи не буває в пасивному стані, вона завжди активізує себе в різних проявах. Як вважає автор, по-перше, вона здатна прогнозувати й моделювати політичні процеси. По-друге, вона впливає на політичне життя суспільства, а через нього — на його економічні, духовні, культурні відносини. По-третє, політична свідомість визначає напрям політичної діяльності, в тому числі й виборчу активність особистості⁷.

Проте є певні суперечливі явища у свідомості, зокрема політичній сучасного українського суспільства — це суперечність між теоретичним рівнем політичної свідомості та реальним життям. Вирішенню цієї суперечності перешкоджають догми, стереотипи, міфи політичної свідомості. Певною перешкодою в розвитку та вирішенню її суперечностей є політика маніпулювання свідомістю, що проявляється в замовчуванні негативних процесів суспільно-політичного життя та ігноруванні різних поглядів на політичний процес, у відсутності повної та необхідної інформації з окремих політичних питань.

Питання про те, чи можна вважати популізм ідеологією, є предметом дискусії політологів. Відповідні аргументи будуть проаналізовані у нашому дослідженні далі. Тут зазначимо, що концепт популізму ствердився у понятійному апараті політичної науки у 1950 — 1960-х рр.

Популізм може бути виділений з сфери масових почуттів, таких, як націоналізм, расизм, етноцентризм, на основі специфіки його символічних засобів мобілізації гніву і образ людей. Він направляє їх проти інститутів влади і еліти, які, природно, відірвалися від «народу». Популізм – це свого роду моральний курс лікування демократії.

Популістські нападки можуть, певною мірою, ослабити інтеграцію політичних структур, привести до роз'єднуючих суспільство результатів. Позначається його схильність до індивідуальної свободи і моралі на противагу колективної думки і згоди, за споживання на противагу інвестиціям. Але популізм сам по собі не здатний трансформуватися в робочу систему оскільки популістські декларації обходять мовчанням способи реалізації бажаного. Демократичній системі можна нав'язати популістські атрибути, але це не означає виникнення нового способу перебудови системи, тим більше універсального для усіх випадків життя⁸.

Популізм розповсюджений найбільшою мірою серед верств з низьким рівнем політичної і правової культури і в умовах ще не окріплених структур народовладдя. Нездатність мас відрізнити демагогію від реалістичних пропозицій, чорно-біле бачення світу, готовність обожнити чергового кумира і ненавидіти його конкурентів – усі симптоми невисокої політичної культури досить активно використовуються популістськими лідерами для мобілізації суспільної підтримки.

Зростання популізму нині пояснюють руйнуванням ліберального консенсусу, яке почалося після закінчення холодної війни, із зростанням напруги між демократичним мажоритаризмом і ліберальним конституціоналізмом – двома головними підвалинами демократичних режимів. Посилення ролі популізму свідчить про поступову втрату привабливості ліберальних рішень у сфері політики, економіки та культури, а особливо в ланці ідеології⁹.

Різноманіття ідей популізму створює основу для демократичних, консервативних, реакційних тенденцій і, відповідно, різних його оцінок – «лівий популізм», «правий популізм».

Ключовим словом лівих популістів є справедливість в її примусово-розподільному варіанті. У правих – слово порядок, під яким мається на увазі, найчастіше, порядок військово-поліцейський. Ліві схильні експлуатувати екологічні проблеми або проблеми рівності-братерства, а праві – проблеми національні.

Світовий досвід свідчить, що популістський рух активізувався в періоди, коли країни переживали переломні етапи своєї історії. При різких соціально-економічних зрушеннях особливо тоді, коли ламалися старі засади, а нові ще не викреслювалися чітко і ясно, на політичну арену виходять популістські діячі. Заснований на буденному, безпосередньому сприйнятті навколишнього світу і його проблем спрощених уявленнях про причинно-наслідкові зв'язки і стосунки громадського життя, популізм пропонує відповідно полегшені, частенько бунтарські шляхи виходу із складних ситуацій¹⁰.

Серед причин зародження популізму у масовій свідомості і політичних ідеологіях різних держав, у тому числі пострадянського простору, є прагнення громадян пов'язати позитивний соціально-економічний розвиток з особистостями і так званою «залізною» владою. При цьому демократія сприймається ними як гальмо на шляху економічної стабілізації і поступу, що стимулюється певною часткою національного політикуму. А саме, апатія населення, яка часто настає після бурхливої ж діяльності спільноти – лідера – команди. Якщо немає підтримки у більшості населення у лідерів починається процес активного виснаження і він дається до реакції самозахисту власного его «популістських гасел». І тому й допомагає відсутність необхідного рівня соціальної енергії, громадської підтримки. Важливими є емоції, які у реалізації популістських гасел мають фундаментальний характер, оскільки кожна з них має: специфічні внутрішньо детерміновані нервові субстрати¹¹.

Відомий філантроп Дж. Сорос у своїй праці «Криза глобального капіталізму» зауважив, що є п'ять основних хиб найбільш «ефективного і передового» життєустрою: нерівно-

мірний розподіл благ, нестабільність фінансової системи, загроза глобальних монополій та олігополій, неоднозначна роль держави, занепад загальнолюдських цінностей і соціальної злагоди. Це все й допомагає розвиватись ще більшій апатії серед населення¹².

Коли популізм апелює до суспільних настроїв, тоді, власне, появляється спроба підлаштуватися під стереотипи масової свідомості і тоді популізм стає засобом завоювання влади. А підвладна маса потребує від влади, по-перше, опіки, турботи, догляду, патерналістського забезпечення базового комфорту – фізіологічного і психологічного. По-друге, встановлення чи дотримання порядку. По-третє, надання сенсу колективному та індивідуальному існуванню, творенню привабливої спільної ідеї. Хоча це є своєрідна ілюзія, але без неї суспільство не може нормально існувати, інакше воно впадає у стан аномії. Якщо ж влада не хоче чи не може запропонувати громадянам важливу й цікаву для них ілюзію, то вона ризикує втратити свою популярність, якщо, звісно, вона її має¹³.

Це можна простежити крізь призму ідеології консерватизму, лібералізму (неолібералізму), соціал-демократії та націоналізму.

Якщо брати до уваги, що основним елементом класичного консерватизму є філософія традиціоналізму – повага до моральних традицій, котрі склалися у суспільстві, усвідомлення того, що суспільство – це духовний феномен, організм, який має своє внутрішнє життя, і недопустимо його «перекроювати» на догоду державним діячам, їхнім свавільним устремлінням. Для правого світогляду характерна також повага до історичної традиції, запропонованого нею емпіричного матеріалу (інтелектуального, політичного, історичного), тому консерватизм і права думка загалом критично відмовляються від соціальних проектів перебудови суспільства, ґрунтованих винятково на інтелектуальному пошуку, без урахування реальності.

Консервативна думка запропонувала надзвичайно слухні відповіді на широке коло питань щодо свободи особи й зупи-

нилася перед політичною практикою, зауважуючи різницю між теоретичним конструктом і реальністю.

Принцип популізму – це постійна рефлексія на певні речі, що відбуваються в суспільстві. Це, в свою чергу, своєрідний захист системи і уніфікація певних символів, що зручні для популістів. А також характерна риса для опрацювання людської свідомості в процесному та історичному саморозвитку в контексті ідеологічних норм.

У популізмі завжди приступний «інстинкт до комбінації». Психологічно – це той інстинкт, який відповідає за те, щоб людина була здатна розглядати свої відносини і зв'язки з оточуючим світом і наводити певні асоціації, тобто з'єднувати одні речі з іншими.

1. *Онопко О.* Виникнення та напрямки розвитку політичних міфів // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2010. Вип. 14. С. 36-38. 2. *Денисюк С., Бобрук А.* Популізм як прояв мімікрії в контексті сучасної політичної прaxeології // Науковий огляд: міжнародний науковий журнал. 2014. Вип. 2 (№ 1). С. 192-198. 3. *Денисенко В. М.* Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії. Львів: ПАІС, 1997. 273 с. 4. *Вегеш М. М.* Історія і політика: У 4 т. Т. 4. Ужгород: УЖ НУ, 2005. 478 с. 5. *Дацюк С.* Інтелектуальна політика // Незалежний культурологічний журнал «І». 2010. 465 с. 6. *Лісничук О.* Популізм в Україні: теоретичні засади і проблеми вивчення феномену / Ін-т політ. і етнонац. досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2016. С. 63–73 URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_78/lisnychuk_populizm.pdf. 7. *Варій М. Й.* Політико-психологічні передвибірні та виборчі технології: навч.-метод. посіб. Київ: Ельга, Ніко-Центр, 2003. 400 с. 8. *Рябчук М.* Від «хаосу» до «стабільності»: хроніка авторитарної консолідації. Київ: «К. І. С.», 2012. 288 с. 9. *Шайгородський Ю.* Роль міфологічної свідомості у розумінні політики. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php>. 10. *Грабовський С.* Люди натовпу. Як створювався homo sovieticus // Тиждень. Український тижневик. 2011. № 48. С. 40-41. 11. *Демчук П.* Державна ідеологія та ідеологічна робота держав // Розбудова держави. 1994. № 5. С. 12-14. 12. *Сорос Дж.* Криза глобального капіталізму: Відкрите суспільство під загрозою. Київ: Основи, 1999. 260 с. 13. *Сорос Дж.* Відкрите суспільство. Реформування глобального капіталізму. Харків: Фоліо, 2018. 368 с.

Kiyanka Iryna. The populism of the ideological norma

The article deals with the problems of populism in the light of ideology: conservative and liberalism. The growth of populism now explain the destruction of the liberal consensus, which began after the Cold War, with increasing tension between democratic majority and liberal constitutionalism – the two main pillars of democratic regimes. Strengthening the role of populism shows the gradual loss of the attractiveness of liberal solutions in the field of politics, economy and culture, especially in the link ideology. World experience shows that the populist movement intensified in periods when the country experienced a turning point in its history. In sharp socio-economic changes particularly when breaking the old principles and new ones have not clearly, the political arena out populist leaders. Based on everyday, direct perception of the world and its problems simplistic notions of cause and effect relationships and social life, according populism offers lightweight, often rebellious ways out of difficult situations.

The concept of populism has been established in political science and history research in the absence of a generally accepted, unambiguous interpretation. The thesis of the complexity of the definition and the huge variety of manifestations of populism is the beginning of reflection on the populism of most authors who have researched this topic. The constituent scientific discussion, which has been going on for several decades, was the idea that the category of «populism» as a tool of political analysis in general should be abandoned. However, quite a lot of research by populist researchers is enough today a solid foundation for its active use in political science.

A kind of positive message of populism is often abstract demand the return of people power as a result of the removal from power of current at a particular time , groups, political parties and the transfer of power « true « representatives of the people . According populism seeks to correct, amend the rules adopted on the basis only of interest position his political force, disregarding the interests of other political actors.

Populism is most common among segments with low political and legal culture in conditions not yet strong structures of democracy. The inability of the masses to distinguish realistic proposals from demagogy, black and white vision of the world , the willingness next idol and hated by his rivals – all symptoms of low political culture actively used by populist leaders to mobilize public support.

Political presented populist democracy, including calls for greater participation for reform, including through a popular referendum; populism of politicians, appointed not by ideological appeals to «people» with the requirement to build a unified coalition; reactionary populism – calls for fundamental changes that often find support instead of resistance and

misunderstandings in their implementation. Dictatorial populism, which came much scope in Latin America in the XX century. And had their charismatic leaders – like X. Peron, A. Hitler, J. Stalin.

But the common feature of populism subspecies played the lead role or domination – the people. «The power of the people – all the people!!!»

Key words: populism, political dogma, public policy, elections, campaign, political ideology, political program.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.383+327.81+332.8

Є. В. ПЕРЕГУДА

ПОСТРЕВОЛЮЦІЙНА КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ ЗАСОБАМИ ПОЛІТИКИ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ

Розвиток «позитивної» консолідації суспільства, тобто консолідації на ґрунті певних суспільних цінностей, є актуальним завданням постреволюційної політичної системи після скинення старого режиму. Сприяння розвиткові консолідації здійснюється інструментами різних політик. Зовнішня політика є однією із сфер, де здійснюється консолідація, та водночас одним з інструментів її досягнення. Основними контрагентами України у сфері енергозбереження та енергоефективності є міжнародні інституції, національні держави, національні агенції, суб'єкти господарювання тощо. Міжнародне співробітництво України спрямоване на зміцнення політики енергоефективності та енергозбереження, регіональної політики, місцевого самоврядування, спроможності локальних співтовариств, демократизацію відповідної політики. Це консолідує широкі соціальні групи навколо вирішення важливої загальнонаціональної мети.

Ключові слова: консолідація, зовнішня політика, європейська інтеграція, міжнародне співробітництво, енергоефективність, енергозбереження.

© ПЕРЕГУДА Євген Вікторович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

Перегуда Е. В. Постреволюционная консолидация украинского общества во внешнеполитической сфере средствами политики энергоэффективности и энергосбережения

Развитие «позитивной» консолидации общества, то есть консолидации на почве определенных общественных ценностей, является актуальной задачей постреволюционной политической системы после свержения старого режима. Содействие развитию консолидации осуществляется инструментами различных политик. Внешняя политика является одной из сфер, где осуществляется консолидация, и одновременно одним из инструментов ее достижения. Основными контрагентами Украины в сфере энергосбережения и энергоэффективности являются международные институты, национальные государства, национальные агентства, предприятия. Международное сотрудничество Украины направлено на укрепление политики энергоэффективности и энергосбережения, региональной политики, местного самоуправления, способности локальных сообществ, демократизацию соответствующей политики. Это консолидирует широкие социальные группы вокруг решения важной общенациональной цели.

Ключевые слова: консолидация, внешняя политика, европейская интеграция, международное сотрудничество, энергоэффективность, энергосбережение.

Pereguda Yvgen. Post-revolutionary consolidation of Ukrainian society in the foreign policy sphere by means of energy efficiency and energy saving policies

The development of a «positive» consolidation of society, that is, consolidation on the basis of certain social values, is an actual task of the post-revolutionary political system after the overthrow of the old regime. Assistance in the development of consolidation is carried out by instruments of various policies. Foreign policy is one of the areas where consolidation is carried out, and at the same time one of the tools to achieve it. International institutions, national states, national agencies, business entities, etc. are the main contractors of Ukraine in the field of energy saving and energy efficiency. International cooperation of Ukraine is aimed at strengthening of energy efficiency and energy saving policies, regional policy, local self-government, local communities' capacities, and democratization of relevant policy. It consolidates a wide social groups around the decision of an important national goal.

Key words: consolidation, foreign policy, European integration, international cooperation, energy efficiency, energy saving.

Передумовою сталого розвитку суспільства є його консолідація. Її досягнення є однією з функцій політичної системи, діяльності її акторів. Тому показником ефективності (або,

навпаки, неефективності) діяльності суспільно-політичних акторів є здатність/нездатність консолідувати навколо себе широкі маси громадян. В процесі досягнення цієї мети політики та громадські діячі використовують інструменти різних видів політик – економічної, соціальної, культурної, внутрішньої та зовнішньої тощо.

Особливо актуальним завдання консолідації постає в умовах постреволуційного розвитку суспільства. Це пов'язане, зокрема, з тим, що революція розбухує соціум, стимулює численні соціальні групи до суспільно-політичної активності. На етапі боротьби проти старого режиму це не має негативних наслідків, оскільки соціальні групи об'єднує неприйняття влади. Але після зміни влади це дається взнаки, й суспільні суперечності стрімко зростають, викликають суперечності між політичними акторами. Тому революційна влада і, зокрема, громадські структури опиняються перед все більшою актуалізацією проблеми консолідації суспільства.

Консолідацію часто визначають як погодження (консенсус) більшості суспільства, соціальних груп, які його складають, з певними цінностями в процесі здійснення суспільної діяльності, орієнтація на ці цінності під час ініціювання та безпосередньої трансформації суспільства. Безумовно, таке погодження має різні виміри: ідеологічний (у вигляді теоретичного обґрунтування цілей та шляхів розвитку суспільства, яке поділяють громадяни), програмно-цільовий (погодження з програмою дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей), структурно-організаційний (організаційна консолідація суспільних акторів) тощо.

Проте при аналізі класифікації різних проявів консолідації важливо враховувати ще одну їх типологію. У реальному суспільно-політичному житті консолідація може мати, так би мовити, «позитивний» та «негативний» характер. У другому випадку вона пов'язана з несприйняттям того чи іншого політичного актора, політичного опонента. Прикладом й є несприйняття старого режиму на перших етапах революції. Воно, на нашу думку, не може вважатися незворотною консо-

лідацією, консолідацією високого рівня, оскільки за цих умов відсутні деякі важливі, зокрема вищеперераховані, складові консолідації. «Негативна» консолідація має функціональні та часові обмеження. Зокрема, в революційні часи її функції вичерпуються разом із скиненням старої влади та зміцненням влади нової.

Навпаки, «позитивна» консолідація є більш високим рівнем консолідації, оскільки вона свідчить про єдність цілей, ідеологічних настанов, методів (або, принаймні, погодження з ними) й забезпечує єдність дій суспільно-політичних акторів. Але ця єдність не народжується водночас, а формується поступово в процесі суспільно-політичної діяльності. На певному етапі після революційної зміни влади може відчуватися дефіцит «позитивної» консолідації, що зумовлює зростання протистояння між політичними акторами, зокрема й тими, які раніше спільно боролись проти старого режиму, та спокусу звернення нової влади до засобів формування «негативної» консолідації.

Однією зі сфер життєдіяльності суспільства, задіяних в процесі його консолідації, є зовнішня політика. Виходячи з попереднього абзацу, тут консолідація може проявлятися або як погодження з орієнтацією у розвиткові суспільства на співробітництво з певними зовнішньополітичними акторами, або як консенсусне несприйняття інших зовнішньополітичних контрагентів, що в цілому співпадає з вищевказаним поділом на «позитивну» та «негативну» консолідацію. В період Революції Гідності та у постреволюційні часи це проявилось у вигляді відповідно європейського або євроатлантичного вектора зовнішньої політики, з одного боку, та зростання ворожості до Російської Федерації – з іншого. Водночас слід розуміти, що в основі як «позитивної», так й «негативної» зовнішньополітичної орієнтації лежить погодження або несприйняття тих цінностей, якими ці зовнішньополітичні актори керуються.

Важливою є проблема співвідношення консолідації суспільства в цілому та консолідації зовнішньополітичних орієнтацій суспільно-політичних акторів. Зв'язок між ними має двосторонній характер. З одного боку, консолідація суспільства в

інших сферах його функціонування (економічній, національно-культурній тощо, тобто, так би мовити, «внутрішня» консолідація) сприяє консолідації зовнішньополітичних орієнтацій. Й навпаки, дефіцит внаслідок різних соціальних чинників «внутрішньої» консолідації зумовлює важкість досягнення консолідації у зовнішньополітичній сфері. Проте, з іншого боку, виходячи з теорії маніпулювання суспільною свідомістю, нав'язування зовнішньополітичного консенсусу здатне нівелювати суперечності, які заважають «внутрішній» консолідації суспільства.

За підсумками вищесказаного ми повинні зробити кілька важливих для проблеми, що розглядається, висновків. По-перше, «позитивна» консолідація формується поступово, в процесі становлення діалогу суспільно-політичних акторів. Щодо зовнішньополітичної сфери це означає, що консолідації сприяє розвиток міжнародного співробітництва у різних сферах. По-друге, зовнішня політика є не лише однією з функціональних цілей політики консолідації, а й її інструментом. По-третє, міцність зовнішньополітичної орієнтації, тобто фактично як ступінь наближення до цілі, так й міцність інструмента, залежить від довіри населення до тих цінностей, з якими асоціюється контрагент, а також готовності сприйняти відповідні суспільні інститути, які ці цінності втілюють. Дефіцит такої довіри, зокрема й дефіцит розуміння цієї цінності, готовності грати за прийнятими правилами здатен підірвати відповідну зовнішньополітичну орієнтацію.

У випадку України політичні сили, які прийшли до влади після Революції Гідності, базовою засадою суспільної консолідації у сфері зовнішньої політики обрали орієнтацію на Європейський Союз та євроатлантичну спільноту. Це пояснюється довірою населення до таких європейських цінностей як права людини, свобода, демократія, громадянське суспільство тощо. Ці цінності ґрунтуються на адекватній їм технологічній базі, реаліях соціально-економічного розвитку, особливостях законодавства, властивих європейським країнам. Так, сильне громадянське суспільство, високий ступінь його незалежності

від держави ґрунтуються, зокрема, на енергоефективних технологіях, які сприяють меншій залежності домогосподарств та суб'єктів ринку, антимонопольному законодавстві, яке обмежує вірогідне свавілля енергопостачальників тощо.

Не можна сказати, що ці цінності та відповідні їм інститути були чужими для України до 2013 р. Ще на початку 1990-х років почали закладатись відповідна законодавча база та організаційно-правові засади політики енергозбереження, про що ми вже писали у збірнику «Держава і право»¹. Важливість цих питань обумовлювалась дефіцитом енергоресурсів, який властивий Україні (на відміну від рівня забезпеченості електроенергією), а постачальником значної частки енергоресурсів була сусідня Росія. Заходи енергозбереження знаходили віддзеркалення й в ідеологічній діяльності держави та інших суб'єктів політичної системи. Зокрема, у першому десятилітті ХХІ ст. навіть з'явилося поняття «енергонезалежності». Але потрібні були Євромайдан та фактично війна з Росією, щоб ці питання були належним чином оцінені, зокрема, державною владою. Політичні сили, які прийшли до влади на хвилі Революції Гідності, прагнули мінімізувати важіль впливу, який активно використовував Кремль, й політика енергоефективності та енергозбереження посіла важливе місце в контексті переорієнтації зовнішньої політики — «енергонезалежність» стала розцінюватись не лише як умова державної незалежності, а й як одна з передумов курсу на європейську інтеграцію, на ті вищевказані цінності, які цю інтеграцію обумовлюють, зокрема, на автономність та спроможність громадянського суспільства тощо².

Але важливо зазначити й те, що роль політики енергоефективності та енергозбереження була викликана не лише питаннями зовнішньої політики. В її основі лежать потреби українського суспільства. Стан суспільних комунікацій, зокрема інфраструктури, який був властивий Україні протягом попередніх років, зокрема й надвисока енергоемність, гальмував суспільний розвиток, оскільки вимагав надлишкових витрат його агентів, структур громадянського суспільства, якими є, напри-

клад, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, внаслідок чого ціна суспільних перетворень нівелювала актуальність трансформаційних цілей.

До речі, саме з цим пов'язана й понятійна трансформація у цій сфері. Якщо до 2013 р. найбільш пріоритетним було поняття «енергозбереження», то після Євромайдану на перше місце виходить поняття «енергоефективності», яке акцентує увагу не стільки на мінімізації споживання енергоресурсів (хоча й на ньому також), скільки на ефективному задіянні ресурсів, ефективному управлінні сферою виробництва, розподілу та споживання енергоресурсів. А управління цією сферою є насамперед політичною проблемою, оскільки воно пов'язане з відносинами різних соціальних груп – енерговиробників, постачальників, індивідуальних та колективних енергоспоживачів тощо. Причому в цьому процесі беруть участь не лише групи українського суспільства, а й зовнішні актори. Вони теж зацікавлені використати ресурси, якими володіє Україна, замінити в якості їх постачальників російські компанії, виступити як постачальники відповідного обладнання.

Відтак посилення інтенсивності політики енергоефективності та енергозбереження зумовило розширення спектру заходів міжнародного співробітництва України у цій сфері. Напрями та заходи цього співробітництва можна класифікувати за різними критеріями. По-перше, за категоріями зовнішньополітичних контрагентів України. У цій якості виступають міжнародні організації, окремі іноземні держави, національні агенції, окремі суб'єкти господарювання тощо. По-друге, згідно з суб'єктами співробітництва з боку самої України. Такими суб'єктами є Українська держава в цілому, окремі центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, насамперед міські ради. По-третє, за напрямками виокремлюються фінансово-кредитне, інвестиційне, технічне та інші види співробітництва. По-четверте, класифікацію співробітництва можна здійснювати й залежно від галузей альтернативної енергетики – сонячної, вітрової, біогазової тощо.

Серед міжнародних інституцій, які співпрацюють з Україною у сфері енергоефективності та енергоспоживання, найбільшу активність проявляють Міжнародна фінансова корпорація, Європейська комісія, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк. Формами співробітництва з ними є надання Україні технічної, фінансової та іншої допомоги у розробці політики енергоефективності та енергоспоживання, проектів законів, які спрямовані на стимулювання цієї політики, пілотних проектів, особливо на місцевому рівні. Так, міжнародні інституції зробили великий внесок у розробку проекту створення Фонду енергоефективності, а Єврокомісія внесла у Фонд енергоефективності 50 мільйонів та анонсувала намір надати другий транш обсягом 54 мільйони євро³. Міжнародні інституції фінансують не лише національні, а й місцеві та навіть приватні проекти. Так, у липні 2018 р. ЄБРР затвердив чергову програму підтримки приватних проектів на загальну суму 250 мільйонів євро⁴.

Співробітництво з міжнародними інституціями має не лише прямий ефект, а й відіграє символічну функцію. Здійснюючи організаційні заходи та надаючи міжнародні кредити Україні, вони надають сигнали національному бізнесу європейських та інших країн й таким чином стимулюють інвестування останнім коштів в Україну⁵.

Схожі функції виконують й національні державні та громадські агенції, які спеціалізуються у сферах енергоефективності енергоспоживання. Особливу активність тут проявляють агенції Німеччини, скандинавських країн – Швеції, Данії, Фінляндії тощо. Наприклад, керівництво Державного агентства України з питань енергоефективності та енергозбереження визнає важливу роль для України проекту «Українсько-Данського енергетичного центру», зокрема досвіду Данії з квот державної підтримки для об'єктів відновлювальної енергетики⁶. За співробітництва з Нідерландським агентством підприємства було розроблено закон щодо квот біокомпонентів у загальному продажу моторних палив⁷. Експортно-кредитне агентство ФРН Euler Hermes покрило ризики синдикуваного

кредиту німецьких банків на 90 мільйонів євро, який залучила одна з українських компаній для будівництва першої черги Приморської вітрової електростанції у Запорізькій області⁸. Останній приклад свідчить, що міжнародне співробітництво України у цій сфері спрямоване, зокрема, на демократизацію відповідної політики в Україні, вихід на міжнародні ринки недержавних суб'єктів. Північна екологічна фінансова корпорація та Держагентство з питань енергоефективності та енергозбереження підписали угоду про створення українсько-фінського трастового фонду, метою якого є фінансування «зелених» проектів в Україні⁹.

Завдяки діям іноземних держав, міжнародних та національних інституцій останніми роками на український ринок вийшли багато суб'єктів господарювання, які інвестують у будівництво, зокрема, сонячних, вітрових, біогазових та інших електростанцій, надають технічні рішення, постачають обладнання тощо.

Станом на вересень 2018 р. іноземні інвестиції у сонячну енергетику України склали 88 мільйонів євро¹⁰. Причому цей обсяг постійно збільшується. Так, у жовтні MAIN Group Ukraine, дочірнє підприємство французької компанії, заявила про намір побудувати у Дніпрі сонячну електростанцію, інвестиції у проект мають скласти 90 мільйонів євро¹¹. У Вінниці цього року компанія Kness Group почала будувати завод з виробництва сонячних батарей, проектний обсяг продукції якого оцінюється у 180 млн доларів США¹². Активно розвиваються інвестиції й в інші сфери альтернативної енергетики. Спільно із компаніями Suez і Veolia відпрацьовуються фінансові моделі проектів з виробництва енергії із сміття та стимулюючі механізми запуску ринку¹³.

Слід зазначити, що більшість контрагентів України у цій сфері регіонально належать до Європейського Союзу, але розширюється співробітництво й з іншими країнами. Так, компанія TIU Canada будує сонячну електростанцію у Миколаївській області¹⁴.

Підсумовуючи вищесказане, слід зробити такі висновки.

Міжнародне співробітництво України у галузі енергоефективності та енергозбереження спрямоване на зміцнення не лише політики енергоефективності та енергозбереження, а й регіональної політики, місцевого самоврядування, спроможності локальних співтовариств (шляхом реалізації локальних та регіональних проектів енергоефективності та енергозбереження), а також демократизацію відповідної політики, вихід на міжнародні ринки недержавних суб'єктів господарювання, їх асоціацій тощо. Це, звичайно, підвищує «енергетику» українського суспільства, але водночас консолідує широкі кола його складових навколо вирішення важливої загальнонаціональної мети, а міжнародні агенти допомагають вирішити проблему ідейного, ресурсного та технологічного дефіцита при вирішенні цих завдань. Відтак посилення міжнародної взаємодії України у цій сфері спрямоване на консолідацію суспільства.

Водночас слід зазначити, що, підтримуючи активність України у цьому напрямі, західні контрагенти України керуються, звичайно, власними інтересами, які полягають не лише у послабленні співробітництва України з Росією, а й в отриманні фінансових дивідендів від постачання в Україну технологічного обладнання, надання їй кредитних коштів тощо. Може скластись враження, що розвиток сфери енергоефективності та енергозбереження за рахунок західних коштів, технологій та обладнання сам по собі не збільшує рівень «енергонезалежності». З цим важко не погодитись, але, з іншого боку, такий розвиток дає Україні шанс для збільшення «енергонезалежності». Як вона розпорядиться цим шансом, залежить від неї самої, тих соціальних груп, структур, які задіяні у цей процес. Максимізація вигоди України вимагає, щоб розвиток сфери енергоефективності та енергозбереження за рахунок західних ресурсів корелювався з відповідною економічною політикою, політикою у комунальній сфері тощо.

1. *Перегуда Є. В.* Розвиток правових засад політики енергоефективності та енергозбереження в житловому секторі після Революції Гідності // Держава і право: зб. наук. праць. Серія Політичні науки.

Вип. 77 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2017. С. 29-43. **2.** *Енергетична незалежність України в контексті євроінтеграції.* URL: <http://internews.ua/2017/11/energy-independence-infographics>. **3.** *ЕС готов дать Украине еще 54 миллиона евро на энергоэффективность.* URL: <https://www.capital.ua/ru/news/118755-es-gotov-dat-ukraine-esche-54-milliona-evro-na-energoeffektivnost>. **4.** *ЕБРР инвестирует \$ 2-4 млн в развитие инфраструктуры аукционов «зеленой» энергетики.* URL: <https://bin.ua/news/economics/faec/225557-ebrr-investiruet-2-4-mln-v-razvitie.html>. **5.** *Климкин П.* Норвегия намерена инвестировать € 400 млн в сферу возобновляемой энергетики Украины. URL: <https://bin.ua/news/economics/faec/224739-norvegiya-namerena-investirovat-400-mln-v-sferu.html>. **6.** *Фахівці Міненерговугілля вивчають данську модель підтримки відновлювальної енергетики.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/fahivci-minenergovugillya-vivchayut-dansku-model-pidtrimki-vidnovlyvalnoyi-energetiki>. **7.** *Савчук С.* Из нидерландскими партнерами розглядаємо найвигідніші шляхи використання агровідходів для генерації енергії. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/sergij-savchuk-iz-niderlandskimi-partnerami-rozglyadayemo-najvigidnishi-shlyahi-vikoristannya-agrovidhodiv-dlya-generaciyi-energiyi>. **8.** *Компанія Ахметова* позичила у німців 90 мільйонів євро для будівництва вітроелектростанції. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/08/29/640000>. **9.** *Фінсько-український* трастовий фонд надаватиме фінансування для підготовки «зелених» проєктів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/finsko-ukrayinskij-trastovij-fond-nadavatime-finansuvannya-dlya-pidgotovki-zelenih-proektiv>. **10.** *В Вінниці* запустили строительство завода солнечных панелей. URL: <https://ubr.ua/market/industrial/v-vinnitse-strojat-sovremennyj-zavod-solnechnykh-panelej-3875761>. **11.** *В Дніпре* построят солнечную электростанцию мощностью 85 МВт почти за 90 миллионов евро. URL: <https://ecology.unian.net/alternativeenergy/10313730-v-dnepre-postroyat-solnechnuyu-elektrostantsiyu-moshchnostyu-85-mvt-pochti-za-90-millionov-evro.html>. **12.** *В Вінниці* запустили строительство завода солнечных панелей. URL: <https://ubr.ua/market/industrial/v-vinnitse-strojat-sovremennyj-zavod-solnechnykh-panelej-3875761>. **13.** *Савчук С.* Відпрацьовуємо моделі впровадження проєктів з виробництва енергії із сміття. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/sergij-savchuk-na-gromadskomu-radio-govoriv-pro-rozvitok-chistoyi-energetiki>. **14.** *Канадці* построят солнечную электростанцию Vita Solar в Николаевской области. URL : <https://delo.ua/business/kanadcy-postrojat-solnechnuju-elektrostantsiyu-vita-solar-v-nikolaevs-346478>.

***Pereguda Yvgen.* Post-revolutionary consolidation of Ukrainian society in the foreign policy sphere by means of energy efficiency and energy saving policies**

Consolidation is the prerequisite for the sustainable development of society. The problem of consolidation appears to be especially actual in the post-revolutionary development. Consolidation is often defined as the approval of society members with certain values. In real social and political life consolidation can be a «positive» and «negative». In the second case, it is connected with the rejection of the political opponent. «Positive» consolidation is a higher level of consolidation, because it shows the unity of goals, ideological guides, methods. «Positive» consolidation is formed gradually, in the process of establishing a dialogue of socio-political actors. As for the foreign policy sphere, this means that consolidation is formed due to the international cooperation in various spheres.

But foreign policy is not only one of the functional objectives of the consolidation policy, but also its instrument. The political forces that came to power after the Revolution of Dignity have chosen to focus on the European Union and the Euro-Atlantic community as the basis for public consolidation in the field of foreign policy. This was due to the trust of the population in European values such as human rights, freedom, democracy, civil society, etc. These values are based on their adequate technological base. Thus, a strong civil society is based, in particular, on energy-efficient technologies that promote a lower dependence of households and market players, anti-monopoly legislation, etc.

The importance of energy conservation issues was determined by the energy shortages that Ukraine has. Russia was the supplier of a significant share of energy resources. The Ukrainian state sought to minimize the leverage that the Kremlin actively used. «Energy independence» was seen not only as a condition of state independence, but also as one of the prerequisites for a course on European integration, on European values.

Strengthening the intensity of energy efficiency and energy saving policy has led to an expansion of the range of international cooperation activities of Ukraine. The directions and activities of this cooperation can be classified according to different criteria. Firstly, according to the categories of foreign political counterparts of Ukraine. International organizations, foreign states, national agencies, separate economic entities, etc., act in this capacity. Secondly, according to the subjects of cooperation on the part of Ukraine itself. The Ukrainian state as a whole, central and local executive authorities, local self-government bodies, primarily city councils are such subjects. Third, financial-credit, investment, technical and other types of cooperation are distinguished in directions. Fourthly, the classification of cooperation can be carried out also depending on the branches of alternative energy – solar, wind, biogas, etc.

Ukraine's international cooperation in the field of energy efficiency and energy saving is aimed at strengthening not only energy efficiency and energy saving policy but also regional policy, local self-government, local communities' capacity (through implementation of local and regional projects on energy efficiency and energy saving), as well as democratization of this policy, access to international markets of non-state actors, their associations, etc. It consolidates the broad strata of society around the solution of an important national goal. The development of energy efficiency and energy saving at the expense of Western funds, technologies and equipment does not in itself increase the level of «energy independence,» but it gives Ukraine a chance to increase it.

Key words: consolidation, foreign policy, European integration, international cooperation, energy efficiency, energy saving.

УДК 321.21

**Є. В. ПЕРЕГУДА
В. Л. ЗГУРСЬКА**

САМООРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В МІСЬКОМУ РОЗВИТКУ

Виділено та проаналізовано три основних сфери прояву самоорганізації в урбаністичних процесах: економічну, просторову та соціально-економічну. Доведено необхідність використання положень теорії мережевих акторів для розуміння самоорганізаційних процесів у місті.

Ключові слова: самоорганізація, участь, мережа, громадянське суспільство.

Перегуда Є. В., Згурская В. Л. Самоорганизационные процессы в городском развитии

Выделены и проанализированы три основных сферы проявления самоорганизации в урбанистических процессах: экономическая, пространственная и социально-экономическая. Доказана необходимость использования поло-

© ПЕРЕГУДА Євген Вікторович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

© ЗГУРСЬКА Валентина Леонідівна – кандидат політичних наук, доцент Київського національного університету будівництва і архітектури

жених теорії мережних акторів для розуміння самоорганізаційних процесів в місті.

Ключевые слова: самоорганізація, участь, мережа, громадянське суспільство.

Pereguda Yvgen, Zgurska Valentyna. Self-organization processes in urban development

Three main spheres of self-organization in urban processes are identified and analyzed: economic, spatial and socio-economic. Proved the need to use the provisions of the theory of network actors to understand the self-organizing processes in the city.

Key words: self-organization, participation, network, civil society.

Зростання уваги до процесів самоорганізації у рамках міського планування зумовлене не лише зростаючою складністю урбаністичного розвитку, а обмеженістю фінансових ресурсів, брак яких особливо гостро відчувається у періоди економічної кризи або ж у країнах, що розвиваються. Останнє змушує поступово відмовлятися від логіки розподілу дефіцитних ресурсів до філософії самодопомоги, що передбачає здатність громадян само організуватися : кооперувати свої зусилля для досягнення спільних цілей.

Поняття самоорганізації, хоча раніше і використовувалося у філософії, сьогодні переважно асоціюється з теорією складних систем, що запровадили ідею «складних адаптивних систем». Одним з результатів стало уявлення про те, що суспільні процеси складаються з такої величезної кількості різноманітних компонентів та взаємодій, що ними важко керувати, якщо це взагалі можливо¹.

По суті, теорія складних систем акцентує увагу на таких їх особливостях, як нелінійність, спільний розвиток та самоорганізація. Нелінійність передбачає, що процеси завжди є динамічними і перебувають під впливом непередбачуваних змін. Спільний розвиток стосується способу, яким різні системи чи підсистеми впливають одна на одну, чи то заважаючи одна одній, чи то синхронізуючись між собою. Самоорганізація стосується обмежень, накладених на управлінську спроможність

одного актора, незалежністю інших акторів та їх здатністю діяти та організовуватися на власний розсуд.

Тобто нелінійність, спільний розвиток та самоорганізація є результатом нескінченної і непередбачуваної кількості взаємодій між різними компонентами системи. Ці взаємодії можуть бути як внутрішніми (система відтворює сама себе), так і зовнішніми (реакція системи на зміни в навколишньому середовищі). Відповідно, самоорганізація може розглядатися як прояв властивостей складної адаптивної системи. Концепція самоорганізації може тлумачитися по-різному, залежно від конкретної сфери прояву у контексті міського розвитку: економічної, просторової і соціально-політичної.

З точки зору економічного підходу, самоорганізація може бути проілюстрована роботою П. Кругмана «Самоорганізована економіка», в якій він подає самоорганізовану систему як таку, що навіть у випадку виникнення з майже гомогенного чи майже випадкового стану, спонтанно формує альтернативну великомасштабну модель. Він використовує поняття самоорганізації для пояснення того, як економіка організовує саму себе у часі і просторі, особливо у неоднорідних міських районах. Цей процес описаний як спершу хаотичний рух, в якому згодом виділяються певні моделі діяльності. Планування та державна політика можуть допомогти спрямувати такі процеси у бажаному напрямі, оскільки «самоорганізація є тим, що ми можемо спостерігати і намагатися зрозуміти, хоча і не те, чого б нам хотілося»².

Таким чином, П. Кругман виступає проти планової на користь самоорганізованої економіки, в якій провідну роль відіграють ринкові сили. Він знаходить це протиставлення не лише в рамках економіки, але також і в урбаністичних процесах: самоорганізація часто проявляється у містах, де жодне планування чи зонування території не визначає образ міста³.

Просторове розуміння концепції самоорганізації розроблялося низкою вчених, зокрема і Х. Португалі, який сформував ідею міста як самоорганізованої системи. У його концепції система міста складається з інфраструктурного шару («просто-

ру будинків, земельних ділянок, мережі вулиць тощо»), а вище знаходиться «шар суперструктури з вільних агентів»⁴. Місто є продуктом ініціатив акторів, що діють під впливом особистих міркувань та інтересів, зумовлених оточенням, їх взаємодії з просторовими тенденціями, що у свою чергу є результатом колективних дій. Результати таких процесів проявляють себе в особливих міських формах та моделях (морфологічних чи функціональних), фізичному рості чи появі нових просторово-соціальних груп як результат певних географічних чинників чи характеристик, таких як житлова забудова. Відповідно, коли йдеться про управління розвитком міста слід перейти до нового типу планування, що орієнтується не на контроль за діяльністю його мешканців, а на їх залучення до міських процесів.

Соціально-політичне розуміння концепції самоорганізації ілюструється роботою К. Фукса про самоорганізацію соціальних рухів⁵. Він протиставляє політичній системі (сформованій та підтримуваній законами) систему громадянського суспільства, що складається з усіх позапарламентських політичних груп. Соціальні рухи є проявом системи громадянського суспільства і продукують альтернативний державному порядок денний та вимоги, таким чином надаючи політичній системі динаміки. Вони реагують на політичні та соціальні події, результатом чого є поява нових запитів, методів, ідентичностей, структур та організаційних форм. Соціальні рухи описуються як самоорганізовані системи, оскільки вони мають внутрішню логіку, що виникає спонтанно. Вони не закриті, а відкриті й пов'язані з навколишнім середовищем, з яким вони обмінюються ресурсами і демонструють динаміку. Більше того, соціальні рухи не є єдиною групою, а мережею груп, між якими встановлені комунікаційні зв'язки. Згідно з К. Фуксом, самоорганізовані соціальні рухи є «мережевим, кооперативним, синергетичним продуктом нових якостей»⁶. Оскільки соціальні рухи передбачають наявність бажаних установок у суспільства, то роль науковців зводиться до дослідження таких рухів, що дасть змогу виявити недоліки доміну-

ючих соціальних структур та виявити потенціал справді учасницького руху.

Ці три підходи самоорганізації у просторовому, соціально-політичному та економічному вимірах використовуються лише як ілюстрація того, як різні підходи і визначення суті самоорганізації приводить до різного розуміння предмету.

Одна з найбільших труднощів із визначенням системи полягає у тому, що якщо її визначити як упорядковану, то система як ціле та її основна логіка, така як самоорганізація, має відповідати цьому визначенню. Тобто самоорганізація може навіть використовуватися для приховування нездатності пояснити чи навіть проаналізувати неочікувану діяльність та нові явища поза цим визначенням. Самоорганізовані системи стають чорними ящиками, вміст яких невідомий досліднику.

Однак, таке розуміння самоорганізації не може дати задовільної відповіді на питання, за яких умов громадяни об'єднують свої зусилля для досягнення спільних цілей, зокрема у сфері міського розвитку. Хоча теорії складних систем можуть допомогти зрозуміти складність сучасної соціально-просторової системи, слід зробити висновок, що теорія складних систем не пропонує проактивних чи ефективних інструментів (стратегій поведінки з несподіваними ініціативами) поза такими поняттями інституціоналізму як ефекту колії (залежність від пройденого шляху) чи блокування. Однак, множинність простору та безперервний процес його становлення, як його розуміють постструктуралісти, вимагають відмови від простого пояснення системи через протиставлення держави і громадянського суспільства. Відповідно самоорганізація має визначатися по-іншому – не лише через її особливі характеристики і/або як альтернатива наперед визначеній системі.

Теорії мереж акторів описують появу «суспільства» як результат неоднорідних відносин між акторами та артефактами. Асоціації між акторами та артефактами є основою мереж, на яких будується «суспільство»: «коротше, немає такої речі як суспільство: лише (неоднорідні) мережі. І простір, також, зроблений («матеріалізований») цими мережами»⁷.

Один з найсильніших аргументів теорії мереж акторів проти традиційних теорій соціальних мереж є твердження, що система чи мережа підтверджує своє існування через асоціації. Систему можна визначити лише у тому випадку, якщо актори, асоціації та впливи стають видимими. За такого підходу поняття «суспільства» чи будь-якого іншого соціального цілого замінюється поняттям «колектив» чи «мережа», а для їх розуміння слід зосередитися на вивченні акторів як таких, що спроможні створювати значущі просторові зв'язки, навіть неоднорідні.

Такі мережі організуються самі по собі вздовж нескінченної різноманітності ліній: вони постійно перебувають у процесах формування і розпаду груп. Відповідно, у цих мережах основний акцент робиться не на стабільності, а на діяльності акторів в асоціаціях (чи то громадських, підприємницьких, державних тощо). Подальший аналіз акторів, мереж та інститутів, залучених до самоорганізації, допомагає пояснювати ці мережі і, навіть, відкриває нові можливості для врахування їх позиції та співпраці з ними.

Тобто, самоорганізацію можна визначити як ініціативи, що у громадянському суспільстві походять від самостійних мереж громадян, які є частиною міської системи, але незалежні від державних процедур. Оскільки, ініціатори є також очевидними кінцевими користувачами, ініціативи до певної міри враховують і виражають інтереси громадян. Таким чином ми маємо справу із самокерованим суспільством, в якому мережі акторів мають взаємно пристосовуватися один до одного і здійснювати багатовимірний тиск на державних чиновників. Останні у такому соціумі просто розв'язують проблеми, практично не маючи можливості керувати суспільними процесами.

Таке розуміння самоорганізації громади як властивості адаптивних складних систем, що проявляється через діяльність мереж акторів, підтверджується багатьма прикладами її прояву у низці європейських країн. При цьому, завдяки виходу за рамки традиційної дихотомії «державна — громадянське суспільство», мережі акторів полегшують управління суспільними

процесами, а не виступають як протипага неефективній політиці держави. Далі ми розглянемо досвід кооперативних будинків у Данії, райони з покращеними умовами для бізнесу (РПУБ, *business improvement districts*) у Великобританії та концепцію тимчасового користування (*Zwischennutzung*) в Німеччині.

Соціальний варіант самоорганізації власників нерухомості широко поширений у Данії, завдяки якому індивіди, які мають спільні погляди на організацію простору та спосіб життя, об'єднують свої зусилля для побудови певного типу житла. Аналогічні приклади кооперативних рухів, де кожен член володіє власною частиною кооперативу, наприклад у фермерських чи організаціях споживачів, є типовими для данського суспільства. У випадку спільного володіння будинком, купуючи квартиру новий власник автоматично погоджується поділяти цінності, поважати спосіб життя інших, дотримуватися установлених правил кооперативу. У випадку незгоди з одним із цих пунктів, власник може продати свою квартиру кооперативу, що дає змогу зберегти певну гомогенність колективу. Правління кооперативу обирається демократичним шляхом усіми членами, яке надалі самостійно приймає рішення про розмір внесків, обсяг витрат та інвестицій, подальші плани розвитку⁸.

Система житлових кооперативів почала формуватися ще у ХІХ ст., коли робітники почали будувати власне житло. Згодом уряд Данії підвів правову основу під таку форму кооперативів, які з часом довели свою ефективність у вирішенні житлового питання як досить доступного за ціною рішення. Навіть сьогодні багато нових схем житлового будівництва реалізуються кооперативами, в яких кінцеві споживачі також є і забудовниками, і адміністраторами. Кооперативи не зосереджуються лише на житлі, а займаються облаштуванням прилеглої території, тісно взаємодіють з органами місцевої влади, зберігаючи свою самостійність: пропозиції щодо змін завжди висувуються членами кооперативу. Якщо ініціатива чи кооператив відповідає певним умовам (демократична легі-

тимність, добровільність, відкритість) уряд майже не втручається у його діяльність.

Економічним варіантом самоорганізації міського розвитку є райони з покращеними умовами для бізнесу: самоорганізовані консорціуми власників нерухомості чи підприємців уповноважені приймати колективні рішення щодо підтримки та розвитку своїх районів⁹. РПУБ успішно розвивалися протягом 1970-х років у США та Канаді, і цей досвід поступово переймають низка європейських країн. Така концепція була запозичена і Великою Британією, де уже нараховується більше сотні таких утворень¹⁰. Одна з причин їх успіху – відносна свобода підприємців щодо розвитку власної інституційної інфраструктури.

Підприємці певного району ініціюють і розробляють план з покращення умов для ведення бізнесу, в якому вони визначають географічні кордони, який саме вид підприємницької діяльності буде розвиватися, організаційну структуру, основні цілі проекту та часові рамки. Ця пропозиція виноситься на голосування усіх зацікавлених сторін, і якщо вона отримує необхідну кількість голосів, то муніципалітет легалізує її відповідним рішенням і отримує право збирати будь-які податки. РПУБ надає послуги своїм членам, такі як водопостачання, безпека, маркетинг та просування; виступає як адвокат інтересів своїх членів, взаємодіє з представниками місцевої влади з питань благоустрою. Деякі навіть розробляють і керують планами розвитку цієї території та сусідніх. Хоча така організація може створюватися за ініціативою підприємців і органів місцевої влади, саме її правління приймає остаточні рішення, а представники бізнесу залучені до здійснення демократичного контролю за діяльністю правління. Останні дослідження у Великій Британії свідчать, що РПУБ часто утворюється для вирішення конкретних місцевих проблем чи для покращення умов для ведення місцевого бізнесу. Підприємці схильні брати на себе відповідальність особливо у випадках, коли держава не в змозі надати необхідну фінансову підтримку.

Іншим культурним варіантом самоорганізації у міському розвитку є «вільні зони», зокрема мистецькі громади у міських районах, зокрема у Берліні. Після об'єднання країни у 1990 році багато промислових будівель звільнилися через занепад промислового виробництва, особливо на сході країни. Після виведення військ Радянського Союзу занедбаними виявилися і військові об'єкти. Економічний спад перешкодив відродженню цих територій. Тим не менше, Берлін приваблював митців та творчих індивідів своєю історією та низькими цінами оренди. Мистецькі громади виникли у багатьох місцях, зокрема на сході столиці Німеччини, що сприяло формуванню креативної та мистецької ідентичності міста, що нині приваблює багато туристів. Департамент міського розвитку Берліну усвідомив потенціал самоорганізованого розвитку та розробив концепцію «тимчасового користування» (*Zwischenutzung*): митці могли й надалі використовувати вільні площі, доки не будуть розроблені нові плани розвитку.

Приклади самоорганізації громад – групи громадян, що впливають на розвиток міських територій, можна також знайти у данських містах, наприклад, неформальні поселення митців у колишніх промислових районах, кооперативні мережі самозайнятих підприємців, громади з певним способом життя та цінностями отримують дозвіл на забудову території.

В Україні наразі найбільш широко практикується така форма самоорганізації населення як об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, яке, на відміну від данських кооперативів, створюється уже після будівництва будинку, і лише відносно недавно почала набувати популярності ідея бюджету участі – фінансування з місцевого бюджету ініціатив містян. Це дає підстави стверджувати, що потенціал самоорганізації мешканців недостатньою мірою враховується як громадянами, громадськими активістами, так і представниками органів публічної влади.

Отже, процеси самоорганізації по-різному проявляються у таких сферах міського розвитку як економічна, просторова та соціально-політична. Використання теорії мережеских акторів

до визначення міської самоорганізації дає змогу краще її зрозуміти та, до певної міри, скеровувати у потрібному напрямі.

1. *Klijn E.-H., Snellen I.* Complexity theory and public administration / Teisman G., van Buuren A., Gerrits L. Managing complex governance systems – dynamics, selforganization and coevolution in public investments. New York/London: Routledge, 2009. P. 17-36. 2. *Krugman P. R.* The self-organizing economy. Oxford: Blackwell, 1996. P. 5-6. 3. *Ibid.* P. 9-29. 4. *Portugali J.* Self-organization and the city. Heidelberg, Berlin: Springer-Verlag, 2000. P. 86. 5. *Fuchs C.* The self-organization of social movements // System Practice and Action Research. 2006. Vol. 19. № 1. P. 101. 6. *Ibid.* P.133. 7. *Murdoch J.* Post structural geography. London: SAGE Publications Ltd., 2006. P. 74. 8. *Mortensen J. L., Seabrooke L.* Housing as a social right or means to wealth? The politics of property booms in Australia and Denmark // Comparative European Politics. 2003. Vol. 6. № 3. P. 305-324. 9. *Berg B. F.* Governing Gotham – New York City politics. New Brunswick, NJ/London: Rutgers University Press, 2007. 337 p. 10. *Lloyd G., Peel D.* Re-generating learning in the public realm: Evidence-based policy making and business improvement districts in the UK // Public Policy and Administration. 2008. Vol. 23. P. 189-205.

***Pereguda Yygen, Zgurska Valentyna.* Self-organization processes in urban development**

Growing attention to self-organization processes within urban planning is due not only to the increasing complexity of urban development but to the limited financial resources, the shortage of which is particularly acute during periods of economic crisis or in developing countries. The latter shifts from redistributive logic towards scarce resources to self-help philosophy, which involves the ability of citizens to organize themselves: to co-operate with their efforts to achieve common goals.

In essence, the theory of complex systems focuses on such features as nonlinearity, co-development and self-organization. Nonlinearity assumes that processes are always dynamic and under the influence of unpredictable changes. Co-development refers to the way in which different systems or subsystems affect each other, either interfering with each other, or synchronizing with one another. Self-organization refers to restrictions imposed on the managerial capacity of one actor, the independence of other actors, and their ability to act and organize at their own discretion.

Self-organization can be considered as a manifestation of the properties of a complex adaptive system. The concept of self-organization can be interpreted differently, depending on the specific sphere of manifestation in the context of urban development: economic, spatial, and socio-political.

Self-organization must be determined in a different way – not only because of its specific characteristics and / or as an alternative to a

predetermined system. Theories of the network of actors describe the emergence of «society» as the result of heterogeneous relations between actors and artifacts.

Key words: self-organization, participation, network, civil society.

УДК 327.8: 15

Б. М. КАЛІНІЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Розкрито основні аспекти застосування засобів інформаційного впливу на масову свідомість, формування громадської думки, як передумову та одну з основних складових агресивних дій Російської Федерації на території України. Визначено основні методи та інструменти, що були використані в російській інформаційно-пропагандистській кампанії. Розглянуто форми інформаційного супроводження та висвітлення подій початку наступальних дій з боку Російської Федерації. Проаналізовано вплив інформаційних суб'єктів на сприйняття закодованих інформаційних повідомлень цільовою аудиторією, та роль даного впливу в протистоянні Росії та України в інформаційному просторі.

Ключові слова: інформація, інформаційна війна, інформаційний вплив, інформаційно-психологічна операція, засоби масової інформації.

Калиниченко Б. М. Особенности информационного обеспечения российской агрессии против Украины

Раскрыты основные аспекты применения средств информационного влияния на массовое сознание, формирование общественной мысли, как предпосылки и одной из основных составляющих агрессивных действий Российской Федерации на территории Украины. Определены основные методы и инструменты, используемые в российской информационно-пропагандистской кампании. Рассмотрены формы информационного сопровождения и освещения событий во время начала наступательных действий со стороны Российской Федерации. Проанализировано влияние информационных субъек-

© **КАЛІНІЧЕНКО Богдан Михайлович** – кандидат політичних наук, доцент кафедри державної служби, публічного адміністрування та політології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

тов на восприятие закодированных информационных сообщений целевой аудиторией и роль данного влияния в противостоянии России и Украины в информационном пространстве.

Ключевые слова: информация, информационная война, информационное влияние, информационно-психологическая операция, средства массовой информации.

Kalinichenko Bogdan. Features of information support of the Russian aggression against Ukraine

The basic aspects of application of facilities of informative influence on mass consciousness, forming of public idea, as pre-condition and one of the main components of the aggressive actions of Russian Federation on territory of Ukraine. Basic methods and instruments that were used in the destructive Russian informative campaign are certain. The forms of informative accompaniment, and illuminations of events, are considered during beginning of offensive actions from the side of Russian Federation. Progress of influences of informative subjects trends are analysed on perception of the coded information messages, and value of this influence, a target audience in opposition of Russian Federation and Ukraine in informative space.

Key words: information, information war, informative influence, information and psychological operation, mass media.

Аналізуючи збройні конфлікти та війни, що відбуваються останнім часом у світі, можна виявити важливу особливість протистоянь у XXI ст. — для конфлікту властиве передування протистояння в інформаційному просторі, проведення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на підрив державності країни, проти якої ведеться операція, та забезпечення політичної переваги над супротивником. Це можна пояснити тим, що в сучасному світі інформація є невід’ємним чинником функціонування та розвитку суспільства, важливим ресурсом, який охоплює кожну людину постійно. Інформаційний простір, як поле ведення латентних, а іноді й відкритих бойових дій, є ефективним засобом досягнення політичних цілей, підкорення суспільної свідомості власним інтересам та послаблення позицій супротивника при веденні інформаційної війни. Сучасні військові дії все більше спрямовані на руйнування суспільної свідомості, її підкорення та використання заради досягнення власних цілей. Україна стала жертвою деструктивної російської інфор-

маційної кампанії, яка бере свій початок від 90-х років ХХ ст. та постійно впливає на соціальну, культурну, економічну, політичну сфери життєдіяльності українського суспільства. У подальшому саме ця інформаційна кампанія стала однією з головних ознак гібридної агресії в Автономній Республіці Крим та в Донецькій і Луганській областях.

Наукове осмислення інформаційного чинника в російській агресії останнім часом набуло значного поширення. Важливість дослідження цього напрямку зумовлена необхідністю вироблення ефективних механізмів інформаційної протидії Російській Федерації. Виходячи з цього, науковці зосереджують свою увагу на вивченні даної проблематики. З вітчизняних учених варто виділити роботи Г. Почепцова, М. Требіна, В. Горбуліна, результати досліджень яких спрямовані на визначення технологій інформаційного впливу в контексті інформаційної війни. Одними з перших почали розглядати інформацію як ефективний спосіб досягнення національних цілей зарубіжні вчені Дж. Стейна і Р. Шафранський. Разом з тим, залишається актуальною необхідність дослідження специфічних особливостей інформаційного чинника, як основи російської агресії проти України. Зважаючи на це, метою даної статті є виокремлення специфічних особливостей інформаційного впливу на українське суспільство, як складової ведення гібридної агресії Російської Федерації проти України.

Інформаційне забезпечення було одним із головних етапів російської наступальної кампанії, оскільки саме поширюючи інформацію із закодованим повідомленням можливо підготувати наступ, збурити громадян виступити проти інтересів власної держави. Використовуючи викривлену, маніпулятивну інформацію, агресор через задалегідь сформовані ярлики, стереотипи, міфи та страхи в певній частині суспільства прагнув спонукати громадян на дії, що послаблювали й так слабкі на той час внутрішньодержавні позиції політичної влади в Україні.

Підготовка до гібридної війни відбувалась ще задовго до подій 2014 року. Інформаційна обробка українського суспіль-

ства мала на меті переконати в необхідності тісної економічної, політичної співпраці з Російською Федерацією, формування єдиного культурного простору. Ця перспектива розглядалась як єдино вигідна для України. У той же час імідж України активно почав підриватися проросійськими силами на міжнародній арені. Отже, гібридній російській агресії проти української державності передувала довготривала інформаційна кампанія. Інформація, як головний ресурс сучасного суспільства, була використана Росією в якості зброї масового ураження, що мала на меті скорегувати внутрішні установки, ідеали, поведінку, думки населення в потрібному для агресора напрямку з тим, щоб у подальшому використати частину населення як важливий елемент протистояння.

При підготовці до вторгнення був застосований весь арсенал засобів масової інформації з використанням не лише зовнішніх сил та російських засобів масової інформації, а й внутрішніх інформаційних ресурсів, лідерів громадської думки, проросійських громадських об'єднань та політичних сил. Російська Федерація довгий період використовувала весь наявний інформаційний ресурс для того, щоб штучно загострювати вже існуючі релігійні, етнічні, соціально-економічні, політичні та культурні суперечності всередині України для її поділу на протиборчі сторони та послабити її внутрішньо. Інформаційні атаки були також спрямовані на посилення протистояння між органами державної влади і громадянським суспільством. Росія створювала та інтегрувала в український політичний простір сили, що спрямовували свою діяльність на лобювання ворожих, шкідливих інтересів для української державності. Таким чином, вплив російських ідей мав значне місце в українському суспільстві, особливо в південних та східних регіонах.

Інформаційний вплив, що спрямований на зміну моделі поведінки людини чи її діяльності у вигідне для інформаційного агресора русло, не може відбуватись без залучення культурного та інформаційного просторів, у яких перебуває людина. Кожна культура ідентифікує особу як її представника та через

систему своїх цінностей і моральних орієнтирів захищає від небажаної поведінки. Під спрямованим інформаційним впливом розуміється організоване використання спеціальних інформаційних ресурсів і технологій для програмування змін у свідомість населення, корелюючи модель поведінки та інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта¹.

Інформаційна та культурна діяльність Російською Федерацією спрямовувалась на нищення самоідентифікації українського суспільства, розмивання національної свідомості. Використовуючи увесь наявний арсенал інформаційного впливу, відбувалося насадження ідеї «братських українського та російського народів». При цьому Росія позиціонувала себе як «старшого брата» України. В цьому контексті використовувалось смислове поняття «старший», як такий, що є сильнішим, мудрішим та стає на захист «історичної справедливості», об'єднання всіх «братських» народів у сім'ю «Русского мира».

Поширення російської мови, ідей та культури на території України відбувалось як через створення та поширення російськомовного продукту (телебачення, кіно, естрада, театральні вистави, література), так і через систему освіти, що передбачало переписування підручників з історії, виключення з них важливих моментів українського національного визволення. Історичне протистояння Росії й України спочатку подавалося поверхово, а потім і зовсім зникло з підручників. Відбувався процес формування спільної російсько-української історичної пам'яті та спільних поглядів на подальший суспільний розвиток. У південно-східних регіонах України існувала величезна мережа шкіл із російською мовою викладання, в яких додавалося поглиблене вивчення російської мови та літератури². Усе це було спрямовано на формування в молодого покоління засад органічності російської культури в українському суспільному просторі, формування прихильності до проросійського шляху політичного розвитку та «братськості народів». Особливого розвитку ці засоби впливу набули в 2010 році, після перемоги на президентських виборах В. Ф. Януковича,

для якого були характерні проросійські погляди та основним електоратом якого були виборці з південно-східних регіонів.

Серед методів, що були використані в інформаційній агресії проти України, слід назвати пропаганду, маніпулювання, дезінформацію, психологічний тиск, поширення чуток, диверсифікацію громадської думки. Все це вкладається в поняття «маніпулювання інформацією», що передбачає введення в оману об'єкта відносно справжніх намірів для спонукання його до дій, що є запрограмовані суб'єктом впливу в інформаційному повідомленні³. Зазначені методи використовувались Російською Федерацією як через традиційні канали масової комунікації, якими є друковані ЗМІ, телебачення, чутки, так і новітні форми подачі інформації, а саме: соціальні мережі, блоги, Інтернет-форуми та Інтернет-видання. Таким чином, відбувався всеохоплюючий вплив на аудиторію різного віку, соціального статусу та вподобань. Активно використовувались як пропагандистський тиск, так і комунікативний вплив. Різниця між ними полягає у тому, що пропаганда більш спрямована на емоційне сприйняття інформації, а комунікація зосереджується на її розумовому сприйнятті та формуванні самостійних висновків, в даному випадку людина, на яку спрямований інформаційний вплив, стає вже об'єктом маніпуляції⁴.

Використовуючи діяльність українських націоналістичних сил, проросійські засоби масової інформації формували ворожі для російськомовних українців образи, активно поширюючи їх. Так, ніби кожен житель Західної України має почуття ненависті до російськомовних українців та прагне обмежити їх право на самовизначення. Апогеєм використання даного міфу стали події на Майдані в січні-лютому 2014 року, коли російські сили застосовували усі наявні інформаційні засоби (телебачення, друковані ЗМІ, соціальні мережі, Інтернет-видання, лідерів громадських думок, культурних діячів) для розкрутки образу націоналіста, що прийде та почне карати російськомовних. Цей міф переважно поширювався в південних та східних областях, готуючи приводи для анексії АР Крим та створення

так званих «народних республік» на території України. Разом з цим через ті ж канали масової комунікації було реалізовано інформаційне забезпечення дестабілізації ситуації в російськомовних регіонах та містах. Тобто створювались, поширювались і активно нав'язувались негативні стереотипи та провокувалось ідеологічне відчуження між цими регіонами та основною частиною України.

Проросійські сили активно використовували для дестабілізації українського суспільства та формування масового невдоволення спекулювання на проблемах реалізації гуманітарних прав російськомовного населення в Україні. Дискредитації був підданий також європейський курс України, насамперед через підтримку та посилення антизахідних стереотипів, що були сформовані ще за часів існування Радянського Союзу. Масове інформаційне поширення отримували поодинокі провокації ксенофобського характеру, здійснювалась компрометація державної політики в напрямку відновлення так званої історичної справедливості. Засоби масової інформації почали активно поширювати інформацію про те, що в Україні панують хаос та беззаконня. Підтримку цьому ЗМІ отримали також завдяки певним українським політичним та медійним персонам, які у своїх виступах дублювали основні тези, закладені російською пропагандою, маючи, за рахунок свого авторитету в певній частині суспільства, вплив на сприйняття тих чи інших подій⁵.

Повідомлення із зашифрованими інформаційними ключами, поширені в АР Крим, несли для цільової аудиторії смислове навантаження про анексію, як необхідну дію для захисту її населення, тобто діяльність російських збройних сил подавалась як спрямована на захист російськомовного населення та етнічних росіян від агресивних наступальних дій «радикально налаштованих націоналістичних сил». Референдум в АР Крим та м. Севастополь розглядався як єдиний можливий захист громадян від подальшої загрози та легітимний результат волевиявлення кримського населення. В той же час, анексію Російська Федерація називала «історичним воз'єднанням» та

«поверненням Криму», підмінюючи смислове значення своїх дій як перед світовою спільнотою так і перед своїми громадянами.

РФ продемонструвала тактику ефективного та швидкого створення «груп тиску» на Сході України, які складались із представників місцевого населення, проте їх діяльність керувалась та підтримувалась зовнішніми силами⁶. Під час активної фази подій Революції гідності у січні-лютому 2014 року відбувається активний спротив проукраїнським політичним силам, що в подальшому переходить у фазу підбурювання населення до відкритого протистояння через поширення відповідних гасел та інформаційного наповнення сепаратистського характеру. Громадські організації проросійської спрямованості – ГО «Оплот», спільнота «Антимайдан», ГО «Луганская гвардия» та ін.⁷, – спочатку своєї діяльності виокремили цільову аудиторію, на яку вони спрямовували свою діяльність через групи та канали в соціальних мережах, місцеві засоби масової інформації й таким чином здобули собі певну прихильність тієї частини суспільства, яка не підтримувала європейський шлях розвитку України. Здобувши собі певний імідж у південно-східних регіонах, вони перейшли від поміркованої інформаційної діяльності до відкритої пропаганди ідеї необхідності відділення південно-східних регіонів України з подальшим їх приєднанням до РФ. Використовуючи усі наявні інформаційні засоби, сепаратистські об'єднання формували в громадян штучне відчуття страху та потреби у захисті від «хаосу та безчинств проукраїнських праворадикальних угруповань», захисником, месією було представлено Російську Федерацію, що прагне стати на захист російськомовного населення усіма наявними засобами.

Інформаційне забезпечення агресор не обмежує лише впливом на супротивника, воно також зосереджується на населенні країни-агресора, задля того, щоб суспільство начебто зрозуміло мотиви вторгнення, підтримало правлячу політичну еліту в цьому питанні та дало свій мовчазний дозвіл. РФ використовувала для своїх громадян дискредитацію подій Революції гідно-

сті, подаючи їх як протиправні дії, організовані зовнішніми західними силами та спрямовані проти російськомовного населення. Інформаційне наповнення повідомлень майже не відрізнялось, як для внутрішньої аудиторії, так і для поширення його на Україну. Єдине, що відмінне в цих повідомленнях, – формування моделі очікуваної поведінки: від громадян РФ це була підтримка дій своєї влади, а від громадян України – масова непокора діям тимчасового уряду та виконуючого обов'язки президента.

Інформаційні повідомлення для інших країн, у тому числі країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки, були спрямовані на дискредитацію України. У цих повідомленнях були закладені звинувачення України у радикальному націоналізмі, екстремізмі, розв'язанні «громадянської війни». Україна зображувалась як держава, що неспроможна виконувати свої внутрішні та зовнішні зобов'язання, дотримуватись прав людини на своїй території. Основними засобами розповсюдження таких повідомлень були проросійські сили та російські засоби масової інформації – зареєстровані та діючі на території ЄС та США, фінансовані за рахунок державного бюджету РФ та спеціалізовані, покликані доносити офіційну позицію Російської Федерації й вести пропагандистські маніпулятивні дії спрямовані на західну аудиторію.

З розвитком подій у березні-липні 2014 року в південно-східних областях постало вочевидь, що агресор намагався поширити «кримський сценарій» і на інші території України, спрямовуючи всі свої інформаційні засоби на населення цих регіонів. Використовуючи маніпулятивні та «фейкові» інформаційні повідомлення, відбулася спроба створення приводів для формування та проголошення «народних республік» з проросійським підконтрольним урядом. Антитерористична операція в проросійських та місцевих інформаційних ресурсах подавалась як «каральна операція проти власного населення», з використанням провокацій у вказаних регіонах, замовчуванням значної частини фактів про події того періоду, поданням інформації однобічно, провокуючи обурення та протестні

настрої у цільовій аудиторії. Російські інформаційні ресурси по відношенню до українського уряду та в. о. президента використовували в інформаційних повідомленнях поняття «хунта», що трактувалось як «політичне угруповання, що захопило владу в незаконний спосіб шляхом революції на Майдані у 2013–2014 рр.». Таким чином формувалось негативне сприйняття української влади, представлення її як нелегітимної, тобто такої, що не визнана народом. Використання цих та інших кліше впливали на громадську думку населення південно-східних регіонів, формуючи в них невдоволення та несприйняття діяльності української влади. У подальшому вони були використанні для насадження сепаратистських ідей на емоційному сприйнятті, просуваючи тезу про «Російську Федерацію як рятівника від каральних дій українського уряду проти власного народу». Таким чином, засобами пропаганди та маніпуляцій в інформаційному просторі формувались громадські настрої проти діючої державної влади в інтересах іншої держави, тобто РФ.

На міжнародній арені, незважаючи на очевидний факт вторгнення на українську територію та військову, фінансову підтримку терористичних угруповань, РФ не визнає своєї участі в конфлікті на території Донецької та Луганської областей, позиціонуючи цей конфлікт як спричинений внутрішніми протиріччями в середині українського суспільства. Таким чином, Російська Федерація веде проти України неоголошену війну та всіляко намагається цей факт приховати і спростити, а факт анексії АР Крим, шляхом проведення так званого «референдуму», висвітлює як «повернення історичних російських територій демократичним шляхом». Незважаючи на потужну російську інформаційну кампанію, міжнародне співтовариство зрештою підтримало Україну та звинуватило Російську Федерацію в агресії на українській території.

Як висновок, слід зазначити, що інформаційний чинник є однією з головних складових гібридної війни Російської Федерації проти України. Недооцінка впливу цього фактору на внутрішньополітичну ситуацію в країні призвела до раптовості

нападу з боку РФ та неспроможності України вчасно протистояти ефективними методами та засобами, що нанесло величезну шкоду цілісності Української держави. Використовуючи інформаційний та культурний простір, РФ довгий час просувала свої інтереси та культурні цінності, що зазвичай були шкідливими для української державності. Пропагандистські та маніпулятивні технології стали основними характеристиками російської деструктивної інформаційної кампанії. Росія застосувала весь наявний медійний та політичний ресурс задля поступового розділення українського суспільства на дві протиріборчі сторони – Схід та Захід, – використовуючи культурні, релігійні, соціальні, етнічні протиріччя між жителями різних регіонів, сприяла їх конфронтації між собою. Тодішня ж українська політична еліта не приділила значної уваги цим передумовам для подальшої гібридної агресії, що й дозволило вільно інтегрувати проросійські сили в український інформаційний простір та легко поширювати необхідний продукт. Оскільки й нині Україна протистоїть агресору не лише у збройному протистоянні, але й у інформаційному, перед нею стоїть важливе завдання щодо вироблення ефективних засобів протидії інформаційному впливу та атакам на внутрішній український інформаційний простір, ведення альтернативної інформаційної кампанії для протидії деструктивного російського впливу, як усередині країни, так і на міжнародній арені.

1. *Парфенюк І.* Стратегічні та стандартні інформаційні війни в Україні (на прикладі інформаційної агресії РФ) // Український інформаційний простір. 2014. Чис. 2. С. 302. 2. *Полянський П.* Освіта як об'єкт інформаційної війни Росії проти України і як ресурс протидії такій війні. URL: <http://maidan.org.ua/2015/03>. 3. *Горбань Ю. О.* Інформаційна війна проти України та засоби її ведення // Вісник НАДУ. 2015. № 1. С. 138. 4. *Інформаційні* виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської. Київ: НІСД, 2016. С. 29. 5. *Шевчук П. І.* Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти // Демократичне врядування. 2014. Вип. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_11. 6. *Алімпієв А. М.* Особливості гібридної війни РФ проти України. Досвід, що отриманий Повітряними Силами Збройних Сил України // Наука і техніка Повітряних Сил

Збройних Сил України. 2017. № 2. С. 22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nitps_2017_2_6_7. *Информационным* Спротивлением обнародован список сепаратистских организаций, действующих на территории Украины. URL: <http://sled.net.ua/node/13314>.

Kalinichenko Bogdan. Features of information support of the Russian aggression against Ukraine

The basic aspects of application of facilities of informative influence on mass consciousness, forming of public idea, as pre-condition and one of the main components of the aggressive actions of Russian Federation on territory of Ukraine. Basic methods and instruments that were used in the destructive Russian informative campaign are certain. The forms of informative accompaniment, and illuminations of events, are considered during beginning of offensive actions from the side of Russian Federation. Progress of influences of informative subjects trends are analysed on perception of the coded information messages, and value of this influence, a target audience in opposition of Russian Federation and Ukraine in informative space.

Preparing Russia for the hybrid war against Ukraine took place long before the events of 2014. The information processing of Ukrainian society was intended to convince the need for close economic, political cooperation with the Russian Federation, the formation of a single cultural space. This prospect was considered the only advantageous for Ukraine. At the same time, the image of Ukraine has actively started to blow up pro-Russian forces in the international arena. Consequently, a hybrid Russian aggression against Ukrainian statehood was preceded by a long-term information campaign. Information as the main resource of modern society was used by Russia as a weapon of mass destruction aimed at correcting the internal settings, ideals, behavior, and opinions of the population in the direction desired by the aggressor in order to subsequently use part of the population as an important element of the opposition.

In preparation for the invasion, the whole arsenal of the media was used with the use of not only external forces and Russian mass media, but also internal information resources, leaders of public opinion, pro-Russian public associations and political forces. For a long period, the Russian Federation has used all available information resources to artificially exacerbate existing religious, ethnic, socio-economic, political and cultural contradictions within Ukraine for its division into opposing sides and to weaken it internally. Information attacks were also aimed at increasing the confrontation between public authorities and civil society. Russia created and integrated into the Ukrainian political space forces that directed their activities to lobby hostile, harmful interests for Ukrainian statehood. Thus, the influence of Russian ideas had a significant place in Ukrainian society, especially in the southern and eastern regions.

As a conclusion, it should be noted that the information factor is one of the main components of the hybrid war against the Russian Federation. The underestimation of the influence of this factor on the domestic political situation in the country has led to a sudden attack on the part of the RF and the inability of Ukraine to timely resist effective methods and means that inflicted great damage to the integrity of the Ukrainian state. Using information and cultural space, the Russian Federation has long advocated its interests and cultural values, which were usually harmful to Ukrainian statehood. Propaganda and manipulative technologies have become the main characteristics of the Russian destructive information campaign. Russia has used all the available media and political resources for the gradual division of Ukrainian society into two opposing sides – the East and the West – using cultural, religious, social, ethnic contradictions between residents of different regions, contributed to their confrontation among themselves. The then Ukrainian political elite did not pay much attention to these prerequisites for further hybrid aggression, which allowed free reintegration of pro-Russian forces into the Ukrainian information space and easy distribution of the necessary product. Since Ukraine is still opposed to the aggressor not only in an armed confrontation, but also in information, it faces an important task in developing effective means of combating informational influence and attacks on the domestic Ukrainian information space, conducting an alternative information campaign to counter destructive Russian influence, both internally, and on the international scene.

Key words: information, information war, informative influence, information and psychological operation, mass media.

УДК 321.1

О. М. СТОЙКО

РОЛЬ МІСЦЕВИХ ІНІЦІАТИВ У ВПРОВАДЖЕННІ НОВИХ МОДЕЛЕЙ ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ

Проаналізовано чинники, що зумовили активізацію місцевих ініціатив у реалізації нових моделей енергоспоживання, зокрема у вигляді енергетичних кооперативів. Розглянуто переваги такої організаційної форми та її внесок у перехід до нових моделей виробництва та споживання енергії. Виділено

© *СТОЙКО Олена Михайлівна* – доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

чинники, що перешкоджають широкому поширенню та подальшому розвитку енергетичних кооперативів.

Ключові слова: громадянське суспільство, енергетичний транзит, енергетичні кооперативи, відновлювальні джерела енергії, екологія.

Стойко Е. М. Роль местных инициатив по внедрению новых моделей энергопотребления

Проанализированы факторы, обусловившие активизацию местных инициатив в реализации новых моделей энергопотребления, в частности в виде энергетических кооперативов. Рассмотрены преимущества такой организационной формы и ее вклад в переход к новым моделям производства и потребления энергии. Выделены факторы, препятствующие широкому распространению и дальнейшему развитию энергетических кооперативов.

Ключевые слова: гражданское общество, энергетический транзит, энергетические кооперативы, возобновляемые источники энергии, экология.

Stoyko Olena. The role of local initiatives in introducing new energy consumption patterns

The factors that led to the intensification of local initiatives in the implementation of new energy consumption models, in particular in the form of energy cooperatives were analyzed. The advantages of such an organizational form and its contribution to the transition to new models of production and consumption of energy are considered. The factors hindering the wide spread and further development of energy cooperatives are highlighted.

Key words: civil society, energy transit, energy cooperatives, renewable energy sources, ecology.

Попри актуальність енергетичних питань для країни, що імпортує значну частину енергоносіїв для задоволення побутових та промислових потреб, перша енергетична стратегія України (на період до 2030 року) була прийнята лише у 2006 році¹ після одностороннього припинення Росією постачання газу (оновлена у 2013 році²). 18 серпня 2017 року була прийнята енергетична стратегія на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»³, яка практично ігнорує важливість залучення громадян та органів місцевого самоврядування до розробки та реалізації енергетичних стратегій на місцевому рівні, віддавши перевагу централізованому підходу. Так на муніципальному та державному рівні, на підприємствах передбачається лише постійне вдоско-

налення системи енергетичного менеджменту; а на рівні громадян – стимулювання енергозбереження, формування енергоефективної свідомості; підвищення енергоефективності через адресну монетизацію субсидій кінцевому споживачу, а у перспективі – мінімізація обсягів субсидування (п. 2.1. Свідоме та енергоефективне суспільство).

Водночас європейський досвід свідчить, що і органи місцевого самоврядування можуть відігравати важливу роль в енергетичній політиці держави, сприяти ефективнішому використанню енергоресурсів та широкому використанню відновлювальних джерел енергії. Аналізу європейської практики формування енергоефективних громад присвячена дана стаття.

У середині 2000-х років Єврокомісія започаткувала проект «Енергоефективні громади – створення пілотних громад для житлового сектора» (EFFCOBUILD)⁴, орієнтований на виявлення і подолання перешкод у реалізації потенціалу енергоощадження у житловому секторі на місцевому рівні. Об'єднання інтересів різних зацікавлених сторін, таких як власників будинків, органів публічної влади, фінансових інститутів, приватних компаній та політиків, сприяв формуванню стратегічного бачення розвитку енергетичної політики на рівні муніципалітетів.

Житловий сектор споживає майже 40% енергії в промислових країнах, в яких понад 70% будинків споруджені в містах. За умови впровадження енергоефективних технологій, заходів із заощадження енергії та широкого використання відновлювальних джерел енергії, обсяги споживання енергії муніципалітетом у найближчі 30-40 років можна зменшити на 60% і навіть більше. Сумарний вплив на національний енергетичний баланс в промислових країнах у випадку успішної реалізації енергетичних планів муніципалітетів усіх міст може дати скорочення споживання енергії на 15-20%⁵.

Проект демонструє, що енергоефективність позитивно впливає на соціально-економічну ситуацію в регіоні, оскільки: громади, які взяли у ньому участь, отримали детальний план заходів для підвищення енергетичної ефективності; реалізова-

ні заходи щодо збереження енергії стимулюють економічний розвиток регіону, позитивно впливають на рівень зайнятості та соціальної згуртованості; пілотні громади слугують прикладом для інших у регіоні та за його межами.

При цьому з'ясувалося, що навіть розвинені громади не обізнані із потенціалом технологій енергоощадження, тому вони потребують допомоги для його виявлення та реалізації. При цьому хоча багато громад готові до впровадження енергоощадних технологій та використання енергоефективного обладнання, однак потребують фахівців, які б переконали їх у необхідності цього кроку та допомогли на перших етапах.

Оскільки реалізація ефективної енергоощадної політики значною мірою залежить від масштабу застосування (чим вищий рівень (квартал, район, місто), тим більший ефект), тому розробка, прийняття рішень, організація та реалізація стратегій в енергетичній сфері вимагають більше зусиль, ніж вирішення поточних технічних проблем. Крім того, якщо для нових чи одноповерхових будинків покращення технічних складових та зменшення їх вартості буде вирішальним для досягнення довгострокових енергетичних цілей, то на територіях з високою щільністю забудови централізований підхід пропонує кращі, з точки зору економічної вигоди, варіанти. Іншими словами, успішна міська енергетична політика має бути досить гнучкою, щоб враховувати різні варіанти.

Однією зі складних проблем, що перешкоджає широкому впровадженню нових технологій у сфері енергоспоживання, є їх низька продуктивність, що часто є результатом поганої системної інтеграції різних технологій, що використовуються у конкретному проекті. Через відсутність чи недостатній контроль та моніторингове обладнання, оптимізація системи енергоспоживання є досить складним завданням, що вимагає експертних знань. Низька продуктивність не лише утруднює досягнення цілей енергопроекту (економічних чи енергетичних), але також серйозно утруднює вхід на ринок нових технологій.

Брак досвідчених і вмілих планувальників та кваліфікованих виробників є ще однією проблемою, що часто зустрічається-

ся в енергетичних проєктах на рівні кварталу або району. Одним із шляхів вирішення такої проблеми є ініціювання структурованого співробітництва між експертами та досвідченими підрядниками, наприклад, для реалізації інтегрованих житлових проєктів. Для уникнення технічних і фінансових невдач, енергетичне регулювання має акцентувати увагу на підрядних підходах, за яких відповідальність за загальний успіх інтегрованого енергетичного проєкту залишається на підряднику, зокрема на етапі експлуатації.

Оцінка досвіду реалізації муніципальних енергетичних стратегій виявила, що технічні проблеми в енергетичному плануванні не мають вирішального значення. Управлінські проблеми, зокрема ініціювання та керування перехідними процесами на всіх рівнях прийняття рішень є справжньою проблемою, з якою стикаються особи, відповідальні за реалізацію муніципальної енергетичної політики. Хоча більшість рішень, необхідних для розвитку місцевих енергетичних систем, мають бути прийняті приватними інвесторами на районному рівні для використання відповідних бізнес-моделей, певний ступінь координації необхідний і на міському рівні. Завдяки цьому учасники ринку можуть приймати правильні рішення у потрібний час, щоб здійснити енергетичний перехід з найменшими затратами. Це координаційне завдання вимагає загальної довгострокової стратегії – муніципального генерального енергетичного плану, на який має орієнтуватися кожне місто.

Для забезпечення успішної реалізації необхідно створити і підтримувати діяльність відповідних організаційних структур протягом усього часу, необхідного для переходу. Вони мають існувати чи то в рамках міської адміністрації, або ж відповідні завдання можуть бути делеговані у формі місцевого енергетичного агентства. Витрати, пов'язані з діяльністю такої організації, можуть вважатися незначними у порівнянні з зменшенням загальної вартості муніципального енергетичного переходу. Тобто, найбільш складними перешкодами для реалізації муніципальних енергетичних цілей є не відсутність адекватних енергетичних технологій чи інструментів планування, а:

- брак доступу до відповідних знань (аналіз енергетичної системи, управління процесом);
- відсутність управлінської структури та відповідних ресурсів;
- небажання низки важливих акторів брати участь в енерго-ефективних проектах.

Орієнтовна вартість енергетичного переходу для міста складає близько 10 тис. євро на мешканця, яка не видається надто великою у порівнянні з іншими інвестиціями в інфраструктуру та житловий сектор, що здійснюються регулярно.

Чинниками, що змушують усі зацікавлені сторони підтримувати політику, орієнтовану на енергоощадження, є:

- збільшення безпеки енергопостачання через зниження залежності від імпорту з політично нестабільних регіонів;
- пом'якшення негативних економічних явищ, зумовлених зростанням цін на енергоносії;
- економія коштів для споживачів енергії через реконструкцію енергетично неефективних будинків чи удосконалення обладнання;
- модернізація місцевої інфраструктури;
- сприяння сталому розвитку міста загалом.

Огляд практики у державах-членах Євросоюзу засвідчує різноманітність правових, фінансових та організаційних структур: національні стратегії різняться значно за структурою, складністю та обсягами фінансування. Адаптація нормативно-правової бази під конкретні потреби ускладнює слідування правовим приписам, що само по собі може стати перешкодою. Здійснити комплексну оцінку співвідношення ефективності затрат і вигід інструментів та їх потенціалу запозичення в інші країни через особливості місцевих контекстів практично не можливо. Беззаперечною є лише необхідність інтенсивного обміну знаннями щодо розробки інструментарію енергетичної політики у майбутньому.

У деяких країнах пільгові тарифи використовуються для популяризації виробництва електроенергії з відновлювальних джерел. Однак у двох країнах, Данії та Німеччині, широке

використання нових джерел енергії (вітрової, сонячної) досягло значного ступеня, що зумовило проблеми з інтеграцією в енергорозподільчі системи, збереженням отриманої таким чином енергії.

Особлива увага має приділятися житловому фонду як важливому компоненту майбутньої енергетичної системи (зберігання, генерування в малих обсягах, керування попитом, розумні будинки). При переході до так званих «розумних міст» це буде ключем до успіху в довгостроковій перспективі. У деяких країнах муніципалітети зобов'язані розробляти місцеві плани енергетичної політики, методи якої та якість залежать від особливостей кожної країни.

Корисним для кожної країни буде корисним передбачити, що енергетична стратегія має бути обов'язковою складовою планів міського розвитку, оскільки це прискорить необхідність включення енергетичних проблем у традиційні процедури міського планування. Одночасно це поглибить знання планувальників, дасть можливість громаді взяти участь в успішній реалізації загальнонаціональної енергетичної політики.

Цікавим є досвід словенського міста Єсенице, яке у середині 2000-х років було серед піонерів щодо впровадження інновацій у сфері енергозбереження. Не останню роль у цьому відіграли два нормативно-правових документи, прийняті ще у кінці ХХ ст.: Закон про енергетику (1999) та Енергетична концепція муніципалітету, прийнята міською радою 30 вересня 1999 року⁶. У 2005 році була прийнята нова редакція Закону про енергетику, ст. 17 якого зазначає, що місцева громада чи кілька місцевих громад разом приймають місцеву енергетичну концепцію, що визначає способи постачання енергії, заходи щодо її ефективного використання, опалювання будівель та генерування електроенергії, а також використання відновлювальних джерел енергії на найближче десятиліття. Ст. 66 цього ж закону визначає, що місцеві громади виконують програми щодо ефективного використання енергії та використання відновлювальних джерел енергії в межах їх повноважень і відповідальності на основі прийнятих місцевих енергетичних концеп-

цій. Для виконання цих програм місцева громада може отримувати фінансування з державного бюджету. На основі енергетичної концепції Єсенице у 2000 році була запущена програма «Е150», орієнтована на модернізацію будинків, що щорічно витрачають на опалення більше 150 кВт год/м².

З 2000 року на підставі постанови про стимулювання інвестицій в ефективне використання енергії та використання відновлювальних джерел енергії у домогосподарствах в муніципалітеті Єсенице з місцевого бюджету щорічно виділяється близько 40 тис. євро на реконструкцію будівель, зокрема: термоізоляцію горищ, дахів, підвалів; утеплення або відновлених фасадів; заміну дверей та вікон будівель; переведення на централізоване теплопостачання (підключення до мереж гарячої води та газової мережі); встановлення теплових насосів, сонячних панелей для підігріву води тощо.

З 2003 року домогосподарствам почали виділятися державні субсидії на повну енергетичну реконструкцію житла. Отримати їх можуть будинки, збудовані до 1980 року, а проект робіт з модернізації мають орієнтуватися на показник в 10 тис. кВт год за м². Максимальний розмір субсидії на один проект обмежений 21 тис. євро (до 10% загальної суми проекту).

Оскільки майже 25% споживання енергії в Словенії припадає на житловий сектор, то аналіз типових будівель, збудованих до 1980 року засвідчив, що впровадження енергоощадних технологій, наявних на ринку, може на 60% зменшити споживання теплової енергії у багатоквартирних будинках. А лише енергозберігаючі вікна можуть зекономити додаткові 20%. У кількісних показниках це означає зменшення затрат енергії на опалювання з 350 до 113 кВт год на м² опалюваної площі у старих одноповерхових будинках, і зі 115 до 50 кВт год/м² для багатоквартирних будинків. Середній термін окупності інвестицій в у повну енергетичну реконструкцію житла складає близько 25 років, а деякі простіші заходи мають коротший період окупності — 3-4 роки для утеплення горищ, близько трьох років за заміну вікон на більш енергоефективні.

Отже, органи місцевого самоврядування можуть брати активну участь у реалізації національної політики енергоощадження шляхом розробки і прийняття відповідних стратегій. Підвищення енергоефективності муніципалітету позитивно впливає на соціально-економічний розвиток території, зменшує рівень безробіття, сприяє соціальній згуртованості. Основними труднощами, що постають на цьому шляху, є брак знань і досвідчених управлінців та планувальників, відсутність організаційної структури для розробки та реалізації енергоощадної стратегії, відсутність зацікавлення у ключових акторів. Тому державна політика України в енергетичній сфері повинна орієнтуватися на залучення територіальних громад, а не лише окремих громадян чи об'єднань співвласників багатоквартирного будинку до розробки та реалізації заходів у сфері енергоощадження.

1. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 145-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-p>. **2. Про схвалення** Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-p>. **3. Про схвалення** Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-p#n8>. **4. Energy Efficiency Communities – establishing pilot communities for the building sector (EFFCOBUILD)**. URL: <https://ec.europa.eu/energy/intelligent/projects/en/projects/effcobuild>. **5. Case Studies and Guidelines for Energy Efficient Communities – A Guidebook on Successful Urban Energy Planning**, Fraunhofer IRB Verlag, 2013. 302 p. **6. Existing framework and instruments. Country report – Jesenice, Slovenia**. Ljubljana: Building and Civil Engineering Institute ZRMK, 2006. URL: https://ec.europa.eu/energy/intelligent/projects/sites/iee-projects/files/projects/documents/effcobuild_conclusions_report_interview_slovenia_en.pdf.

Stoyko Olena. The role of local initiatives in introducing new energy consumption patterns

Despite the urgency of energy issues for Ukraine, that have been imported a significant part of energy resources to meet domestic and industrial needs, the first energy strategy of Ukraine (for the period until 2030) was adopted only in 2006 after Russia's unilateral gas supply cut off. On August 18, 2017, an energy strategy for the period until 2035 «Safety, energy efficiency, competitiveness» was adopted, which practically ignores the importance of involving citizens and local governments in the development and implementation of energy strategies at the local level, preferring the centralized approach. So at the municipal and national level, the enterprises only must provide the continuous improvement of the energy management system; and at the level of citizens – the promotion of energy conservation, the formation of energy-efficient consciousness; energy efficiency increase through targeted monetization of subsidies to the end user, and in the future – minimization of subsidies.

At the same time, European experience shows that local governments can play an important role in the energy policy of the state, contribute to more efficient use of energy resources and widespread use of renewable energy sources.

An analysis of the experience in implementing municipal energy strategies shows that technical problems in energy planning are not critical. Management problems, in particular, the initiation and management of transitional processes at all decision-making levels are a real problem faced by those responsible for implementing the municipal energy policy. Although most of the decisions necessary for the development of local energy systems must be made by private investors at the district level to use appropriate business models, some degree of coordination is also needed at the city level. Due to this, market participants can make the right decisions at the right time in order to make the energy transition at the lowest cost. This coordination task requires an overall long-term strategy – the municipal energy master plan, which every city should be guided by.

Therefore, local governments can take an active part in the implementation of national energy conservation policies by developing and adopting appropriate strategies. Improving the energy efficiency of the municipality has a positive effect on the socio-economic development of the territory, reduces unemployment, contributes to social cohesion. The main difficulties that arise on this path are the lack of knowledge and experienced managers and planners, the lack of an organizational structure to develop and implement an energy-saving strategy, and a lack of interest in key actors. Therefore, the state policy of Ukraine in the energy sector should focus on the involvement of territorial communities, and not only individual citizens or associations of co-owners of a family house in the development and implementation of measures in the field of energy saving.

Key words: civil society, energy transit, energy cooperatives, renewable energy sources, ecology.

ІНТЕРНЕТ В РОСІЙСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Досліджуються особливості російських підходів до використання мережі Інтернет в умовах інформаційної війни та нового позиціонування Росії на зовнішній арені. Аналізуються ключові мотиви і фактори, що визначають російське бачення ролі і місця кібервійни в рамках зовнішньої агресії Кремля. Систематизовано документальні та доктринальні основи російської концепції інформаційної війни.

Ключові слова: інформаційна війна, кібератаки, «доктрина Герасимова», гібридна війна.

Демартино А. П. Интернет в российской концепции информационной войны

Исследуются особенности российских подходов к использованию сети Интернет в условиях информационной войны и нового позиционирования России на внешней арене. Анализируются ключевые мотивы и факторы, определяющие российское видение роли и места кибервойны в рамках внешней агрессии Кремля. Систематизированы документальные и доктринальные основы российской концепции информационной войны.

Ключевые слова: информационная война, кибератаки, «доктрина Герасимова», гибридная война.

Demartyno Andrii. Internet in the Russian concept of information warfare

In this article, the peculiarities of Russian approaches to the use of the Internet in the conditions of information warfare and the new positioning of Russia in the foreign arena are studied. The key motives and factors that determine Russia's vision of the role and place of cyberwar within the framework of the Kremlin's foreign aggression are analyzed. The documentary and doctrinal foundations of the Russian concept of information warfare are systematized.

Key words: information war, cyberattacks, «Gerasimov's doctrine», hybrid war.

В умовах російської агресії проти України, що триває з 2014 року, Кремль надзвичайно активно використовує соціальні мережі та Інтернет в рамках інформаційної війни як однієї з

ключових стратегій, спрямованих на знищення нашої державності та деморалізацію українського суспільства.

Комплекс заходів, який реалізується російським керівництвом для вирішення своїх зовнішньополітичних завдань з використанням можливості Інтернету, можна визначити, як кібервійна.

У зв'язку з цим виникає нагальна і досить актуальна потреба у вивченні основних засад, мотивів, факторів і складових, що визначають російське бачення ролі й місця кібервійни в рамках зовнішньої агресії РФ. Все це має велике значення для забезпечення національної безпеки, зокрема для розробки відповідних методів захисту українських інформаційно-технічних і соціальних систем від інформаційного впливу противника.

Наукових праць, в яких досліджуються російські особливості ведення кібервійни в рамках інформаційного протиборства досить багато. Натомість Кремль постійно вдосконалює і розширює засоби і методи застосування своєї інформаційної зброї, що обумовлює необхідність постійного аналізу та систематизації його дій у кіберпросторі, ЗМІ та соціальних мережах. Зокрема, в публікаціях російських і західних дослідників¹ розглядаються основні підходи до питання ведення Росією інформаційної війни, залучення нею нових технологій і розширення існуючого арсеналу засобів ведення інформаційного протиборства.

Основна мета даної статті полягає в тому, щоб дослідити еволюцію російських підходів до використання соціальних мереж та Інтернету в рамках інформаційної війни та нового позиціонування Росії на зовнішній арені, а також проаналізувати ключові мотиви і фактори, що визначають російське бачення ролі і місця кібервійни в рамках зовнішньої агресії Кремля.

У західній літературі поширено вживання терміну «кібервійна» (*Cyberwar* або *Cyberwarfare*), утворений від слова *cyber*, що означає «пов'язаний з комп'ютерами та інтернетом», та слова *war, warfare*, що означає «війна, воєнні дії». Так, експерти з безпеки уряду США Річард А. Кларк та Роберт Нейк у

своїй книзі «Кібервійна» дають таке визначення цьому поняттю — «дії однієї національної держави з проникнення в комп'ютери або мережі іншої національної держави для досягнення цілей нанесення збитку або руйнування»². В цілому західні фахівці розглядають кібервійну як окремий вид протиборства, що відбувається в Інтернеті або комп'ютерних мережах. Зокрема британський журнал Економіст описує кібервійну як «п'яту область війни, після землі, моря, повітря і космосу»³.

На відміну від західних колег більшість російських теоретиків і практиків не розглядають кібервійну як окрему сферу протиборства, натомість концептуалізують в рамках більш широкого поняття — інформаційної війни, яка окрім операцій в комп'ютерних мережах, включає також електронні та медіа-війни, психологічні та інформаційні операції тощо. Так, дослідник Олександр Капто у відомій статті «Кібервійна: генезис і доктринальні межі» зазначає: «Кібервійна — один з нових видів війни, заснований на сучасних технологіях. Це не самостійний вид протиборства, кібервійна завжди є складовою частиною інформаційної війни, і в цілому виступає елементом повномасштабної військової кампанії, що включає як нещодавно виниклі, так і більш звичні способи боротьби. Кібервійна не існує поза традиційною війною, хоча конкретні кібероперації можуть проводитися (і нині проводяться в багатьох регіонах планети)»⁴.

Такий більш широкий підхід обумовлений тим, що переважна частина російських фахівців і урядовців переконані, що Москва перебуває в постійній, екзистенційній боротьбі з внутрішніми та зовнішніми силами, які прагнуть кинути виклик її політичній владі. Зокрема, секретар Ради Безпеки РФ Микола Патрушев в своєму інтерв'ю на запитання кореспондента «Те, що відбувається на Україні — один з яскравих прикладів наслідків «кольорових революцій», інспірованих Заходом по всьому світу. Чи слід очікувати подібних дій стосовно Росії?» надав таку відповідь: «Ви маєте рацію, «кольорові революції» — це вже традиційний інструмент політики окремих країн, націленої на руйнування державності і втрату суверенітету під при-

водом демократизації. Насправді ж країна, де відбувається «кольорова революція», майже завжди занурюється в хаос і переходить під зовнішнє управління. Західні технологи не відмовилися від планів реалізації «кольорових сценаріїв» і в нашій країні. При цьому вони не соромляться у виборі методів нагнітання протестних настроїв – від спекуляції на тимчасових труднощах соціально-економічного характеру до відвертої брехні»⁵.

Відповідно владна еліта Росії розглядає Інтернет і вільний потік інформації, яку він породжує, як безпекову загрозу, тобто таку, що має більший пріоритет і тенденцію до стратегічного та довгострокового характеру.

Це цілком простежується і в історичній ретроспективі. Адже до 2007-2008 років, вище російське політичне керівництво, спочатку в особі Бориса Єльцина, а потім і Володимира Путіна, було переважно сконцентровано на внутрішньополітичних аспектах консолідації власної влади. Зокрема, у 1999-2003 роках відбувся погром недержавних ЗМІ в рамках зачищення російського інформаційного поля від впливу олігархів, що завершилося так званім «одержавленням медіа» в Росії, які фактично опинилися під тотальним контролем «путінського режиму».

Якісно нові зміни у політиці Кремля в інформаційній сфері були започатковані відомою промовою Президента Росії Володимира Путіна на Мюнхенській конференції з безпеки 2007 року. По суті було заявлено нове позиціонування Кремля в міжнародній системі, обумовлене свідомою відмовою як від інтеграції у систему західних демократій, так і від розбудови в Росії демократичної правової держави.

Після Мюнхена «путінському режиму» вдалося не тільки поставити під повний контроль практично усі ЗМІ РФ, а й створити державну машину тотальної пропаганди та інформації, яка повністю формує інформаційний порядок денний російського суспільства. Варто зазначити, що «нова цензура» не просто виключає з інформаційної повістки реальні події. Вона підміняє їх імітаційними повідомленнями, які повинні створювати у гля-

дачів відчуття залежності від головного героя сюжетів. Щоденно на різних рівнях через телевізійні, друковані та інші ЗМІ Кремль цілеспрямовано «промиває мізки» росіян і формує потрібні настрої населення. Система пропаганди працює таким чином, щоб значна більшість суспільства завжди підтримувала відповідні ідеї влади незалежно від того, яку власну думку ця більшість мала вчора або має сьогодні.

З початку 2010-х рр. ця система зазнала певної еволюції і розширила зону свого впливу – з традиційних ЗМІ на «нові медіа», з мовного сектора – в інтерактивний, з внутрішньої повістки – в міжнародну⁶.

З 2007 року ескалації конфліктів Росії з іншими країнами почали збігатися у часі з кібератаками на опонентів російського уряду. Відбувалися вони за схожим сценарієм: паралельно з тим, як йшли військові дії, мітинги або переговори, невідомі люди проводили DDoS-атаки на державні сайти, зламували поштові скриньки політиків і їх сайти, викладали на них образливі зображення, а також передавали компромат близьким до російської влади ЗМІ. Останні інтенсивно розкручували «скандальні» сюжети, з приводу яких потім з'являлися офіційні реакції російського МЗС, Держдуми, Президента тощо.

Вперше це сталося з Естонією навесні 2007 року. Національна дискусія навколо перенесення з центру Таллінна на військове кладовище пам'ятника радянським солдатам, загиблим у Другій світовій війні, переросла в міжнародний конфлікт. Саме тоді російські хакери атакували сайти президента, прем'єр-міністра, держустанов, банків – вони перестали на кілька тижнів відкриватися через DDoS-атаки. У доповіді Elliot School of International Affairs ці атаки назвали «першою світовою кібервійною»⁷.

У 2008 році історія повторилася під час військового конфлікту з Грузією, протягом якого Росія активно використовувала кібератаки та фейкові новини для впливу на грузинські структури влади та суспільство⁸. З 2010-х подібні атаки стали відбуватися ще частіше – і для них вибиралися все більш серйозні цілі. В різному ступені їх відчули на собі Україна в

2014 році, Німеччина в 2015 році, Сполучені Штати в 2016 році. Під прицілом були і Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), НАТО, Європейський союз. Міжнародна редакція французького телеканалу TV5 також піддалася хакерській атаці через поширення інформації, яку Москва визнала негативною⁹.

Нові інформаційні можливості були узагальнені та концептуалізовані на офіційному рівні. Відповідно до оновленої Військової доктрини Російської Федерації (2010), однією з особливостей сучасних військових конфліктів є «попередня реалізація заходів інформаційної війни з метою досягнення політичних цілей без використання військової сили, а згодом і в інтересах формування сприятливої реакції світової спільноти на використання військової сили»¹⁰. По суті визнавалося, що інструменти інформаційної війни можуть, фактично, бути використані до початку військових операцій з метою досягнення цілей держави без застосування сили або, якщо сила буде застосовуватися, то таким чином, щоб дезорієнтувати та деморалізувати супротивника та забезпечити, щоб держава могла виправдати свої дії в очах громадськості.

У кінці грудня 2011 р. Міністерство оборони представило документ під назвою «Концептуальні підходи щодо діяльності Збройних сил РФ в інформаційному просторі». Ключовою новинкою документа стало те, що цей простір вперше було віднесено до потенційних театрів військових дій і відзначено в якості однієї з основних загроз національної безпеки. В ньому зокрема зазначалося, що високі темпи розвитку інформаційних систем різного призначення, комп'ютерних мереж типу Інтернет та електронних ЗМІ призвели до формування глобального інформаційного простору. І поряд з сухопутним, морським, повітряним і космічним простором, інформаційне середовище в арміях найбільш розвинених країн стало активно використовуватися для розв'язання широкого кола військових завдань. Внаслідок уразливості інформаційно-комунікаційних систем від радіоелектронних та програмно-апаратних впливів у світі виникла і швидко поширюється інформаційна зброя,

що володіє «транскордонними атакуючими факторами, різко зросла роль інформаційної війни». Відповідно Російська Федерація, що стрімко розвивається шляхом інформатизації всіх сфер життєдіяльності суспільства, постала перед новою серйозною загрозою, що виходить з глобального інформаційного простору¹¹.

Крім того, істотним нововведенням стало те, що Москва розширила на цю сферу можливість, «в умовах ескалації конфлікту в інформаційному просторі», скористатися правом на індивідуальну або колективну самооборону з застосуванням будь-яких методів і засобів.

Суттєві новації були внесені в «Концепцію зовнішньополітичного курсу Російської Федерації» (2013 рік¹²), де мова йшла про принципову зміну політичного курсу РФ на зовнішній арені. Так, Кремль відмовився від інтеграції в західні структури, натомість взяв курс на збереження незалежності Росії і співпрацю з партнерами на Сході та Півдні. Мета приєднання російської національної економіки до світового ринку була замінена на забезпечення реіндустріалізації країни, що мала закласти основи російської економічної незалежності, і створити власну економічну асоціацію. Вакуум в ідеології зовнішньої політики Росії був заповнений ідеєю формування «російського миру» і пріоритетами захисту традиційних християнських цінностей¹³.

Після «мюнхенської промови» та війни з Грузією російські експерти також почали адаптувати існуючі концепції інформаційної війни до нового політичного курсу Кремля. 15 жовтня 2008 року в російській газеті «Військово-промисловий кур'єр» була опублікована стаття «Система інформаційного протиборства», написана професором Дипломатичної академії МЗС Росії Ігорем Панаріним.

Аналізуючи наслідки вторгнення російських військ до Грузії, Ігор Панарін доходить висновку, що з інформаційної точки зору Росія програла цю війну, оскільки Захід не зрозумів і не підтримав фактичне захоплення нею двох регіонів іншої країни. Професор зазначає, що головною проблемою стала

«явна недооцінка ролі інформаційного протиборства сучасною російською політичною елітою в умовах посилення глобальної економічної та геополітичної конкуренції в світі»¹⁴.

Відповідно для того, щоб Росія могла вигравати інформаційні війни, Ігор Панарін пропонує створити спеціальні організаційно-управлінські та аналітичні структури як для протидії інформаційній агресії, так і для розробки та проведення інформаційних операцій (оборонних і наступальних). Зокрема, він запропонував наступні кроки.

1. Створити єдиний державний орган, що буде координувати діяльність інформаційно-аналітичних підрозділів ключових відомств.

2. Створити зовнішньополітичний державний медіахолдинг (ВГТРК, Russia Today, «Голос Росії», «Маяк», РІА Новини і так далі), який доцільно підпорядкувати МЗС Росії.

Ігор Панарін зазначає, що Росії необхідно відновити свій потенціал механізму зовнішньополітичної пропаганди, який був ґрунтовно зруйнований в 90-і роки. Втім, він відзначив, що цей провал був усвідомлений російським керівництвом і з приходом до влади президента В. Путіна почалося поступове впевнене відновлення втрачених позицій. Ключовим кроком у цьому напрямку є створення в 2006 році супутникового телеканалу Russia Today.

3. Створити державний інтернет-холдинг з виробництва книг, відеофільмів, відеоігор тощо для активного поширення в мережі Інтернет.

4. Створити інформаційний антикризовий центр, що буде керувати інформаційними потоками через налагодження конструктивної співпраці із ЗМІ.

5. Сформувати систему інформаційної протидії, що включатиме ресурси як держави, так і великого бізнесу, інститутів громадянського суспільства.

6. Запустити мережу неурядових організацій Росії, що діють на території країн СНД, ЄС, США (за американською моделлю – в Росії діють численні американські неурядові організації, що фінансуються урядом США).

7. Організувати систему підготовки кадрів для ведення інформаційного протиборства.

Підсумовуючи свій аналіз і пропозиції, І. Панарін зазначив, що потрібно значно посилити фінансування програм інформаційного протиборства. Заходи інформаційного протиборства повинні фінансуватися за принципом головного пріоритету. Він наголосив, що сьогодні фінансування програм інформаційного протиборства більш важливе, ніж фінансування програм ядерного стримування. Інформаційна зброя є більш небезпечною для Росії, ніж зброя ядерна. І це необхідно визнати політичній еліті Росії¹⁵.

На думку російських фахівців, які досліджують проблеми військових конфліктів, досягнення мети в війнах майбутнього буде неможливим без завоювання інформаційної переваги над противником. Так, старший науковий співробітник Військової академії Генерального штабу Збройних Сил РФ (ВАГШ), доктор військових наук Геннадій Нальотов вважає, що в сучасних умовах передові технології зруйнували класичний тип війни. Війни нової доби інформаційних та інших високих технологій за своїм характером будуть принципово відрізнятися від війн минулого століття¹⁶.

Начальник кафедри військового мистецтва ВАГШ генерал-майор Сергій Кураленко в статті «Тенденції зміни характеру збройної боротьби у воєнних конфліктах першої половини ХХІ століття» зазначив, що розвиток інформаційних технологій призвів до значних змін в способах ведення війни і обумовив формування нового виду збройних сил – до створення кібервійськ. Зараз збройна боротьба має об'ємний характер і включає повітряно-космічну, морську, наземну і, найголовніше, нову сферу – інформаційну. А питання, де і в якій сфері буде вирішуватися результат війни і відповідно яка зі сфер буде визначальною, залежить від умов військових дій і протиборчих сторін¹⁷.

У рамках законодавчих та доктринальних перетворень слід також згадати так звану «Доктрину Герасимова» – концепцію «війни нового покоління», яку представив начальник Головного

управління ВС Росії Валерій Герасимов у доповіді про гібридну війну в Академії військових наук у лютому 2013 року. Основні тези його доповіді були опубліковані в статті «Цінність науки в передбаченні» в газеті «Військово-промисловий кур'єр»¹⁸.

В. Герасимов пише: «Самі поняття «правил війни» істотно змінилися. Зросла роль невійськових способів в досягненні політичних і стратегічних цілей, які в деяких випадках за своєю ефективністю значно перевершили силу зброї. Акцент у застосуванні методів протидії зміщується в бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, реалізованих із задіянням протестного потенціалу населення. Все це доповнюється військовими заходами прихованого характеру, в тому числі реалізацією заходів інформаційного протидії і діями сил спеціальних операцій. До відкритого застосування сили, часто під виглядом миротворчої діяльності та кризового врегулювання, переходять тільки на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті»¹⁹.

Новація «доктрини Герасимова» полягає в тому, що інформаційна складова була виділена в якості одного з ключових місць в системі ведення нелінійних дій і стала, поряд з військовою міццю, однією із складових проведення гібридних операцій.

У своїй подальшій програмній статті «З досвіду Сирії», опублікованій у випуску газети «Військово-промисловий кур'єр» за 9 березня 2016 року, Валерій Герасимов особливо це підкреслює: «В той же час все більше очевидним є те, що розвиток засобів збройної боротьби є далеко не єдиною причиною вдосконалення форм і способів застосування угруповань військ і сил.

У сучасних конфліктах все частіше акцент у застосуванні методів боротьби зміщується в бік комплексного застосування політичних, економічних, інформаційних та інших невійськових заходів, реалізованих з опорою на військову силу. Це так звані гібридні методи. Їх зміст полягає в маніпуляції протестним потенціалом населення в поєднанні з іншими невійськовими засобами. Важливого значення при цьому набуває масо-

ваний, цілеспрямований вплив на свідомість громадян держав – об'єктів агресії за допомогою глобальної мережі Інтернет. Інформаційні ресурси стали одним з найефективніших видів зброї. Широке їх використання дозволяє в лічені дні розгойдати ситуацію в країні зсередини»²⁰.

Уже з урахуванням російського досвіду в Сирії В. Герасимов робить висновок, що поєднання традиційних і гібридних методів вже зараз є характерною рисою будь-якого збройного конфлікту. При цьому якщо другі можуть використовуватися і без відкритого застосування військової сили, то класичні бойові дії без гібридних – вже ні.

Таким чином, російська концепція «гібридної війни» – це сучасна цілісна стратегія впливу на будь-яку країну (міжнародну урядову чи неурядову організацію), що передбачає комплексне застосування усіх засобів – від кібератак у мережах і інформаційної війни – до ведення бойових дій, які підтримуються операціями з розповсюдження хаосу і безладу всередині країни ворога. Поява інтернету, зокрема, соціальних мереж, надала Кремлю прямий доступ до населення його супротивників, мінаючи «воратарів» / посередників, роль яких раніше грали ЗМІ. Використовуючи кібератаки і так звані фальшиві облікові записи в соціальних мережах, або так званих ботів, як зброю, Росія розпалює існуючі релігійні, соціальні, етнічні та інші суперечності для того, щоб принести дезінформацію в новини країни-супротивника, поширити в ній пропаганду, замасковану під «альтернативні» новини RT і «Супутника» тощо і, як наслідок, подавити волю керівництва країни і населення та їхню здатність чинити опір агресії.

По суті російські теоретики і практики розробили гнучку стратегію застосування так званої «гібридної війни», що складається з таких взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих елементів як: політичне рішення (визначення цілі/проблеми); інформаційний привід або кібератака (створення проблеми); залучення ЗМІ (розкрутка проблеми); реакція офіційних державних органів (вимога розв'язати певним чином проблемне питання); застосування військових підрозділів (збройних сил РФ, «зеле-

них чоловічків», «апалченців», «добровольців», приватних військових компаній тощо).

Черговість реалізації цих елементів може змінюватися або застосовуватися одночасно. Але відтепер керівництво кожної країни (міжнародної урядової чи нереальної організації) розуміє, що зіткнувшись з інформаційною атакою Росії, воно потенційно може отримати повний спектр зовнішньої агресії аж до застосування військових підрозділів.

Варто відзначити, що гібридні військові дії Росії також спираються на глибокий аналіз попередніх змін влади, що відбулися у багатьох країнах у рамках так званих «кольорових революцій», на багатий досвід діяльності хакерських і терористичних груп, на добре відпрацьовану систему пропаганди та маніпуляцій тощо.

З огляду на дату оприлюднення першої доповіді В. Герасимова і наступні дії Росії у Криму та на Донбасі, багато західних експертів схильні пов'язувати ці події і прямо вказують на застосування відповідної доктрини щодо України²¹.

Проти Києва Москва застосувала практично максимальний набір засобів в рамках «доктрини Герасимова». Засоби, які використовують росіяни в цій війні, носять гібридний характер: використання соцмереж для формування громадської думки серед українського населення; поширення не правдивих або фейкових новин для пропаганди, що розпалює ворожнечу в національній культурі; ведення психологічної війни проти українських військових і суспільства; операції спецслужб; кібератаки; підривні дії і диверсії; підтримка збройного опору українській владі, включно з веденням активних бойових дій за участю збройних сил РФ і «гібридних військ» («добровольці», «апалченці», представники приватних військових компаній тощо).

Американський аналітик Майкл Голловей в статті «Як Росія перетворила соцмедіа в Криму на зброю» зазначав, що Крим став випробувальним майданчиком для російських інформаційних операцій, що продемонструвало світу потужність військового використання соціальних медіа. Автор

писав: «Під час анексії Криму, російський уряд витратив більш ніж 19 млн доларів на фінансування роботи 600 осіб, які постійно коментували статті, писали блоги і проводили діяльність в соціальних медіа. Їх метою було змінити думку громадськості та міжнародної спільноти, перекрити голоси дисидентів в онлайн медіа, створити враження, що населення підтримує анексію»²².

Таким чином, можемо констатувати, що російський владний режим приділяє надзвичайно велику увагу інформаційній сфері, як одному з ключових чинників контролю та збереження політичної влади.

При цьому, Кремль виявляє високу ступень гнучкості і адаптивності в питанні вдосконалення механізмів контролю інформаційного поля, як всередині країни так і за її межами. Російськими фахівцями постійно відслідковується і впроваджується в роботу самі останні світові технології і наукові розробки.

Російська владна концепція контролю за станом громадської думки і впливу на неї має стратегічний і довгостроковий характер. На Заході, на відміну від Росії, питанню інформаційної безпеки тривалий час не приділялось належної уваги, аж до подій, пов'язаних зі спробами втручання «російських хакерів» в президентські вибори в США 2016 року.

Внутрішня генеза російської влади по формуванню підходів до питань роботи з інформаційною сферою мала декілька етапів.

До середини 2000-х років Кремль був переважно концентрований на внутрішньополітичних аспектах консолідації власної влади. Зачищення російського інформаційного поля від впливу олігархів призвело до погрому недержавних ЗМІ в рамках і так званим «одержавленням медіа». ЗМІ фактично опинилися під тотальним контролем «путінського режиму».

Наступний етап настав після економічного зміцнення Російської Федерації пов'язаного з високими цінами на енергоносії і новим позиціонування російським керівництвом місця та ролі Росії у світі.

Започаткований В. Путіним у Мюнхені у 2008 році новий курс призвів до переосмислення російських стратегії щодо інформаційної безпеки як всередині країни, так і назовні.

Наслідком цього стало побудова всередині РФ тотальної системи «нової цензури», що виключає з інформаційної повістки реальні події замінюючи їх імітаційними повідомленнями, так званими фейками.

Для зовнішньополітичних потреб російськими теоретиками і практиками була розроблена концепція інформаційної війни. Кібератаки на Естонію у 2007 році, а потім інформаційна та військова війна у Грузії (2008), Україні (з 2014), Сирії (з 2015), як і багато інших випадків свідчать про те, що Кремль веде інформаційний наступ на всіх стратегічних рівнях, практично у глобальному масштабі.

Очевидно, що Москва намагається враховувати усі особливості країни, проти якої ведеться регіональна інформаційна війна. Вона, як правило, вибудовується заздалегідь за рахунок підготовлених і продуманих інформаційних кампаній, для яких розробляються сценарії і комплексно залучається широкий спектр державних органів.

Зміни в інформаційних стратегіях російської влади знаходять своє достатньо повне відображення у різного виду офіційних документах — доктринах, концепціях. Головна новація, яка фіксується на державному рівні, це визнання інформаційного простору як самостійного і повноцінного театрів військових дій, для захисту якого Росія має використовувати всі доступні методи і засоби.

1. *Kanfo A. C.* Кибервойна: генезис и доктринальные очертания // Вестник Российской академии наук. 2013. Т. 83. № 7. С. 616; *Войны и миры.* Николай Патрушев: об Украине и США, кибератаках, Сирии и роли Совбеза в истории России // Российская газета. 18.05.2017. URL: <https://rg.ru/2017/05/18/nikolaj-patrushev-ob-ukraine-i-ssha-kiberatakah-sirii.html>; Туровский Д. Российские вооруженные киберсилы. Как государство создает военные отряды хакеров // Meduza. 7 ноября 2016. URL: <https://meduza.io/feature/2016/11/07/rossiyskie-vooruzhennyye-kibersily>; *Blank, Stephen J.* Information Warfare a la Russe // Cyberspace: Malevolent

Actors, Criminal Opportunities, and Strategic Competition. – Phil Williams and Dighton Fiddner. Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press. August 2016. P. 219–220; *Мандро Изабель, Гибер Натали*. Новый арсенал фирмы «Россия». Цикл «Информационные войны Кремля» о том, как Москва разрабатывала и реализовала стратегию «гибридного» конфликта в информационной сфере и интернете. 07.03.2017. URL: «<http://inosmi.ru/politic/20170307/238837275.html>»; *Bratersky Maxim*. Transformation of Russia's Foreign Policy. 7 June 2014. URL: «<http://eng.globalaffairs.ru/number/Transformation-of-Russias-Foreign-Policy—16706>»; *Панарин И.* Система информационного противоборства // Военно-промышленный курьер. 2008. № 41 (257). URL: <https://www.vpk-news.ru/issues/257>; *Налетов Г. А.* К вопросу о разработке концепции нетрадиционных войн и вооружённых конфликтов // Вестник Академии военных наук. 2012. № 1. С. 31; *Кураленко С. В.* Тенденции изменения характера вооруженной борьбы в военных конфликтах первой половины XXI века // Военная мысль. 2012. № 11. С. 40–46; *Герасимов В. В.* Ценность науки в предвидении // Военно-промышленный курьер. 2013. № 8 (476). URL: «<http://www.vpk-news.ru/articles/14632>»; *Герасимов В. В.* По опыту Сирии // Военно-промышленный курьер. 2016. № 9 (624). URL: «<http://vpk-news.ru/articles/29579>»; *Martin N. Murphy*. Understanding Russia's Concept for Total War in Europe. The Heritage Foundation, 12.09.2016; *Sam Jones*. Ukraine: Russia's new art of war. Financial Times, 28.08.2014; *Holloway M.* How Russia Weaponized Social Media in Crimea. Realcleardefense. 10.05.2017. URL: «http://www.realcleardefense.com/articles/2017/05/10/how_russia_weaponized_social_media_in_crimea_111352.html» 2. *Clarke Richard A., Knake Robert*. Cyber War. The Next Threat to National Security and What to Do About It. Harper Collins. 2010. P. 6. 3. *Cyberwar: War in the Fifth Domain* // The Economist. 2010. URL: https://www.economist.com/leaders/2010/07/01/cyberwar?story_id=16481504&source=features_box1 4. *Канто А. С.* Цит. работа. С. 616. 5. *Войны и миры*. Николай Патрушев: об Украине и США, кибератаках, Сирии и роли Совбеза в истории России // Российская газета. 18.05.2017. URL: <https://rg.ru/2017/05/18/nikolaj-patrushev-ob-ukraine-i-ssha-kiberatakah-sirii.html>. 6. *Василий Гатов*. Путин, марьяванна и «украинцы в телевизоре». От КПСС до Путина: каков был путь к новой цензуре и новой медиареальности в России. 10 февраля 2015. <https://www.svoboda.org/a/26840571.html>. 7. *Туровский Д.* Российские вооруженные киберсилы. Как государство создает военные отряды хакеров. Meduza. 7 ноября 2016. URL: <https://meduza.io/feature/2016/11/07/rossiyskie-vooruzhennyye-kibersily>. 8. *Blan Stephen J.* Information Warfare a la Russe // Cyberspace: Malevolent Actors, Criminal Opportunities, and Strategic Competition. – Phil Williams and Dighton Fiddner. Strategic Studies Institute and U.S. Army War

College Press. August 2016. P. 219–220. **9.** *Мандро Изабель, Гибер Натали.* Новый арсенал фирмы «Россия». Цикл «Информационные войны Кремля» о том, как Москва разрабатывала и реализовала стратегию «гибридного» конфликта в информационной сфере и интернете. 07.03.2017. URL: «<http://inosmi.ru/politic/20170307/238837275.html>».

10. *Военная доктрина Российской Федерации.* 5 февраля 2010 года. URL: <http://kremlin.ru/supplement/461>. **11.** *Концептуальные взгляды на деятельность Вооруженных Сил Российской Федерации в информационном пространстве.* 2011. URL: «<http://ens.mil.ru/science/publications/more.htm?id=10845074@cmsArticle>».

12. *Концепция внешней политики Российской Федерации (Утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 12 февраля 2013 г. (в соответствии с Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 2016 года № 640 утратила силу).* URL: «http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186».

13. *Bratersky Maxim.* Transformation of Russia's Foreign Policy. 7 June 2014. URL: «<http://eng.globalaffairs.ru/number/Transformation-of-Russias-Foreign-Policy-16706>».

14. *Панарин И.* Система информационного противоборства // Военно-промышленный курьер. 2008. № 41 (257). URL: «<https://www.vpk-news.ru/issues/257>».

15. Там же. **16.** *Налетов Г. А.* К вопросу о разработке концепции нетрадиционных войн и вооружённых конфликтов // Вестник Академии военных наук. 2012. № 1. С. 31. **17.** *Кураленко С. В.* Тенденции изменения характера вооруженной борьбы в военных конфликтах первой половины XXI века // Военная мысль. 2012. № 11. С. 40–46.

18. *Герасимов В. В.* Ценность науки в предвидении // Военно-промышленный курьер. 2013. № 8 (476). URL: <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>. **19.** Там же. **20.** *Герасимов В. В.* По опыту Сирии // Военно-промышленный курьер. 09.03.2016. № 9 (624). URL: «<http://vpk-news.ru/articles/29579>».

21. *Martin N. Murphy.* Understanding Russia's Concept for Total War in Europe. The Heritage Foundation, 12.09.2016; *Sam Jones.* Ukraine: Russia's new art of war. Financial Times, 28.08.2014. **22.** *Holloway M.* How Russia Weaponized Social Media in Crimea. Realcleardefense. 10.05.2017. URL: «http://www.realcleardefense.com/articles/2017/05/10/how_russia_weaponized_social_media_in_crimea_111352.html».

***Demartyno Andrii.* Internet in the Russian concept of information warfare**

In this article, the peculiarities of Russian approaches to the use of the Internet in the conditions of information warfare and the new positioning of Russia in the foreign arena are studied. The key motives and factors that determine Russia's vision of the role and place of cyberwar within the framework of the Kremlin's foreign aggression are analyzed. The documentary and doctrinal foundations of the Russian concept of information warfare are systematized.

In the context of Russian aggression against Ukraine, which lasts from 2014, information warfare is one of the key Kremlin's strategies aimed at the destruction of statehood and the demoralization of Ukrainian society. In connection with this, there is an urgent and very urgent need to study the main motives, factors and components that determine the Russian vision of the role and place of information warfare within the framework of foreign aggression of the Russian Federation. All this is of great importance for ensuring national security, in particular for developing appropriate methods for protecting Ukrainian information and technical and social systems from the enemy's informational influence. The main purpose of this article is to investigate the evolution of Russian approaches to information warfare in the face of Russia's new positioning in the foreign arena, as well as to analyze key motives and factors that determine Russia's vision of the role and place of the information warfare within the framework of the Kremlin's foreign aggression.

Unlike Western colleagues, most Russian theorists and practitioners do not regard cyberwar as a separate controversy, but instead conceptualize it as part of a broader notion of information warfare that includes electronic and media wars, psychological and information operations, besides operations in computer networks. etc. Such a broader approach is due to the fact that the vast majority of Russian specialists and government officials are convinced that Moscow is in a constant, existential struggle with internal and external forces that seek to challenge its political power. Accordingly, Russia's ruling elite is considering the Internet and the free flow of information it generates as a security threat, that is, having a higher priority and a tendency towards a strategic and long-term nature.

Qualitatively new changes in the Kremlin's policy in the information sphere were initiated by Putin's famous speech at the Munich Security Conference of 2007. In essence, the Kremlin's new positioning in the international system was declared, due to a deliberate denial of both integration into the system of Western democracies, and the development of a democratic state under the rule of law in Russia. After Munich, the Putin regime managed not only to put almost all Russian media out of control, but also to create a state machine of total propaganda and information that completely forms the information agenda of Russian society. It should be noted that the «new censorship» does not simply exclude real events from the newsletter. It replaces them with imitation messages, which should create a feeling of dependency on the main character of the plot. Every day, at various levels through television, print and other media, the Kremlin deliberately flushes the brains of Russians and shapes the mood of the population. The propaganda system works in such a way that a large majority of the society has always supported the relevant ideas of the authorities, regardless of what their majority thought was yesterday or today.

Key words: information war, cyberattacks, «Gerasimov's doctrine», hybrid war.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ І СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Порівнюються початкові умови формування економічної і політичної еліти в Західній Європі і сучасній Україні, підкреслюється їхня схожість і відмінність. Аналізуються загальні тенденції і трансформаційні процеси, притаманні функціонуванню і розвитку цих еліт.

Ключові слова: економічна еліта, політична еліта, взаємопов'язаність еліт, епоха початкового нагромадження капіталу, історичний процес.

Красковская М. П. Особенности формирования экономической и политической элиты в Западной Европе и современной Украине: сравнительный анализ

Сравниваются изначальные условия формирования экономической и политической элиты в западной Европе и современной Украине, подчеркивается их сходство и различие, анализируются общие тенденции и трансформационные процессы, присущие функционированию и развитию этих элит.

Ключевые слова: экономическая элита, политическая элита, взаимосвязь элит, эпоха начального накопления капитала, исторический процесс.

Kraskovskaya Margarita. Peculiarities of economical and political elite formation in Western Europe and contemporary Ukraine: comparative analysis

In the suggested article they consider and compare the initial conditions of economic and political elite formation in western Europe and contemporary Ukraine, they also emphasize their similarity and dissimilarity, analyze general tendencies and transformational processes which are inherent in functioning and development of the mentioned elites.

Key words: economic elite, political elite, interrelation of elites, the age of initial accumulation of capital, historical process.

Сучасне суспільство являє собою надзвичайно складно структуровану і багато функціональну систему, елементи якої поєднані переплетінням багаточисельних вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків, взаємозалежностей і перебувають в постійній взаємодії. Самець ця взаємодія і забезпечує протікання чисельних соціальних процесів, сумарним результатом яких і є цивілізаційний прогрес.

В будь-яких соціальних процесах ключова роль належить їхній суб'єктивній складовій, що позначається узагальненим терміном «людський фактор». Одним з уособлень цього фактору слід вважати ті соціальні групи, котрі займаючи чільне місце в різних сферах суспільного життя справляють істотний вплив на функціонування і розвиток кожної з них і знані в сучасному світі як «соціальна еліта».

Наукове осмислення даного соціального феномену, як відомо, почалось з розробки теорії політичної еліти¹ і вилилось з часом в цілу наукову галузь під назвою «елітологія», яка розглядає еліту як явище плюралістичне, притаманне всім сферам суспільства. Складність і багатозначність цього явища зумовили наявність багатьох аспектів його дослідження, і одного з них торкається пропонована стаття.

Не принижуючи всіх інших сфер суспільного життя не можна не визнати, що пріоритетне місце в ньому належить економіці і політиці, а отже, — і економічній і політичній еліті. І саме тому генеза, функціонування, розвиток, завжди будуть актуальною проблемою відповідних суспільних наук, взаємозалежність, взаємовплив і взаємодія останніх.

Не претендуючи на глибину і повноту аналізу, що, крім всього іншого, виключає і об'єм роботи, автор ставить задачу позначити загальними штрихами основні умови, тенденції і процеси зародження і становлення економічної і політичної еліти в західній Європі і сучасній Україні, з'ясувати їхню схожість і відмінність, що, можливо дозволить краще зрозуміти проблеми, які стоять перед українським суспільством, оскільки розуміння проблем є першим кроком до їхнього вирішення.

Існує достатньо підстав розглядати економічну і політичну еліти, як більш або менш цілісне явище, виходячи з того, що їх поєднує не тільки спільний історичний і соціальний простір, а і соціальна спорідненість, зумовлена тим, що навіть в сучасному демократичному суспільстві, а, тим більше, в минулому, вони рекрутуються переважно з однієї тієї ж суспільної верстви, чи верств близьких до неї, мають багато спільних інтересів і задіяні в одному і тому цивілізаційному процесі. Однак в той же час кожна з них є самостійним соціальним феноменом і потребує окремого дослідження.

Економічна еліта західної Європи має не лише свою історію, тісно переплетену з історією з еліти політичної, а і свою власну передісторію, глибоко закорінену в європейське середньовіччя. Перші підвалини в формування сучасного західноєвропейської економічної еліти закладались ще в середовищі середньовічних цехових майстрів, купців і банкірів, започатковуючи процес нагромадження капіталу і зародження нового економічного класу.

Зміцнивши своє економічне становище, цей так званий «третій стан» досяг і певних правових здобутків, напр., узаконолення і поширення Магдебурзького права, але в суспільстві, де панувала аристократія, він не мав жодних політичних прав. Виняток хіба що становили деякі італійські міста, в яких влада була тісно пов'язана з торговим і фінансовим капіталом. Тому, ще не маючи реальної змоги кардинально змінити існуючу систему новонароджуваний клас втілював свої прагнення в сфері духовній – протестантизм в релігії і лібералізм в ідеології. Останній сформував не лише економічні і соціальні, а і політичні засади нового суспільства.

Буржуазні революції, що охопили Європу XVII – XIXст., зруйнували перепони, які заважали інтенсивному протіканню трьох паралельних і в той же час нерозривно пов'язаних між собою процесів – стрімкому розвитку нового економічного класу і його еліти; народженню і розвитку необхідної йому політичної еліти; становленню і розбудови національної держави.

Основною задачею нового панівного класу на ранньому етапі його існування було продовження і завершення процесу початкового нагромадження капіталу.

І вирішення цієї задачі потребувало не лише нових соціальних і політичних реалій, а і нового соціального типу особистості, оскільки в історичних процесах авангардну роль відіграють особи, індивідуальні якості яких максимально відповідають потребам часу.

Сьогодні уже стало науковою аксіомою уявлення, що біологічний індивід стає соціалізованою особистістю лише засвоївши складну і багатогранну систему соціальних цінностей, притаманних його суспільству в цілому і його соціальній верстві зокрема. Останній фактор зумовлює розмаїття типів особистостей, що існують в будь-якому суспільстві.

В сучасній науці ґрунтовно досліджені як механізм імплантації соціальних цінностей в свідомість окремого індивіду, так і механізм соціального контролю за дотриманням норм і правил, зафіксованих в даній цінносній системі². Тому в даній статті нема потреби вдаватись в деталі проблеми соціалізації особистості, однак необхідно підкреслити кілька суттєвих моментів: система соціальних цінностей являє собою комплекс потреб суспільства і його вимог до своїх членів, з метою забезпечити цілісність і нормальне функціонування даного соціуму; такий соціальний механізм формує модель конформіського типу особистості, котра є не тільки прийнятною, а і необхідною для сталого і упорядкованого суспільства; однак будь-яке суспільство має потребу не лише в нормальному функціонуванні, а і в цивілізаційному розвитку, і між цими потребами час від часу виникає певна розбіжність. Конформізм консервує існуючу соціальну систему, її ж прогресивні зміни забезпечують нонконформісти.

Увагу на взаємозв'язок між потребами цивілізаційного розвитку суспільства і характером особистостей, які виступають сумарним рушієм цього розвитку, звернув Л. М. Гумільов в своїй роботі «Етногенез и биосфера Земли»³. Однак недолік концепції Гумільова полягає в тому, що вона виводить характер

суспільства з особистісних психологічних якостей його членів, в той час, як саме об'єктивні потреби суспільства на кожному етапі його існування і розвитку серійно продукують особистостей відповідного соціального типу.

Епоха народження нової економічної системи, побудованої на конкуренції, а також гостра потреба в накопиченні капіталу вимагали від учасників цих процесів таких особистісних якостей, як: висока життєва активність, ініціативність, підприємливість, готовність до відповідальності, авантюризм в його позитивних і негативних проявах. Але, оскільки початковий капітал нагромаджувався не тільки всіма правдами, а, ще в більшій мірі, всіма неправдами, існував і інший бік медалі, на якому чітко викорбувались — непомірна жадібність, жорстокість, безжальність навіть до близьких людей, безпринципність, неповага не лише до моралі, а і до закону. Саме такі особистості за наявності інших сприятливих умов піднімались на вищу сходинку в ієрархічній структурі своєї соціальної верстви і закладали основи західно-європейської економічної еліти. До речі, суспільство знаходило їм і певні світоглядні виправдання, в протестанській вірі, де традиційне біблійне «виправдання ділами» поступилося «виправданню вірою» і в прагматичній філософії утилітаризму.

Крім наявності фундаменту, закладеного ще в попередню епоху і відповідного людського матеріалу народженню і розвитку західно-європейської економічної еліти сприяла ще низка факторів, серед яких слід відзначити: 1) наявність на момент політичних революцій в більшій або меншій мірі розвиненого і структурованого відповідно даній еліті класу; 2) природня включеність її в історичний процес; 3) наявність на ранньому етапі слабо конкурентного економічного простору, до того ж захищеного національною державою; 4) при неминучій розбіжності індивідуальних і групових інтересів сконсолідованість інтересів загально класових; 5) паралельне формування і розвиток економічної і політичної еліти їхня обопільна зацікавленість в розбудові національної держави, оскільки в тодішньому ще неглобалізованому світі саме націо-

нальний ґрунт забезпечував оптимальні умови функціонування і розвитку капіталу, в тому числі, і завдяки протекціоніській політиці держави, фінансові потреби якої в свою чергу задовольняв Капітал; 6) і, нарешті, – наявність часового простору, що дозволило новому класу і його еліті удосконалити свою структуру, зміцнити свої економічні позиції, набути необхідного професіоналізму, активно включитись в науково-технічний прогрес, позбутись, принаймні, найбільш кричущих гріхів своєї молодості, до певної міри, залагодити стосунки з законом, повернутись до норм і принципів суспільної моралі, зрозуміти, що репутація є своєрідний капітал, усвідомити власну соціальну відповідальність, як одну з умов збереження існуючої системи і, звичайно, вибудувати відповідну політичну систему з необхідною політичною елітою.

На відміну від еліти економічної політична еліта західної Європи не мала міцного фундаменту, заглибленого в попередню соціальну систему, оскільки була породженням і наслідком буржуазних революцій, що охопили західну Європу в XVII – XIX ст. Однак не маючи достатнього власного політичного досвіду і професіоналізму вона все ж мала певні джерела запозичення цих вкрай потрібних якостей, з одного боку, вивчаючи досвід попередників, а з іншого, – залучаючи до своїх лав тих представників аристократії, котрі володіли відповідним досвідом і знаннями і були готові включитись в функціонування нової системи. До того ж таке залучення сприяло не лише професіоналізації нової еліти, а і підвищенню політичної і загальної культури. Що ж до моральних якостей молодшої політичної еліти, то вони мало чим відрізнялись від аналогічних якостей сучасної еліти економічної, як в світоглядному, так і в поведінковому вимірі. Свободу від моральних принципів заради досягнення високої мети виправдував ще Н. Макіавеллі⁴, і вже без будь-яких виправдань втілювали в життя практичні політики. Достатньо згадати безпринципність Талейрана, чи продажність членів Директорії часів Великої французької буржуазної революції. Хоч, звичайно, з цього правила були і винятки.

Однак, незалежно від своїх конкретних вад і чеснот політична еліта в міру своїх здібностей старанно виконувала свою першочергову функцію – обслуговування еліти економічної. Дана функція включала в себе ряд внутрішньо- і зовнішньополітичних аспектів, в тому числі: підтримка внутрішнього порядку і забезпечення стабільності і нормального функціонування суспільства; захист внутрішнього економічного простору через впровадження політики протекціонізму; ведення грабіжницьких війн і колоніальну експансію, що служило подальшому нарощенню національного капіталу.

Але під невблаганним впливом цивілізаційних процесів політична еліта Заходу, як і його економічна еліта, зазнала значних трансформацій. По-перше, відбулась її чітка партійна структуризація, що загалом позитивно відбилось на професіоналізмі і відповідальності політиків. По-друге, однією з провідних тенденцій розвитку політичної еліти стала її поступова демократизація, зумовлена наявністю загального виборчого права, а також підвищенням освітнього рівня широких народних мас і зростанням їхньої соціальної і політичної активності. По-третє, розширилась, так би мовити, зона відповідальності політичної еліти. Не перестаючи опікуватись інтересами вищих верств вона змушена враховувати і інтереси інших груп суспільства і не тільки в своїх передвиборчих обіцянках, а і в практичних політичних програмах. По-четверте, сьогодні державна політика вийшла далеко за національні рамки і, не перестаючи бути національною змушена в той же час підкорятись потребам і вимогам глобалізованого світу, котрий, схоже, в черговий раз стоїть на порозі істотних змін.

В кардинально інших історичних умовах народилась і розвивається економічна і політична еліта сучасної України. Будучи новим явищем в українському суспільному житті вони закономірно стали об'єктом різнобічних досліджень відповідних суспільних наук⁵, задача ж даної статті полягає лише в тому, щоб в самому загальному вигляді відслідкувати схожість і відмінність умов, тенденцій і процесів, притаман-

них ранньому етапу формування названих еліт в західній Європі і сучасній Україні.

Схожість досліджуваних еліт зумовлена, перш за все, тим, що Україна, як і свого часу західна Європа, має пройти і проходить етап початкового нагромадження капіталу з усіма його вадами, в тому числі і з високим рівнем криміналізації суспільства і його певною моральною деградацією. Однак, об'єктивно необхідний і цілком однорідний з західно-європейським процес початкового нагромадження капіталу в Україні протікає в іншому історичному часі, в іншому соціальному середовищі, базується на інших передумовах і умовах, що і детермінує специфіку його проявів і наслідків.

Українська економічна еліта на відміну від західно-європейської не мала глибокого коріння в попередній суспільній системі і не отримала у спадок своєї соціальної основи в вигляді більш або менш сформованого і структурованого класу власників засобів виробництва і капіталу, отримавши, однак, потужне джерело майже миттєвого збагачення.

Таким джерелом, як відомо, перш за все, став розподіл загально-національного багатства і, оскільки, об'єкт розподілу був значним, а число учасників процесу обмеженим, більшості з них вдалось зосередити в своїх руках величезні статки і опинитись на верхньому шаблі, по суті, ще неіснуючого нового економічного класу, народження якого, таким чином, почалось з його еліти, яка врешті решт в Україні отримала назву «олігархату». Результатом даного процесу став спотворений соціальний феномен – наявність вершини піраміди без самої піраміди.

Не маючи розвиненої вертикальної структури українська економічна еліта, як і зароджуваний новий економічний клас, достатньо чітко розділена по горизонталі на групи з розбіжністю, а, часто, і з діаметральною протилежністю економічних, регіональних і зовнішньо політичних інтересів. Ще однією вадою української економічної еліти є відсутність у багатьох її представників державницької позиції, оскільки народившись в глобалізованому світі вони зацікавлені не стільки в розбудові національної держави, стільки в пошуках в світовому просторі

куточків з найбільш сприятливими умовами нарощування капіталу за рахунок його експорту, чи експорту товарів.

Ще в меншій мірі проблемами національної держави переймається та частина набувачів капіталу, джерелом прибутків якої є імпорт. І тільки десь на узбіччі національної економіки тулиться, так званий, малий і середній бізнес, котрий в умовах сучасного жорстко конкурентного економічного середовища вкрай потребує допомоги і захисту з боку власної держави.

Недоліки і вади економічної еліти екстраполюються і на еліту політичну, тим більше, що між ними не лише соціальна спорідненість, а і майже повна ідентичність. Свій перший варіант політичної еліти Україна отримала в день проголошення незалежності, успадкувавши її від попередньої системи. Конкретним уособленням цієї еліти стала Верховна Рада, яка дуже скоро продемонструвала нездатність ефективно виконувати свої функції в кардинально нових умовах, оскільки складалась, по-часті, з представників старого політикуму, професійні знання і навички якого були зорієнтовані на специфіку зовсім іншої соціальної системи, а, почасти, – з представників переважно гуманітарної інтелігенції, котра більш, або менш, чітко усвідомлювала чого вона не хоче і мала дуже розмите уявлення про те чого вона хоче.

Однак на відміну від політиків новонароджена економічна еліта досить адекватно усвідомлювала свої сьогоденні потреби і інтереси і заради їхнього задоволення почала перебирати на себе функції еліти політичної. Внаслідок цього, на відміну від західно-європейських еліт, котрі взаємодіють в основному за принципом поділу праці, в Україні суб'єкти економічної діяльності одночасно стають і суб'єктами діяльності політичної, і ніякі законодавчі обмеження не здатні цьому завадити.

Опанувавши терен політики цей економіко-політичний гібрид привніс в українське політичне життя всі притаманні економічній еліті негативи, оскільки є не тільки її дзеркальним відображенням, а її власним витвором. Серед таких негативів в першу чергу слід відзначити: а) відсутність у українського політикуму зконсолідованого загально національного

інтересу; б) його глибокий розкол в залежності від індивідуальних і групових потреб і зацікавлень; в) гостра боротьба за владу і часта зміна внутрішнього і зовнішнього політичного курсу внаслідок зміни привладних груп; г) вкрай низький рівень загальної і політичної культури українського політикуму, що не дозволяє йому адекватно оцінювати не лише перспективи розвитку, а і поточні ситуації.

До цього ще варто додати і ту обставину, українська політична еліта, як і еліта економічна, не має надійної основи в своїй соціальній системі, котрою в сучасному світі служать політичні партії, які спираються на широкий електорат, мають певну історію і достатній політичний досвід. Те, що в Україні прийнято звати партіями, здебільшого є витвором окремих груп, або окремих представників економіко політичного олігархату для задоволення своїх поточних потреб і більше відповідає терміну «група підтримки», ніж терміну «політична партія». До речі, після поразки на виборах більшість з цих партій перестають існувати.

Як впливає зі сказаного, більшість негативів, притаманних українським елітам пов'язана з їхньою появою з запізненням на кілька сторіч, що зумовило їхню певну історичну невідповідність сучасному історичному процесу. Однак, цей фактор має і свій позитив. Європейське суспільство відповідного періоду розвивалось стихійно, не спираючись на ґрунтовні знання про соціальні процеси. Управлінська діяльність, по суті, була осмисленою, чи інтуїтивною реакцією на ситуаційні виклики.

В іншому стані перебуває сучасний світ. Наявні наукові знання дозволяють досить достовірно відслідковувати і оцінювати різноманітні соціальні процеси і, по можливості, керувати ними, стимулюючи позитивні і гальмуючи негативні. Крім того, оптимізації української економічної і політичної системи має сприяти низка, як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, серед яких слід відзначити: а) наявність певного часового простору, необхідного для становлення і розвитку громадянського суспільства, здатного усвідомити і, принаймні, по міні-

муму групові і загально суспільні інтереси і спроможного справляти відчутний вплив на власний політикум; б) високий рівень суспільних наук, націлений на досягнення практичних результатів в сфері управління суспільством; в) ефективна просвітницька робота, спрямована на підвищення політичної культури мас; г) зростання загальної і політичної культури самого політикуму, що має сприяти підвищенню його професіоналізму і громадянської відповідальності.

1. *Моска Г.* Праващий класс, главы из книги // Социологические исследования. 1994. № 10. С. 187-198; *Осинов М. А.* Социология Г. Парето. Санкт-Петербург: Алетейа, 2004. С. 77-89. 2. *Ентони Г.* Соціологія / пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. Ред. О. Івашенко. Київ: Основи, 1999. С. 211-253; *Смелзер Н.* Социология / пер. с англ. Москва: Феникс, 1994. С. 197-242. 3. *Гумилев Л.* Этногенез и биосфера Земли. Москва: Айрес-Прес, 2004. 4. *Макиавелли Н.* Государь. Москва: Мысль, 1996. 5. *Луценко А.* Метаморфози української еліти. Київ, 2000; *Максименко С.* Українська еліта. Київ, 2000; *Авер'янова Н.* Сучасна українська еліта: перспективи розвитку // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Українознавство». 2011. Вип. 15. С. 41-44.

Kraskovskaya Margarita. Peculiarities of economical and political elite formation in Western Europe and contemporary Ukraine: comparative analysis

In contemporary society the key role is being played by the social groups which occupy a prominent place in different spheres of social life and affect each of them fundamentally, they are generally known as «social elite».

Economic and political elites occupy the place of higher priority, they are tightly interconnected by their origin, interdependencies, and interaction.

As a global phenomenon elites have at the same time their own specific nature, determined by the national and historical conditions of their origin and development. The suggested article is an attempt to analyze these conditions, to find out their similarities and differences in western Europe and in contemporary Ukraine, as well as to reveal the general tendencies and transformational processes which are inherent in the functioning and development of the elites studied.

Unlike modern Ukraine Western Europe had the new economic class, integral component of which was an economic elite, and which began its formation during the previous social system; and bourgeois revolutions did not initiate but only optimized the conditions for its further existence and development. Having acquired the status of the ruling class, the Western

European bourgeoisie was forced to take care of its own political elite formation, which also inherited the opportunity to borrow experience and culture from the previous system.

A number of factors contributed to the development of both Western-European elites, among them we should note: their natural inclusion in the historical process; the national state formation and development as a guarantor of stability and security, and, finally, the availability of time.

After a long path of development and transformation, the Western European elites managed to get rid of the criminal color of the era of initial capital accumulation, to improve their social and political structure, to gain experience and professionalism, to socialize and, to some extent, to democratize.

Economic and political elite of contemporary Ukraine is being formed in entirely different historical conditions. Having been late with its appearance in the European world for several centuries and without deep rooting in modern society with the well-formed and clearly structured class corresponding to a particular party system, the Ukrainian elites acquired a distorted form, called the «oligarchy» which was divided with some divergence, and, often, diametrically opposed to economic, regional and foreign-political interests. In addition there is a lack of managerial experience and an extremely poor professionalism and other defects inherent to the stage of initial accumulation of capital.

So, under these circumstances the civil society should take responsibility for its present and future.

Key words: economic elite, political elite, interrelation of elites, the age of initial accumulation of capital, historical process.

**Д. М. РУДЕНЬ
О. В. РУДЕНЬ**

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ЯК ЗАСАДА РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Досліджується законодавче забезпечення діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції як засада реалізації антикорупційної політики в Україні. Авторами здійснений аналіз законодавчої бази і нормативно-правових актів, на основі яких утворене та функціонує Національне агентство з питань запобігання корупції. Встановлено, що законодавче забезпечення діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції складає національне та міжнародне законодавство. Національне законодавство, що регулює діяльність НАЗК, автори розглянули у двох напрямках: нормативно-правові акти, що регулюють основні напрямки діяльності НАЗК, та нормативно-правові акти, що регулюють окремі аспекти діяльності НАЗК. У ході дослідження виявлені недоліки законодавчого забезпечення діяльності НАЗК, які на даному етапі унеможливають здійснення ефективної антикорупційної політики в Україні.

Ключові слова: антикорупційна політика, корупція, запобігання корупції, антикорупційне законодавство.

Рудень Д. Н., Рудень Е. В. Законодательное обеспечение деятельности Национального агентства по вопросам предупреждения коррупции как основа реализации антикоррупционной политики в Украине

Исследуется законодательное обеспечение деятельности Национального агентства по вопросам предотвращения коррупции как аспект реализации антикоррупционной политики в Украине. Авторами осуществлен анализ законодательной базы и нормативно-правовых актов, на основе которых создано и функционирует Национальное агентство по предупреждению коррупции. Установлено, что законодательное обеспечение деятельности Национального агентства по вопросам предотвращения коррупции состав-

© РУДЕНЬ Денис Миколайович – кандидат політичних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України

© РУДЕНЬ Олена Вікторівна – кандидат юридичних наук, Комітет Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин

ляет национальное и международное законодательство. Национальное законодательство, регулирующее деятельность НАПК, авторы рассмотрели в двух направлениях: нормативно-правовые акты, регулирующие основные направления деятельности НАПК, и нормативно-правовые акты, регулирующие отдельные аспекты деятельности НАПК. В ходе исследования выявлены недостатки законодательного обеспечения деятельности НАПК, которые на данном этапе препятствуют осуществлению эффективной антикоррупционной политики в Украине.

Ключевые слова: антикоррупционная политика, коррупция, предотвращение коррупции, антикоррупционное законодательство.

Ruden Denys, Ruden Olena. A legislative support of the activities of National Agency on Corruption Prevention as a means of the realisation of anti-corruption policy in Ukraine

The article studies a legislative support of the activity of National Agency on Corruption Prevention as one of the means of the realization of anti-corruption policy in Ukraine. The authors analyze legislature and normative legal bills which form and regulate National Agency on Corruption Prevention. A legislative support of the action of National Agency on Corruption Prevention is provided on the basis of national and international legislature. National legislature, which regulates the action of National Agency on Corruption Prevention is considered from two points of view: 1) normative legal bills which regulate main foci of the activity of NACP; 2) normative legal bills which regulate separate facets of the activity of NACP. Doing the study, the authors found out some drawbacks of a legislative support of NACP which currently complicate an efficient anti-corruption policy in Ukraine.

Key words: anti-corruption policy, corruption, corruption prevention, National Agency on Corruption Prevention, anti-corruption legislature.

В Україні проблеми запобігання корупції залишаються одними з найбільш актуальних, оскільки корупція є чи не найбільшою небезпекою для суспільства, конституційному ладу і загрозою національної безпеки. Її надзвичайно високий рівень визнаний аналітиками, експертами, громадськими та міжнародними організаціями, особливу увагу на проблему звертають і представники органів виконавчої та законодавчої влади. Корупція негативно впливає на суспільного життя: економіку, політику, соціальну та правову сфери, міжнародні відносини. Корумповані дії стають системними, нормою поведінки для громадян України.

Ця проблема є предметом постійної уваги керівництва держави, законодавців, громадських активістів та міжнародних інституцій. Протягом років незалежності було прийнято понад 70 нормативно-правових актів щодо запобігання корупційним правопорушенням. Після революційних подій 2013–2014 років в законодавчому полі України активізувалися процеси антикорупційної політики. Так, в квітні 2015 року було введено в дію Закон України «Про запобігання корупції», який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. Зокрема, цим законом запроваджено інститут відомчих антикорупційних програм у державних органах, що ґрунтуватимуться на основі аналізу існуючих в діяльності відповідних державних органів корупційних ризиків та будуть спрямовані на їх усунення. Цим законом, а також на виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» було створене Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), на якого покладені завдання запобігання цьому явищу.

Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» було визначено, що в Україні фактично відсутня чітка законодавча та інституційна основа для формування та реалізації антикорупційної політики на основі співпраці державних органів та громадськості¹.

Одним із заходів вирішення зазначеної проблеми в Антикорупційній стратегії було запропоновано визначити на законодавчому рівні засади організації та діяльності спеціально уповноваженого органу щодо запобігання корупції, відповідально, зокрема, за комплекс заходів із формування та реалізації антикорупційної політики. Зазначений орган повинен мати гарантії незалежної діяльності із забезпеченням широкою участі

в ній представників громадянського суспільства і на нього мають бути покладені, зокрема, такі функції: підготовка щорічного звіту про стан виконання Антикорупційної стратегії та проекту доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики; аналіз стану справ з питань корупції, підготовка пропозицій щодо заходів нормативно-правового, організаційного, кадрового характеру; моніторинг та координація виконання антикорупційної програми; контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів та декларування майна, доходів, видатків та зобов'язань фінансового характеру; залучення громадськості до формування, реалізації та моніторингу антикорупційної політики; поширення інформації про корупцію, проведення заходів із формування світогляду неприйняття корупції².

Закон України «Про запобігання корупції» (далі – Закон), який поклав початок формування законодавчого забезпечення діяльності НАЗК було ухвалено 14 жовтня 2014 року – в той саме день, що й Антикорупційну стратегію на 2014-2017 роки.

Відповідно до частини четвертої статті 4 Закону правову основу діяльності НАЗК становлять Конституція України, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, цей та інші закони України, а також прийняті відповідно до них інші нормативно-правові акти³.

Виходячи з цього положення Закону законодавче забезпечення діяльності НАЗК складає національне та міжнародне законодавство.

Національне законодавство, що регулює діяльність НАЗК, можна поділити на два основні напрями:

- 1) нормативно-правові акти, що регулюють основні напрями діяльності НАЗК;
- 2) нормативно-правові акти, що регулюють окремі аспекти діяльності НАЗК.

В межах першого напрямку виділимо три групи нормативно-правових актів: законодавчі, підзаконні та локальні.

До першої групи слід віднести: Конституцію України, закони України «Про запобігання корупції», «Про центральні органи влади», «Про державну службу», Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Конституція України встановлює, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (стаття 19).

Основою нормативно-правового забезпечення діяльності НАЗК є Закон України «Про запобігання корупції», яким передбачено статус, склад, організація діяльності, гарантії незалежності, повноваження та права НАЗК, а також фінансове та матеріально-технічне забезпечення НАЗК. Крім того даний закон визначає правовий статус та повноваження членів НАЗК.

Також з точки зору історичного підходу вважаємо за доцільне до цієї групи віднести Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки». Зазначений закон має свій строк дії, який закінчився у 2017 році. Відповідно до частин першої та третьої статті 18 Закону України «Про запобігання корупції» засади антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) визначаються Верховною Радою України, а Антикорупційна стратегія розробляється НАЗК на основі аналізу ситуації щодо корупції, а також результатів виконання попередньої антикорупційної стратегії. Разом з тим, станом на 22.04.2018 НАЗК розроблено проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки»⁴, відповідний законопроект зареєстровано у Верховні Раді України 26.04.2018 за № 8324⁵.

До другої групи відносяться: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 № 118 «Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції»⁶, постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»⁷, Рішення НАЗК

від 30.09.2016 № 50 «Про затвердження Порядку особистого прийому громадян у Національному агентстві з питань запобігання корупції»⁸, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 08.11.2016 за № 1453/29583, та інші.

До третьої групи – локальних актів НАЗК – слід віднести Регламент Національного агентства з питань запобігання корупції, затверджений рішенням НАЗК від 12 квітня 2016 року № 1 (у редакції рішення Національного агентства з питань запобігання корупції 05.04.2018 № 611) (далі – Регламент)⁹, та Положення про апарат Національного агентства з питань запобігання корупції, затверджене рішенням НАЗК від 19 травня 2016 року № 1¹⁰.

Регламент встановлює порядок організації діяльності НАЗК, пов'язаної з виконанням покладених на НАЗК завдань відповідно до законодавства України. Разом з тим, аналіз Регламенту НАЗК свідчить про низький рівень нормопроєктувальної техніки цього документу. Так, наприклад:

1) у Регламенті НАЗК використовується невластиві для таких документів слова як «вони» (абзац перший пункту 7.29 розділу VII);

2) використовується розмовний стиль;

3) внутрішньо не узгоджений, не має логічно побудованої структури (абзац перший пункту 7.27 розділу VII).

Водночас справляє позитивне враження, що серйозні недоліки (невідповідність Закону) Регламенту вже виправлені. Так, відповідно до пункту 7.37 розділу VII Регламенту НАЗК могло прийняти (затвердити) рішення та прийняти (затвердити) рішення із зауваженнями. Однак відповідно до абзацу другого частини першої статті 8 Закону рішення Національного агентства приймаються більшістю голосів від його загального складу, тобто рішення або приймається або ні і можливості прийняття відповідного рішення із зауваженнями закон не передбачає, адже не зрозуміло яким чином такі рішення будуть доопрацьовані і хто врешті решт несе відповідальність за таке рішення. Діючий Регламент не надає можливостей приймати рішення із зауваженнями

Крім того, Регламент містив ознаки нормативно-правового акту, а відповідно до абзацу першого частини 5 Закону нормативно-правові акти Національного агентства підлягають державній реєстрації Міністерством юстиції України та включаються до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів.

Зокрема, пункт 6.4 розділу VI «Правозастосовна діяльність НАЗК» попередньої редакції Регламенту визначав, що за результатами перевірки уповноваженими особами НАЗК складається акт та можуть бути прийняті такі рішення: про внесення припису щодо усунення порушення законодавства, проведення службового розслідування, притягнення винної особи до відповідальності; про підготовку висновку щодо наявності ознак корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією та направлення висновку спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції; про складення протоколу про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 172⁴-172⁹, 188⁴⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення. Такі норми повинні міститися у відповідних положеннях про порядок здійснення НАЗК перевірок, адже зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян, проголошені й гарантовані Конституцією та законами України.

В цілому слід відмітити, що в порівнянні з попередньою редакцією Регламенту деякі недоліки вже виправлені, хоча, як бачимо, ще є над чим працювати і удосконалювати.

До другого напрямку відносяться підзаконні нормативно-правові акти – рішення НАЗК, зареєстровані в Міністерстві юстиції України.

В залежності від сфери повноважень їх також можна розділити на групи:

1) у сфері декларування (Порядок проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування¹¹, Перелік посад з високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків¹², тощо);

2) у сфері запобігання політичній корупції (Положення про порядок подання Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру¹³, Положення про аналіз Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру¹⁴):

3) у сфері юридичної відповідальності за корупційні правопорушення (Порядок оформлення протоколів про адміністративні правопорушення та внесення приписів Національним агентством з питань запобігання корупції¹⁵ Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення¹⁶):

4) у сфері запобігання корупції у діяльності юридичних осіб (Порядок підготовки, подання антикорупційних програм на погодження до Національного агентства з питань запобігання корупції та здійснення їх погодження¹⁷, Типова антикорупційна програма юридичної особи¹⁸)

у сфері антикорупційної експертизи (рішення НАЗК від 28.07.2016 № 1 «Про реалізацію Національним агентством з питань запобігання корупції повноважень щодо проведення антикорупційної експертизи»¹⁹).

До міжнародного законодавства, що регулює діяльність НАЗК слід віднести відповідні міжнародні договори, а саме: Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції²⁰, Цивільну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією²¹. Слід відзначити, що у практиці роботи НАЗК є підписання меморандумів про порозуміння і співпрацю з антикорупційними органами інших держав. За інформацією розміщеною на офіційному веб-сайті НАЗК такі меморандуми укладені з: Латвійською Республікою (Меморандум про порозуміння і співпрацю між Національним агентством з питань запобігання корупції та Бюро із запобігання та боротьби з корупцією Латвійської Республіки); Румунією (Протокол про співпрацю між Національним агентством з питань запобігання корупції та Антикорупційним генеральним директором Міністерства внутрішніх справ Румунії у сфері запобігання корупції); Республікою Італія (Меморандум про порозуміння і співпрацю між Національним агентством та Національним анти-

корупційним органом Республіки Італія); Норвегією (Протокол про наміри між НАЗК та Центром зі зниження ризиків корупції в оборонному секторі)²².

Як зазначає В. Д. Гвоздецький, в підсумку кількість нормативно-правових актів, які регулюють таку важливу сторону суспільних відносин, як відносини у сфері запобігання і протидії корупції, є значною, а тому можна було б говорити про систематизацію їх норм шляхом спочатку консолідації в єдиний нормативно-правовий акт, а згодом, після їх практичної перевірки на правомірність – і кодифікації в Антикорупційний кодекс²³.

Таким чином, нормативно-правове забезпечення діяльності НАЗК становлять Конституція України, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, закони України, а також прийняті відповідно до них інші нормативно-правові акти, зокрема рішення НАЗК, зареєстровані в Міністерстві юстиції України. Основу нормативно-правового забезпечення діяльності НАЗК складає Закон України «Про запобігання корупції». Проте проблемою залишається відсутність на сьогоднішній день Антикорупційної стратегії, яка б формувала наступний етап державної антикорупційної політики на найближчий період, проте у міжвиборчий період антикорупційна політика відійшла на другий план, а дискусія влади, громадськості і міжнародної спільноти сконцентрувалася на формуванні спеціального антикорупційного суду. Хоча, на нашу думку, превентивна роль у антикорупційній політиці держави є чи не найвизначнішою.

Відкритим для наукової, зокрема правничої спільноти, українського суспільства залишається питання ефективності: не діяльності НАЗК, а саме виконання покладених на нього функції – запобігання корупції.

1. *Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки*: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII // ВВР України. 2014. № 46. Ст. 2047.
2. Там само.
3. *Про запобігання корупції*: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // ВВР України. 2014. № 49. Ст. 2056.
4. *Проект Закону*

України «Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки» // НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua>. **5. Проект** Закону про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки // Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63942. **6. Про утворення** Національного агентства з питань запобігання корупції: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 № 118 // Офіційний вісник України. 2005. № 24. Ст. 664. **7. Про оптимізацію** системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 // Урядовий кур'єр. 2014. № 169. **8. Про затвердження** Порядку особистого прийому громадян у Національному агентстві з питань запобігання корупції: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 30 вересня 2016 року № 50, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 8 листопада 2016 року за № 1453/29583 // Офіційний вісник України. 2016. № 89. Ст. 2932. **9. Регламент** Національного агентства з питань запобігання корупції, затверджений рішенням НАЗК від 12 квітня 2016 року № 1 (у редакції рішення Національного агентства з питань запобігання корупції 05.04.2018 № 611. // НАЗК. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0611884-18#n2>. **10. Положення** про апарат Національного агентства з питань запобігання корупції, затверджене рішенням НАЗК від 19 травня 2016 року № 1 // НАЗК. URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/00_polozhennya_pro_aparat_nazk_stanom_na_02.02.2017ok.docx.pdf. **11. Про затвердження** Порядку проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 10 лютого 2017 року № 56, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 13 лютого 2017 року за № 201/30069 // Офіційний вісник України. 2017. № 14. Ст. 422. **12. Про затвердження** Переліку посад з високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків влади : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 17 червня 2016 року № 2, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 19 липня 2016 року за № 987/29117 // Офіційний вісник України. 2016. № 61. Ст. 2112. **13. Про затвердження** Положення про порядок подання Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 28 липня 2016 року № 2, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 25 серпня 2016 року за № 1185/29315 // Офіційний вісник України від 16.09.2016. № 71. Ст. 2420. **14. Про затвердження** Положення про аналіз Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 8 вересня 2016 року № 26, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 19 вересня 2016 року за № 1264/29394 //

Офіційний вісник України. 2016. № 73. Ст. 2483. **15.** *Про затвердження Порядку оформлення протоколів про адміністративні правопорушення та внесення приписів Національним агентством з питань запобігання корупції*: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 9 червня 2016 року № 5, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 25 липня 2016 року за № 1019/29149 // Офіційний вісник України. 2016. № 62. Ст. 2128. **16.** *Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення»*: рішення НАЗК від 09.02.2018 № 166, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 21.03.2018 за № 345/31797 // Офіційний вісник України. 2018. № 28. Ст. 1010. **17.** *Про затвердження Порядку підготовки, подання антикорупційних програм на погодження до Національного агентства з питань запобігання корупції та здійснення їх погодження*: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 8 грудня 2017 року № 1379, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 22 січня 2018 року за № 87/31539 // Офіційний вісник України. 2018. № 10. Ст. 390. **18.** *Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи*: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 2 березня 2017 року № 75, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 9 березня 2017 року за № 326/30194 // Офіційний вісник України. 2017. № 22. Ст. 645. **19.** *Про реалізацію Національним агентством з питань запобігання корупції повноважень щодо проведення антикорупційної експертизи*: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 28 липня 2016 року № 1, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 25 серпня 2016 року за № 1184/29314 // Офіційний вісник України. 2016. № 71. Ст. 2419. **20.** *Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції* від 31 жовтня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. 2007. № 49. **21.** *Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією*: від 4 листопада 1999 року // Офіційний вісник України. 2006. № 9. Ст. 592. **22.** *Меморандуми про порозуміння і співпрацю* // НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/меморандуму-про-порозуміння-і-співпрацю>. **23.** *Гвоздецький В. Д.* Оновлення адміністративно-правового механізму запобігання і протидії корупції в Україні, урухомлене Революцією Гідності // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2014. № 4. С. 4-24.

Ruden Denys, Ruden Olena. A legislative support of the activities of National Agency on Corruption Prevention as a means of the realisation of anti-corruption policy in Ukraine

The authors found out that since National Agency on Corruption Prevention was formed, it has gone through some organizational evolution according to

Law of Ukraine «On Corruption Prevention». The database of normative legal bills was made to regulate the activity of NACP.

The authors studied legislative support and systems of rights and responsibilities of National Agency on Corruption Prevention. National legislature which regulates NACP can be of two groups: 1) normative and legal bills which regulate main foci of NACP; 2) normative and legal bills which regulate specific facets of the activity of NACP.

Within the first group there are three groups of normative and legal regulations such as legislative, implementing, and local. The first group is Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine «On Corruption Prevention», «On Central Government Authority», «On Civil Service», Criminal Code of Ukraine, Code of Ukraine on Administrative Violation. The second group are the Decree of Cabinet of Ministers of Ukraine on 18.03.2015 № 118 «On the establishment of National Agency on Corruption Prevention», the Decree of Cabinet of Ministers of Ukraine on 10.09.2014 № 442 «On the optimization of the system of central bodies of executive government» and others. The third group are Regulation of NACP, approved by NACP on 12.04.2016 № 1 (the term «decision» was used in the edition of National Agency on Corruption Prevention on 05.04.2018 № 611), and Body Statement of NACP approved by NACP on 19.05.2016 № 1.

The second group are implementing normative and legal regulations such as resolutions of NACP which are registered in Ministry of Justice of Ukraine. Depending on the sphere of their rights, they are also divided into groups such as the sphere of avowal, the sphere of political corruption prevention, the sphere of legal responsibility, the sphere of corruption prevention in the actions of legal bodies, and the sphere of anti-corruption expertise.

Theoretical findings enabled the authors to develop and summarize the recommendations how to improve the system of legislative bills which regulate NACP. The priority is given to local ones.

The authors ascertain that by establishing NACP, Ukraine fulfilled the condition of visa-free regime with the countries of the European Union and achieved the goal of corruption prevention actions.

Key words: anti-corruption policy, corruption, corruption prevention, National Agency on Corruption Prevention, anti-corruption legislature.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

З'ясовується конституційно-правовий статус громадських громадських організацій як інституту громадянського суспільства в Україні. Показано, що вдосконалення законодавчого регулювання інституту громадських організацій зумовлене не лише нагальною необхідністю дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, попри пріоритетність цієї амбітної мети, а й потребою системного правового регулювання відповідних правовідносин. Зроблено висновок, що лише комплексне унормування основних складників інституту громадських організацій забезпечить його дієве функціонування та посилить систему інститутів громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: громадська організація, інститут громадянського суспільства, самоврядування, правосуб'єктність, права людини.

Матвійчук А. В. Конституционно-правовой статус общественных организаций как института гражданского общества

Определяется конституционно-правовой статус общественных организаций как института гражданского общества в Украине. Обнаружено, что совершенствование законодательного регулирования института общественных организаций обусловлено не только неотложной необходимостью соблюдения международных стандартов в сфере прав человека, невзирая на приоритетность этой амбициозной цели, но и потребностью системного правового регулирования соответствующих правоотношений. Делается вывод, что лишь комплексное нормирование основных составляющих института общественных организаций обеспечит его эффективное функционирование и укрепит систему институтов гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: общественная организация, институт гражданского общества, самоуправление, правосубъектность, права человека.

Matviichuk Andrii. Constitutional legal status of non-governmental organizations as civil society institution

The research defines the constitutional legal status of non-governmental organizations as civil society institution in Ukraine. It has been determined that improvement of the legislative control over the institution of non-governmental organizations is driven by not only an urgent need to adhere to international standards in the field of human rights, regardless of the high-priority status of this ambitious goal, but also by the need to establish a systematic legal regulation of the corresponding privities. Thus, a conclusion is drawn that only by introducing comprehensive regulations to the main components of the institution of non-governmental organizations it is possible to provide stable grounds for its efficient functioning and to strengthen the civil society institution system in Ukraine.

Key words: non-governmental organization, civil society institution, self-administration, legal standing, human rights.

Зауважимо, що у конституціях більшості демократичних держав не містяться норми щодо громадянського суспільства. Але відсутність у них цього соборного поняття зовсім не означає, що відносини, які складаються при функціонуванні громадянського суспільства, не можуть бути предметом конституційно-правового регулювання.

Звично, в структуру громадянського суспільства включаються різні громадські об'єднання. «Громадське об'єднання, – як зазначено в Законі України «Про Громадські об'єднання» – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів»¹.

Оскільки коло інтересів громадських об'єднань, які за організаційно-правовою формою, за зазначеним Законом, утворюється як громадська організація або громадська спілка², досить широке, українські дослідники розглядають їх як: політичні партії (П. Байор, С. Горобчишина, Т. Заворотченко, В. Лемок, П. Любченко, Ю. Тищенко, О. Ткач), недержавні інститути власності (О. Агарков, В. Гудов, Н. Кузнєцова), праці (О. Кисельова, О. Котирло, А. Теслицький), підприємництва (Т. Бондарчук, Л. Василенко, С. Зелінський, І. Мазур, П. Піменова), кооперації (С. Гладкий, В. Гончар, І. Гороховий,

А. Ткачук), профспілки (А. Лесев, А. Пантелеймоненко, А. Решетніченко, В. Цвих), правозахисні (О. Вінніков, В. Завгородній, Є. Захаров, М. Лациба, А. Малюська, А. Небитов, Л. Сідельник, М. Слюсаревський, Т. Стешенко, С. Тимченко, Д. Український), інвалідів (А. Ігнатова, С. Пасічніченко), молоді (Б. Кудренко, Б. Марушкевич, А. Ткачук), виховання (В. Мікловда, С. Новосад, Ю. Опалько, В. Слюсаренко, С. Стороженко), освіти (В. Белан, О. Пашенко, О. Алієва, О. Лук'яніхіна, Н. Рожанська, І. Шевченко), науки (Ф. Барановський, І. Бачило, О. Галай, В. Локтев, І. Климпуш, М. Рижков), культури (А. Білоус, Л. Горяна, В. Луговий, В. Князева, С. Кравченко, О. Нагорнюк, М. Хилько), засобів масової інформації (Т. Кулик, Т. Купрій, І. Прилуцький, Г. Сашук, О. Соснін, О. Шевченко), церква (В. Зінченко, П. Любченко), родина (С. Галашенко, Л. Панченко) тощо.

Недержавний характер цих інститутів означає, що вони: а) є в основному сферою приватних інтересів людей; б) засновані на горизонтальних зв'язках, що передбачають юридичну рівність і договірні начала у взаємодії формально незалежних один від одного людей; в) діють на основі принципів свободи, самоврядування й координації³.

Зрозуміло, що ступінь і характер правового регулювання цих відносин істотно відрізняється від відносин у сфері державного устрою. Якщо для системи державних органів право є єдиним нормативним регулятором, що визначає порядок їхнього формування й діяльності, то в регулюванні організації й діяльності інститутів громадянського суспільства право далеко не єдине, а часом і не основне джерело.

Оскільки державні інститути й інститути громадянського суспільства становлять єдиний організм, тобто суспільство як сукупність історично сформованої на певній території форми діяльності людей, відносини в громадянському суспільстві не може бути повністю звільнене від правового регулювання. Ці інститути не здатні діяти ізольовано один від одного, і держава як організація політичної влади всього суспільства в спільних інтересах повинна направляти й координувати діяльність усіх

недержавних соціальних структур. Залежно від ступеня й методів такого керування з боку держави можна судити про характер сформованого в суспільстві політичного режиму (демократичного, ліберального, авторитарного, тоталітарного тощо).

Як ядро правової системи й база для поточного законодавства Конституція України фокусує всі елементи громадянського суспільства, при цьому сам каркас цього суспільства відображений у Розділі I «Загальні засади». Водночас прояв конкретних інтересів громадянського суспільства реалізується через конституційні права і свободи людини і громадянина, записані у Розділі II Конституції України⁴.

Конституція України проголошує права і свободи людини вищою цінністю, похідною від інтересів окремої людини, а отже, всього громадянського суспільства. Як це прийнято в будь-якій демократичній державі, держава перебуває на службі людини, забезпечує її приватні інтереси, а не навпаки, людина є знаряддям здійснення політики держави. Таким чином, цінність особистості, на інтереси й потреби якої орієнтована діяльність всіх державних і суспільних інститутів, є одним з найважливіших підвалин громадянського суспільства. І тут, як справедливо зауважує І. Кресіна, «відокремити зерно від полови»⁵.

У свою чергу, забезпечити необхідний баланс між інтересами кожної окремої людини, громадянського суспільства й держави покликане право. Самі по собі інститути громадянського суспільства діють на основі саморегулювання і не мають потреби в правовій регламентації⁶. Однак, як вважають Л. Дубчак й К. Галушко, «Нормативно-правова регламентація діяльності громадських організацій у першу чергу створює певні рамки для реалізації їх активності, тобто обмежує простір, в якому вони можуть функціонувати, і форми, за допомогою яких вони мають право досягати поставлених цілей. Тому документи і процедури нормативно—правового регулювання громадських організацій в сукупності складають своєрідний організуючий, або організаційний вимір, якому підкоряється діяльність інститутів громадянського суспільства»⁷.

Необхідність у правовій регламентації виникає, коли інтереси громадянського суспільства перетинаються або з інтересами держави, або з інтересами окремої особистості, або коли інтереси одного інституту входять в орбіту інтересів іншого інституту громадянського суспільства. Тому, як в інтересах громадянського суспільства, так і в інтересах держави й окремої особистості дотримуватися загальних правил свого існування, які зафіксовані в Конституції та законах. Обов'язок діяти в рамках Конституції й законів – це обов'язок і об'єднань громадян (ст. 36 Конституції України), тобто різних структур громадянського суспільства⁸.

Важливим моментом в цьому контексті є унормування конституційної правосуб'єктності інститутів громадянського суспільства. І тут важливо зазначити, що теоретичний дискурс попередніх років про необхідність взаємодії держави і громадянського суспільства нарешті отримав своє продовження в законодавчому закріпленні принципів і форм такої співпраці, а самі інститути громадянського суспільства подолали усталений стереотип своєї аморфності й трансформуються на повноцінних суб'єктів конституційного права України.

Відповідно до абзацу другого пункту 2 «Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976, до інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства⁹.

Таким чином, уперше в історії державотворення та правотворення незалежної України інститути громадянського суспільства перестали бути виключно філософською чи політологічною категорією, а були унормовані як система суб'єктів, наділених правами і обов'язками щодо обстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадян-

ського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема, у формуванні та реалізації державної правової політики.

Визначальними для ідентифікації правосуб'єктності інститутів громадянського суспільства є правові форми їхньої діяльності. Так, особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України. Нині ця взаємодія відбувається у таких правових формах, як: участь у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів; залучення інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг; здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їхньої ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики; проведення органами державної влади моніторингу і аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики, виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного і соціального спрямування тощо¹⁰.

Запровадження наведених форм участі інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами на сьогодні визначено низкою нормативно-правових актів. Зокрема, Указом Президента України від 15 вересня 2005 р. № 1276 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1378 «Деякі питання забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Концепцією сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р.

№ 1035, Порядком сприяння проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 й іншими нормативно-правовими актами.

Сутність і зміст наведених правових актів дають змогу зробити висновок, що сучасна українська правотворча та правозастосовна практика відповідає вимогам, що висуваються до сучасних демократичних держав, створюючи всі необхідні передумови для самостійного вирішення громадськістю питання участі у прийнятті та реалізації рішень органів державної влади, органів місцевого самоврядування¹¹.

Утім стверджувати про вичерпність використання потенціалу інститутів громадянського суспільства в державотворчій і правотворчій практиці України було б передчасним. На наше переконання, нормативна детермінація інститутів громадянського суспільства та встановлення форм їхньої взаємодії з органами виконавчої влади, не може підмінити собою вкрай нагального завдання – удосконалення правового статусу традиційних інститутів громадянського суспільства та законодавчого забезпечення конституційної правосуб'єктності нових.

У цьому сенсі, як на наше бачення, одним із важливих кроків на шляху налагодження ефективного діалогу інститутів громадянського суспільства та держави через легітимні способи і механізми взаємодії є вдосконалення статусного законодавства для громадських організацій¹². Їхнє призначення в системі інститутів громадянського суспільства та системі суб'єктів конституційного права України вбачається визначальним, у першу чергу, через їхню багатоманітність та поліфункціональність.

Так, станом на 1 січня 2015 року Реєстр громадських організацій Міністерства юстиції України містив у своєму складі 61090 відповідних організацій. Станом на 2018 рік їх число навіть зросло, однак, після переєстрації громадських організацій, яка була проведена в 2017 році, їх реальне число становило 25988, тобто це ті організації, які подали звітну статистику¹³.

Кожна із зазначених громадських організацій охоплює своєю діяльністю певні сектори суспільного життя, які, на відміну від політичних партій чи профспілок, не обмежуються політичною діяльністю чи захистом соціально-економічних прав працюючих. Їхня діяльність поширюється й на гуманітарну, інформаційну, екологічну, безпекову та інші сфери суспільного та державного життя України. Таким чином, розглядаючи громадянське суспільство як органічну систему, громадські організації можна визначити первинними і універсальними елементами, своєрідними «клітинами» цієї системи¹⁴.

У свою чергу, громадські організації, набуваючи правосуб'єктності, інституалізуються в правовому вимірі, тобто трансформуються в інститут конституційного права. Останній же, у свою чергу, виступає складовим елементом багатовимірної системи сучасного конституційного права України, під якою слід розуміти історично сформовану та обумовлену об'єктивними чинниками суспільного розвитку систему природного та позитивного, загальної та особливої частини, матеріального і процесуального, типового та колізійного, національного та міжнародного (європейського) конституційного права, які, в свою чергу, складаються з інститутів і норм конституційного права і регулюють політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні), екологічні й інші найважливіші суспільні відносини, що є предметом конституційного права України. При цьому, особливістю інституту громадських організацій є його комплексний характер – у його складі поєднуються норми і субінститути конституційного, адміністративного та інших галузей права, матеріального та процесуального, типового та колізійного, національного та міжнародного права.

Таким чином, інститут громадських організацій є важливою складовою системи конституційного права України. Він складається з системи взаємозумовлених і узгоджених між собою матеріальних і процесуальних, типових і колізійних, національних і міжнародних норм і субінститутів конституційного та інших галузей права, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з організацією та діяльністю громадських організацій.

цій. Зазначений інститут знаходить своє логічне вираження в положеннях Конституції та законів України.

Так, ч. 1 ст. 36 Конституції України гарантує громадянам «право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів». Свобода об'єднання означає, зокрема, правову (де-юре) і фактичну (де-факто) можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них. Згідно з ч. 4 ст. 36 Конституції України, «ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян»¹⁵.

Визначальним обов'язком правової держави є невтручання як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання, «за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей»¹⁶. Тим самим, Конституція України унормувала межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. Конституція України (ч. 1 ст. 92) передбачає, що виключно законами визначаються «засади утворення і діяльності... об'єднань громадян»¹⁷.

При цьому інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів. Тобто, очевидним є прагнення щодо відмови з боку держави від спроб «адмініструвати» внутрішньо корпоративні відносини в інститутах громадянського суспільства.

На сьогодні правові та організаційні основи реалізації права на свободу об'єднання регулюються Законом України «Про громадські об'єднання» № 5026 від 22.06.2012 року та подальшими внесеннями змін до нього¹⁸, який гарантує дотримання європейських стандартів у сфері діяльності громадських організацій. Чинне законодавство про громадські організації спростило процедуру державної реєстрації громадських організацій

(Розділ II), гарантує вільний вибір території своєї діяльності та видів діяльності за змістом (Розділ і), держава забезпечує додержання прав громадських об'єднань (Розділ III). «Громадські об'єднання утворюються і діють на принципах: 1) добровільності; 2) самоврядності; 3) вільного вибору території діяльності; 4) рівності перед законом; 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників); 6) прозорості, відкритості та публічності. Добровільність передбачає право особи на вільну участь або неучасть у громадському об'єднанні, у тому числі в його утворенні, вступі в таке об'єднання або припиненні членства (участі) в ньому. Самоврядність передбачає право членів (учасників) громадського об'єднання самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями діяльності, а також невтручання органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в діяльність громадського об'єднання, крім випадків, визначених законом»¹⁹.

У законі враховано досвід законодавчого забезпечення функціонування неурядових організацій у провідних європейських країнах, у тому числі положення «Фундаментальних принципів щодо статусу неурядових організацій в Європі» (прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи 5 липня 2002 року), які за своїм змістом визначають загальні засади формування національного законодавства держав-учасниць Ради Європи, що гарантує свободу об'єднань та врегульовує діяльність громадських організацій²⁰.

Значна увага приділяється й порядку утворення громадських організацій в Україні. З цією метою запроваджуються принципово нові підходи до відповідної процедури. Так, у Ст. 7 Розділу II розширено коло засновників громадських організацій, якими «можуть бути громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 18 років, а молодіжної та дитячої громадської організації – 14 років»²¹.

Тривала дискусія і з приводу права юридичних осіб бути засновниками та членами громадських організацій завершилася визнанням цих прав у законі. Так, ст. 36 Конституції України визначає право громадян України на свободу об'єднання, зокрема, у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей²². Проте, наведену статтю Конституції України не можна тлумачити вузько, в тому сенсі, що громадяни можуть здійснювати право на об'єднання лише одним шляхом, а саме: безпосередньо як фізичні особи, що об'єднуються в ту або іншу громадську організацію.

Ще одним аргументом на користь положень чинного закону та надання юридичним особам права засновувати громадські організації, а також бути їхніми учасниками, можуть слугувати положення Фундаментальних принципів щодо статусу неурядових організацій в Європі. У пункті 15 цих принципів вказується, що «будь-яка особа, юридична або фізична, вітчизняна чи іноземна, або група таких осіб не повинна обмежуватися у створенні неурядових організацій». У пункті ж 21 цього документу зазначається, що національне право не повинно невинувато обмежувати здатність будь-якої особи – фізичної чи юридичної – приєднатися до неурядових організацій на основі членства. Здатність приєднатися до певної неурядової організації має бути визначена, насамперед, відповідно до її статутів, але не має право перебувати під впливом будь-якої необґрунтованої дискримінації²³.

Важливою складовою ланкою інституту громадських організацій в Україні є порядок їхньої легалізації. У законі деталізовано всі етапи процедури легалізації, передбачене визначення чіткого порядку державної реєстрації, вичерпно визначено документи, необхідні для проведення легалізації громадської організації, а також підстави для відмови в її проведенні. Так: «Громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність

із статусом юридичної особи або без такого статусу, підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», протягом 60 днів з дня проведення установчих зборів»²⁴.

Крім того, згідно із законом громадська організація, зареєстрована у порядку, передбаченому цим законом, може отримати статус «всеукраїнська» або відмовитись від нього за спрощеною процедурою (статус набувається після державної реєстрації). Таким чином, у законі враховано компромісну пропозицію: всі громадські організації мають право діяти на території України, а «всеукраїнський статус» підтверджується для вже зареєстрованої громадської організації окремо та фіксується в Обліковому реєстрі. Це звільняє організації, що реєструються, від обов'язку подавати відомості про наявність територіальних підрозділів громадської організації, спілки громадських організацій у більшості територіальних одиниць, зазначених у ч. 2 ст. 133 Конституції України²⁵. З другого боку, визнання того чи іншого статусу дає змогу уникати колізій у діяльності багатьох громадських організацій: зокрема, спортивних федерацій, творчих спілок, громадських організацій інвалідів та деяких інших громадських організацій, які мають згідно зі спеціальними законами підтверджувати свій всеукраїнський статус для участі в деяких конкурсах чи державних програмах .

З метою забезпечення державних органів, громадян та юридичних осіб достовірною інформацією про громадські організації, спілки громадських організацій, філії та представництва іноземних громадських (неурядових) організацій, легалізованих в Україні, Міністерство юстиції України, як передбачається відповідним законопроектом, вестиме Обліковий реєстр громадських організацій. При цьому, інформація Облікового реєстру громадських організацій буде відкритою для ознайомлення і розміщуватиметься на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України.

Законом суттєво змінено і підхід до контрольних повноважень держави щодо діяльності громадських організацій, а

саме: орган легалізації (Міністерство юстиції та його територіальні органи) матиме право перевіряти діяльність громадської організації на відповідність законодавству про громадські організації у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. Це усуне можливості необґрунтованого втручання органів легалізації у легітимну діяльність громадських організацій.

Вагоме значення має й такий елемент інституту громадських організацій, як правовий статус його основних суб'єктів. Так, ключовою новацією, передбаченою законом, є визнання права громадських організацій здійснювати господарську діяльність для досягнення своїх статутних цілей, але не маючи на меті отримання прибутку.

Невід'ємною складовою інституту громадських організацій є й гарантії (позасудові та судові) їхньої діяльності. Закон значно обмежив підстави для ухвалення судових рішень про примусову ліквідацію громадських організацій, – такому рішенню повинне передувати накладення іншої санкції (попередження) або ж доведення фактів прямого порушення конституційних обмежень.

Узагальнюючи вищевикладене, можна висловити сподівання, що ухвалений Верховною Радою України закон «Про громадські об'єднання» дасть змогу здійснити якісне законодавче забезпечення інституту громадських організацій в Україні, а відтак – забезпечити ефективне функціонування всієї системи інститутів громадянського суспільства, оптимізувати шляхи і форми соціально відповідального діалогу між громадянським суспільством і правовою державою. Зазначений Закон покликаний сприяти забезпеченню прозорості законодавства, єдності нормативного регулювання та практики його застосування; мінімізації часових і майнових витрат у відносинах із владою при створенні, функціонуванні та припиненні діяльності громадських організацій; ліквідації територіальних обмежень діяльності громадських організацій; правової можливості для фізичних і юридичних осіб створювати максимально широкий спектр громадських організацій; розширенню правових мож-

ливостей громадських організацій щодо здійснення своєї діяльності, у тому числі й господарської, створенню правового підґрунтя для запровадження нових механізмів державного замовлення на надання громадськими організаціями окремих послуг на конкурсних засадах.

1. *Про громадські об'єднання*: Закон України // ВВРУкраїни. 2013. № 1. Ст. 1. URL: [//https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17). 2. Там само. 3. Там само. 4. *Конституція України*; прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Київ: ВЕЛЕС, 2003. 64 с. 5. *Кресіна І., Полішкарлова О.* Громадянське суспільство: відокремити зерно від полови // Віче. 2002. № 4. С. 23. 6. *Ульянова Т.* Удосконалюймо самоорганізацію // Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал. Київ, 2008. № 11. – С. 57-58. 7. *Громадські організації в дискурсі демократизації суспільства*: монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; за наук. ред. В. П. Бега; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 197. 8. *Конституція України*; прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. С. 13. 9. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. С. 289. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>. 10. *Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров, О. П. Дергачов, Г. І. Зеленько та ін. Київ: Либідь, 2008. С. 67-87. 11. *Денисюк М. В.* Правовий механізм контролю громадянським суспільством діяльності органів державної влади // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. Київ, 2011. Вип. 53. С. 91-96. 12. *Дмитренко М. А.* Проблеми становлення громадянського суспільства в Україні // Трибуна. 2009. № 9/10. С.15. 13. *Діяльність громадських організацій в Україні у 2017 році* / Державна служба статистики України. Київ, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_go_2017.pdf. 14. *Політологічний енциклопедичний словник* / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ: Генеза, 2004. –С. 121. 15. *Конституція України*; прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Київ: ВЕЛЕС, 2003. С. 13. 16. Там само. 17. Там само. С. 32. 18. *Про громадські об'єднання*: Закон України // ВВР України. 2013. № 1. Ст. 1. URL: [//https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17). 19. Там само. 20. *Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі*. Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованою

Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 р. URL: www.lkl.org.ua/ua/95/zakon-ukrajiny-pro-gromadski. **21.** *Про громадські об'єднання*: Закон України // ВВР України. 2013. № 1. Ст. 1. **22.** *Конституція України*; прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Київ: ВЕЛЕС, 2003. С. 13. **23.** *Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі*. Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованою Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 р. URL: www.lkl.org.ua/ua/95/zakon-ukrajiny-pro-gromadski. **24.** *Про громадські об'єднання*: Закон України // ВВР України. 2013. № 1. Ст. 1.

Matviichuk Andrii. Constitutional legal status of non-governmental organizations as civil society institution

The article identifies the constitutional legal status of non-governmental organizations as civil society institution in Ukraine.

It is stated that a need for legal regulation arises either when the interests of the civil society overlap the interests of the State or an individual or when the interest of one institution falls within the range of interests of another civil society institution. Therefore, both the civil society and the State, as well as an individual can benefit from adhering to existing regulations and laws, stipulated by the Constitution that define the general rules for their existence.

It has been determined that the regulatory legal oversight over the activities of non-governmental organizations creates certain limitations for their functioning, describing a framework within which they are to function and means they are allowed to use to reach certain goals. That is why both documents and procedures of the regulatory legislative control of non-governmental organizations all together create a certain organizational dimension, which all of the civil society institutions are to be subordinated to in their day-to-day activities.

The article analyses the Law of Ukraine «On Public Associations» adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine, which allows to establish thorough legal support of the institution of non-governmental organizations in Ukraine, and therefore, to create suitable conditions for the efficient functioning of the entire civil society institutions system and to optimize means and forms of the socially responsible dialogue between civil society and the rule-of-law State. It is also stated that the abovementioned Law is aimed at facilitating the transparency of the legislation, unity of legislative control and its practical aspects; minimizing State-related time and financial expenditures associated with the process of creating, running and terminating non-governmental organizations; eliminating territorial limitations for the activities of non-governmental organizations; creating more legal opportunities for individuals and legal entities to establish the widest range of non-governmental organizations possible; expanding legal capacity of the non-governmental organizations in regards to various types of

their activities, including business activities and providing legal basis for introduction of new competition-based mechanisms for the State to commission certain services for the non-governmental organizations.

It has been determined that improvement of the legislative control over the institution of non-governmental organizations is driven by not only an urgent need to adhere to international standards in the field of human rights, regardless of the high-priority status of this ambitious goal, but also by the need to establish a systematic legal regulation of the corresponding privities.

Thus, a conclusion is drawn that only by introducing comprehensive regulations to the main components of the institution of non-governmental organizations it is possible to provide stable grounds for its efficient functioning and to strengthen the civil society institution system in Ukraine.

Key words: non-governmental organization, civil society institution, self-administration, legal standing, human rights.

УДК 355.02

М. М. ГНАТКО

ІНФОРМАЦІЙНА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ І РОЛЬ У НІЙ ПОЛІТИЧНИХ МІФІВ

Аналізується явище інформаційної національної безпеки держави в контексті вияву в ній ролі політичних міфів, зокрема впливу останніх на стан соціальної психіки, насамперед її політичного сегмента, на психо-соціальні механізми оперування масовою суспільною свідомістю змістами, що циркулюють в інформаційному просторі держави; також вона включає аналіз такого впливу конкретних політичних міфів як у позитивному, так в негативному сенсі, на інформаційну національну безпеку держави, передовсім, на прикладі сучасної Української держави, включаючи аналіз спрямованості, значущості і вагомості цього впливу у відповідних наслідках.

Ключові слова: національна безпека, інформаційна національна безпека держави, міф, політична міфологія, соціальна психіка, масова суспільна свідомість, інформаційний простір держави, дієвість політичної міфології.

© ГНАТКО Микола Митрофанович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»

Гнатко Н. М. Информационная национальная безопасность государства и роль в ней политических мифов

Рассмотрено явление информационной национальной безопасности государства в контексте проявления в ней роли политических мифов, в частности, влияния последних на состояние социальной психики, прежде всего ее политического сегмента, на психосоциальные механизмы оперирования массовым общественным сознанием контентом, которые циркулируют в информационном пространстве государства; также она включает анализ такого влияния конкретных политических мифов, как в позитивном, так и в негативном смысле, на информационную безопасность государства, рассматриваемого на примере современного Украинского государства, включая анализ направленности, значимости и весомости этого влияния в соответствующих последствиях.

Ключевые слова: национальная безопасность, информационная национальная безопасность государства, миф, политическая мифология, социальная психика, массовое общественное сознание, информационное пространство государства, действенность политической мифологии.

Gnatko Mykola. Informational national security of the state and the role in it of political myths

The article is devoted to the consideration of the phenomena of informational national security of the state in the context of the manifestation of the role of political myths in it, in particular, the impact of the latter on the state of the social psyche, first of all, on its political segment, on the psycho-social mechanisms of manipulating mass social consciousness with the content circulating in the information space of the state; It also includes an analysis of the influence of specific political myths, both in the positive and in the negative sense, on the information national security of the state, primarily on the example of the modern Ukrainian state, including an analysis of the direction, significance and importance of this influence in the corresponding consequences.

Key words: national security, information national security of the state, myth, political mythology, social psyche, mass social consciousness, state information space, efficiency of political mythology.

Національна безпека держави і суспільства як явище¹ характеризується різними важливими аспектами, серед яких одним з визначальних є аспект інформаційний. Перш, ніж навести відповідні аргументи на підтвердження цієї тези, зупинимось коротко на суті цього феномена, феномена інформаційної національної безпеки держави.

Отже, інформаційна національна безпека держави – це такий стан інститутів держави і суспільства, за якого забезпечується надійний захист національних інтересів країни і її громадян в інформаційній сфері².

Для того, щоб предметніше розглядати феномен інформаційної безпеки в загальнонаціональному контексті безпеки суспільства і держави, доречно врахувати специфіку безпосереднього вияву впливу інформаційних чинників на стан життєдіяльності суспільства і держави. Сутнісно, інформаційна безпека суспільства, нації, держави визначається станом їх інформаційної сфери, тобто, особливостями: функціонування інформаційного простору суспільства (держави); змістів, які циркулюють у ньому; динаміки процесів цього функціонування; тенденцій, що превалюють у цьому просторі; чинників впливу на нього.

З іншого боку, інформація як особливий вияв реальності, не діє безпосередньо на суто об'єктивний вимір буття тієї чи іншої країни: фізичний контекст її буття, географічні особливості, ймовірність катастрофічних для неї стихійних лих чи їхню наявність і т. п. Інформація виявляє свою безпосередню дію на те, що може на неї безпосередньо реагувати, що, власне, і призначене для цього: це, передовсім, людська психіка. Тобто, інформаційна національна безпека держави (суспільства) щільно пов'язана зі психологічним виміром її національної безпеки³. Отже, для подальшого аналізу проблеми інформаційної національної безпеки держави і ключових чинників, що впливають на неї, слід вдатися до окреслення структури психологічної підсистеми системи національної безпеки держави. Один з найбільш поширених варіантів її визначення передбачає виділення таких основних компонентів: 1) інформаційно-психологічний; 2) соціально-психологічний; 3) морально-психологічний; 4) політико-психологічний; 5) індивідуально-психологічний; 6) етно-психологічний; 7) владно-психологічний. До них ще часто додають такі, як психічне здоров'я окремих громадян, окремих соціальних груп, певних соціальних прошарків і т. п.⁴ Всі ці компоненти є

співвідносними з основними вимірами буття суспільства, в яких, з одного боку, визначальним чином виявляє себе феномен психічного, психічної (ширше – психологічної) реальності, а з іншого – безпосередньою дією – явище інформації.

А оскільки це так, то постає закономірне питання: які власне інформаційні чинники суттєво впливають на зазначені вище компоненти психологічної підсистеми системи національної безпеки держави і суспільства? Таких чинників є досить багато і вони частинно досліджувані і відображені у відповідних публікаціях⁵. Це і релігійні ідеали та цінності, і політико-ідеологічні доктрини, і превалюючі в суспільстві моральні імперативи, і мультипліковані в ньому масиви рекламно-PR-х змістів, і розтиражовані агітаційно-пропагандистські контенти, як внутрішнього, так і зовнішнього щодо нього походження, і популярні (модні) культурно-мистецькі феномени, і інтернетні соціально-мережеві кампанії, і т. д., і т. п. Все це, втілене у відповідних інформаційних формах, постає широким арсеналом такого роду інформаційних чинників.

Ці останні діють на психіку відповідних соціальних суб'єктів – від окремої особи до всього суспільства – як на рівні свідомості, так і на рівні підсвідомого, але діють вони як зовнішні щодо системи психічного відображення реальності відповідним суб'єктом і постають як суто об'єкти цього відображення. Попри такі чинники, існують і інші, значущі в контексті нашого аналізу. Це ті чинники, які постають не стільки як об'єкти зазначеного відображення, скільки як його змістово-критерійні інструменти. До них насамперед відносяться відповідні мислительні схемо-моделі, стереотипи, настановлення, засвоєні символосиндроми і міфи.

Серед цих останніх особливо вираженими аксіоматичністю, емоційною насиченістю і імперативністю виділяються власне міфи. Ці їхні та деякі інші, важливі для врахування в контексті інформаційної національної безпеки держави, особливості (та ж найвища реальність відповідних змістів в системі буття для їх носіїв всупереч об'єктивній реальності), завжди чітко фіксувалися і відзначалися їх дослідниками⁶.

Повертаючись до сутності явища національної безпеки держави і суспільства, зазначимо, що, оскільки суб'єктно, доцільно, усвідомлено, послідовно і цілеспрямовано на рівень цієї безпеки можуть впливати лише соціальні суб'єкти, що складають відповідне суспільство, то саме змістово-критерійні інструменти відображення ними реальності, інструменти, які визначально програмують, орієнтують і скеровують це відображення, а через нього і відповідні активність, поведінку, життєдіяльність, виявляються, по суті, ключовими чинниками утвердження високого рівня інформаційної (та й не тільки) національної безпеки держави і його нарощування.

Ці інструменти, характеризуючись різною специфікою вияву своєї дії як на індивідуальну, так і на соціальну психіку відповідних соціальних суб'єктів, різним співвідношенням раціонального і ірраціонального в їх змістах, різною актуалізованістю, дієвістю і модальністю в психіці їх побутування, можуть, звісно ж, різною мірою її детермінувати, чим насамперед і зумовлюватиметься їх значущість для інформаційної національної безпеки відповідного суспільства, відповідної держави. І ось якраз наведені вище особливості саме міфів, особливості, що виділяють, виокремлюють, вирізняють їх з-поміж інших означеного роду аналізованих інструментів, обґрунтовують підстави для їхнього виділення як особливо вагомих, суттєвих, значущих чинників утвердження і зміцнення інформаційної національної безпеки держави і суспільства⁷.

Як відомо, міфи різняться між собою не лише за конкретним змістом, а й за інтегративною категорійною специфікою. Оскільки ми розглядаємо загально-національний, загально-суспільний вимір безпеки людської життєдіяльності, то міфи і міфологеми індивідуально-персоналізованого формату (не плутати з проєкцією в індивідуальну психіку міфів суспільного масштабу) до уваги не беремо. На рівні ж загально-суспільному міфи постають як такі, що можуть бути віднесені до таких основних категорій, як священні, традиційні, моральні (суспільно-моральні) і політичні.

Перші три категорії міфів, за певної в цьому сенсі міжкатегорійної і внутрішньо-категорійної варіативності, характеризуються високим рівнем ригідності, інерційності, консервативності, «споконвічності» і ригоризму⁸. Політичні ж міфи, попри свою міфічну сутність, дещо вирізняються за окресленими характеристиками і особливостями. Вони допускають більш безпосередній, порівняно з міфами інших зазначених категорій, зв'язок з конкретикою певних історичної епохи, соціально-культурного середовища, суспільно-політичного контексту, політико-ідеологічної доктрини, етно-національного менталітету, більшу відповідну пластичність, більшу придатність до пов'язування з певними суспільно-державного рівня персоналіями, конкретним станом суспільства на відповідному етапі його існування, тими ж таки конкретними проблемами цього суспільства (і відповідної держави) в контексті його національної (загально-суспільної) безпеки тощо. А це означає, що саме політичні міфи – категорійно-профільне втілення явища міфів як таких – виявляються найбільш адекватним інструментом програмування індивідуальної і соціальної психіки в масштабах суспільства, зокрема, і у зв'язку цього програмування з утвердженням і зміцненням національної безпеки держави і суспільства, передовсім у інформаційно-психологічному його аспекті.

Принагідно зазначимо також, що імперативно-емоційно-ірраціональна сутність політичних міфів надає їм необхідної модальної дієвості, беззаперечності для їх носіїв, без чого не може йтися про стійку, застережену від цілком передбачуваних спроб її похитнути, міцну інформаційну національну безпеку відповідних держави, нації, суспільства; з іншого боку, включеність таких міфів у активну політичну життєдіяльність відповідного суспільства надає їм можливість істотно впливати, а в чомусь навіть значною мірою детермінувати політичні процеси у відповідній державі, саму адміністративно-управлінську і правово-регулюючу активність останньої, без адекватних дій якої, знову ж таки, годі розраховувати на утвердження цієї інформаційної національної безпеки⁹.

При цьому наголосимо, що широко розповсюджене в сучасній науці критичне ставлення до явища міфів і міфологем, в тому числі, а то й особливо, до міфів політичних¹⁰, не є беззаперечно виправданим, оскільки міфологізм психічного відображення реальності на рівні високорозвиненої психіки (насамперед, звичайно ж, людської) є іманентним такій психіці, і в цьому сенсі об'єктивним явищем, яке може, залежно від різноманітних обставин, радикально змінюватись, не втрачаючи своєї міфологічної сутності і нікуди не зникаючи¹¹. Це означає, що, прагнучи тотальної домінації раціонального в соціальній психіці і відкидаючи потребу в її озброєнні відповідними позитивними, конструктивними, «сильнодіючими» в контексті утвердження і зміцнення інформаційної національної безпеки держави (і відповідного суспільства) політичними міфами, ті, хто стає на таку позицію і практично її втілює у своїй суспільній активності, сприяють тому, що іманентний запит цієї психіки неминуче, рано чи пізно, почне знаходити своє онтологічне задоволення у засвоєнні міфів, зокрема, політичних, негативних, деструктивних, руйнівних щодо інформаційної національної безпеки відповідних держави, нації, суспільства¹².

Отже, політичні міфи (ширше – відповідна система політичної міфології) є вкрай важливими, вагомими, дієвими інструментами, засобами, чинниками утвердження і зміцнення такого життєзабезпечуючого аспекту існування і розвитку будь-якої держави (суспільства, нації), як його інформаційна національна безпека.

І серед всього поля такого роду політичних міфів банальним, але незаперечним чином виділяються, в контексті аналізованого нами явища інформаційної національної безпеки держави, дві їх категорії: ті з них, що позитивно впливають на рівень цієї безпеки, і ті з них, що впливають на цю безпеку негативно. Часто-густо протилежні за цією віднесеністю до означених категорій політичні міфи постають полярними у своїх нуклеарних твердженнях втіленнями єдиного інформаційного конструкту-вісі, що виражає у розгорненому вигляді

якусь високозначиму для інформаційно-програмуючого виміру суспільно-політичної життєдіяльності певної держави тезу.

Візьмімо для ілюстративно-конкретизуючої наочності конкретний приклад такого конструкту-вісі, втіленому у наступному твердженні: «В умовах природної конкурентної взаємодії нашої країни з іншими країнами світу в найрізноманітніших вимірах і сферах людської життєдіяльності рівень нашої толерантності до зовнішніх інформаційних впливів культурно-мистецько-мовного, рекламно-презентаційного, політико-ідеологічного, релігійного, світоглядно-інтерпретаційного тощо характеру має бути адекватним».

Такого роду твердження є раціональним, з ним не погоджуватись абсурдно; воно є логічно обгрунтованим і ніяк не міфологічним. В той же час воно цілком декларативне, формально-розмите, сутнісно безпредметне, і все це зумовлюється правильним, але не наповненим жодним конкретно-орієнтуючим змістом, завершуючим твердження словом «адекватним». Тобто, для прояву його орієнтуючої дії необхідно «розкрити» зміст цієї адекватності, означити її сутнісно-предметне наповнення.

І тоді це твердження може бути конкретизованим у двох полярних, взаємовиключних варіантах.

Перший з них: «Для нашого суспільства беззаперечно правильним і доцільним є розуміння того, що в умовах природної конкурентної взаємодії нашої країни з іншими країнами світу в найрізноманітніших вимірах і сферах людської життєдіяльності рівень нашої толерантності до зовнішніх інформаційних впливів культурно-мистецько-мовного, рекламно-презентаційного, політико-ідеологічного, релігійного, світоглядно-інтерпретаційного тощо характеру має бути вкрай обмеженим, передбачати постійну високу готовність, як на індивідуальному, так і на державному рівнях, протистояти цим впливам і допускати лише ті з них, продукт яких ми спроможні на наших ментально-світоглядних засадах успішно асимілювати».

Другий з них: «Для нашого суспільства беззаперечно правильним і доцільним є розуміння того, що в умовах природної

конкурентної взаємодії нашої країни з іншими країнами світу в найрізноманітніших вимірах і сферах людської життєдіяльності рівень нашої толерантності до зовнішніх інформаційних впливів культурно-мистецько-мовного, рекламно-презентаційного, політико-ідеологічного, релігійного, світоглядно-інтерпретаційного тощо характеру має бути якнайвищим, таким, що буде інтенсивно сприяти нашій соціально-культурній трансформації, в чому й полягає успішний розвиток сучасного суспільства в сьогоденішньому глобалізованому світі».

Обидва ці варіанти не є суто раціональними, у своїй категоричності вони характеризуються імперативністю, певною емоційною насиченістю, ірраціональністю. При всьому цьому, вони апелюють до загально-суспільної налаштованості громадян відповідної держави, до певних загально-національних цінностей і політико-адміністративної регуляції деяких аспектів інформаційної життєдіяльності відповідного суспільства. Отже, вони, по суті, є серцевиною відповідних політичних міфів. Звісно ж, що їх поширення в товщі відповідного суспільства не передбачає саме таке словесно-фразеологічне оформлення, яке наведене вище, більшістю громадян суть цих міфів засвоюється через безпосередню орієнтаційну налаштованість на сприймання відповідної інформації і узгоджену з ним поведінку, дехто з них міг би цю суть сформулювати словесно в простішій формі, але сама суть від цього не змінюється.

Таким чином, маємо два політичних міфи, що втілюють в своїй сутності полярні варіанти інформаційного конструкту-вісі, прямо співвідносного з явищем інформаційної національної безпеки держави.

Тож перейдемо до предметного аналізу впливу цих політичних міфів на стан і динаміку інформаційної національної безпеки відповідних держави і суспільства.

Почнемо з другого – з наведених вище – політичних міфів. Його широка репрезентація у соціальній (а через неї – і на рівні відповідних індивідуальних психік) психіці певного суспільства активно сприяє тому, що різноманітні інформаційні впливи на нього ззовні сприймаються ним, що називається

«на ура», з високою готовністю піддаватися їм. Тобто, за великим рахунком, будь-яка інформація зовнішнього щодо суспільства походження отримує майже гарантовану можливість вільно «ін'єктуватися» в цю психіку і реалізовувати в ній свою активну дію, зокрема, програмуючу. Ситуація постає саме такою в силу того, що «якнайвищий рівень толерантності» стосовно певного інформаційного потоку (і, відповідно, впливу) втілюється в максимально зниженому рівні критичності щодо відповідних інформаційних змістів.

Такий рівень критичності може бути виправданим тільки у крайніх випадках винятково адекватної наявним ключовим суб'єктивним інтересам (і об'єктивовано актуалізованим потребам) відповідного соціального суб'єкта та винятково якісної (достовірної, повної щодо свого предмета, оптимально структурованої) інформації. Ці крайні випадки є рідкісними винятками в загальному інформаційному потоці, що проектується на будь-який соціальний суб'єкт (від окремої особи до суспільства і цілого людства). Все інше, що наповнює цей потік, здебільшого є доволі далеким від зазначеної винятковості, і потребує — для оптимізації його впливу на ту ж соціальну психіку — якраз таки критичності, селективності, розумного фільтрування, а в певних крайніх ситуаціях — надійного, нездоланного блокування.

Особливої уваги при цьому заслуговує важливий фрагмент нуклеарного твердження цього політичного міфу: «...в умовах природної конкурентної взаємодії нашої країни з іншими країнами світу в найрізноманітніших вимірах і сферах людської життєдіяльності...». Зазначена природна конкурентна взаємодія передбачає змагання між відповідними країнами, державами, суспільствами, націями, яке, за певних закономірних обставин може трансформуватися у конфлікт, конфронтацію. Чи ж адекватно вважати, що в умовах взаємних конкуренції, а то й конфлікту, відповідні суб'єкти будуть обмінюватися взаємними інформаційними потоками суто конструктивного, позитивного характеру щодо національної безпеки (насамперед інформаційної національної безпеки) конкуруючих (тим

більше конфліктуючих!) сторін? І, відповідно, чи буде якнайвищий рівень взаємного толерування цими сторонами взаємних інформаційних впливів доречним, доцільним, адекватним в контексті утвердження і зміцнення згаданої безпеки? Відповідь кричуще очевидна: звісно ж, що ні! Застосування інформаційних засобів впливу на конкурента (тим більше опонента, суперника, ворога) може набувати кардинально відмінних форм — від «дружніх» порад маніпулятивного характеру до тотальної інформаційно-психологічної війни, але опора при цьому на відповідні політичні міфи є вкрай важливою.

Близькими за своїми нуклеарними твердженнями до розглянутого політичного міфу є, якщо вести мову про сучасну Україну, політичні міфи (чи, радше, міфологеми) про «необхідність досягнення миру на сході України будь-якою ціною», про «доречність і належність для добросесної, мудрої, розумної людини, особливо християнина, пошуку беззастережних тотальних компромісів з опонентами ідеологічними, світоглядними, а то й військовими», про «відносність для розумної людини будь-яких однозначних загальнонаціональних цінностей, ідеалів, переконань і, навпаки, пріоритетність вузькоіндивідуальних інтересів, потреб, уподобань» тощо.

Елементарний аналіз такого роду політичних міфів і міфологем, які активно сьогодні поширюються в українському суспільстві свідомими чи проплаченими «прорабами ризика міра» з цілком очевидними цілями, засвідчує, що всі вони є цілком деструктивними, негативними, руйнівними щодо інформаційної національної безпеки українських держави і суспільства, а отже, є сутнісно однозначно антиукраїнськими політичними міфами й міфологемами, що покликані ефективно сприяти руйнації національної безпеки України, а через це — знищенню сучасної України як такої.

Тепер перейдемо до першого з наведених вище двох поляризованих політичних міфів. Поширеність цього міфу в соціальній (а через неї — і на рівні відповідних індивідуальних психік) психіці певного суспільства орієнтує її на прискіпливе, високочитичне, жорстко селективне ставлення до всіх інформа-

ційних потоків (і відповідних впливів) зовнішнього щодо цього суспільства походження. Квінтесенцією нуклеарного твердження цього міфу є завершуючий його фрагмент: «... передбачати постійну високу готовність, як на індивідуальному, так і на державному рівнях, протистояти цим впливам і допускати лише ті з них, продукт яких ми спроможні на наших ментально-світоглядних засадах успішно асимілювати». З погляду чистої раціональності така позиція постає як надмірно обмежувальна, захисна, волюнтаристська. Та розгляньмо її власне під кутом зору національної безпеки держави і суспільства, насамперед інформаційної.

Враховуючи значне наповнення зовнішніх щодо певного суспільства (держави) інформаційних потоків маніпулятивно-деструктивними інформаційними змістами, що констатується відповідними фахівцями¹³, а також широчезний арсенал засобів їх донесення (один Інтернет чого вартий!), звернімо увагу на важливий компонент наведеного вище фрагменту нуклеарного твердження аналізованого політичного міфу, пов'язаного зі спроможністю суспільства на власних ментально-світоглядних засадах *асимілювати* відповідний інформаційний продукт, тобто, включити його в своє інформаційне поле, «переробивши» під себе, присвоївши його, надавши йому власного ментального означення. Тут напрошується деяка віддалена, та все ж принципово припустима, аналогія: чужомовне слово, потрапляючи в рідну для людини мову, може присвоїтися нею, розчинитися в ній, набувши ознак інших слів цієї мови, а може кристалізуватися в геть незмінному форматі, «випираючи» зі загального контексту останньої; приміром, польськомовне прізвище може в українській мові «тромбуватися» у застиглому форматі Рувенціцький, а може продуктивно і адекватно присвоїтися українською мовою у форматі Рувенціцький.

Зрештою, те, що як біологічним, так і соціальним організаціями присвоюється, асимілюється ними, не будучи токсичним, зміцнює і посилює їх; те ж, що ними не асимілюється, по суті, не присвоюється, і, певною мірою, саме зсередини почи-

нає асимілювати відповідний організм, руйнуючи його як онкопухлина.

Отже, орієнтація соціальної психіки суспільства на жорстку, прискіпливу селекцію змістів інформаційних потоків зовнішнього щодо нього походження зі врахуванням надавання цих змістів до відповідного їх асимілювання, — це важливий конструктивний, позитивний, мобілізуючий вплив на національну (інформаційну передовсім) безпеку цього суспільства (і відповідної держави). І такого роду й спрямування міфи є, відповідно, оптимізуючими, посилюючими, зміцнюючими цю безпеку політичними міфами.

Таким чином, маємо всі підстави констатувати, що політичні міфи відіграють суттєву роль в утвердженні й зміцненні інформаційної національної безпеки держави і суспільства, поділяючись закономірним чином на позитивні в цьому сенсі й негативні, часто постаючи полярними форматами відповідних інформаційних конструктив-осей, а збереження і посилення національної безпеки держави (зокрема, інформаційної) потребує активного поширення в соціальній психіці відповідного суспільства адекватних позитивних політичних міфів і такого ж активного звільнення цієї психіки від відповідних негативних політичних міфів.

1. *Бондаренко В., Литвиненко О.* Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми. URL: <http://www.crime-research.iatp.org.ua/library/strateg.htm>; Державна інформаційна політика. URL: <http://terega.org.ua/law/projects/derzhpolityka>; *Морозов О. Л.* Інформаційна безпека в умовах сучасного стану і перспектив розвитку державності // Вісб 6 № 12. 2007. С. 53-59; *Супрун В. М.* Інформаційний суверенітет як один з елементів інформаційної безпеки держави: теоретико-правовий аспект. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Pravo/2009>.
2. *Бондаренко В., Литвиненко О.* Цит. праця; *Морозов О. Л.* Цит. праця.
3. *Боднар І. Р.* Сучасні реалії інформаційного суспільства: проблеми становлення та перспективи розвитку: монографія. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. 320 с.; *Варій М. Й.* Соціальна психіка нації. Львів: Сполом, 2002. 184 с.; *Почепцов Г.* Інформаційна політика: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 663 с.
4. *Ланюк Є.* Феномен політичного міфу: теоретичний аспект // Західна аналітична група. 2010. URL: <http://>

zgroup.com.ua/article.php?articleid=4516. 5. *Берстнев Г. И.* Самосознание личности в аспекте языка // Вопросы языкознания. 2001. № 1. С. 60-84; *Матвеев С. О.* Політична психологія. Київ: Основа, 2003. 216 с.; *Пробийголова Н. В.* Феномен міфу в політичному житті сучасних суспільств // Політологічні записки: зб. наук. праць. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2010. Вип. 2. С. 201-216. 6. *Барт Р.* Мифологии. Москва: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. 234 с.; *Лосев А. Ф.* Диалектика мифа. Москва: Мысль, 2001. 558 с.; *Хюбнер К.* Истина мифа. Москва: Республика, 1996. 448 с. 7. *Горбатенко В. П.* Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: дис. ... докт. політ. наук; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1999. 379 с.; *Кольев А.* Политическая мифология: реализация социального опыта. Москва: Логос, 2003. 288 с.; *Флад К.* Политический миф. Теоретическое исследование / пер. с англ. А. Георгиева. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 264 с. 8. *Барт Р.* Цит. праця; *Донченко О. А., Романенко Ю. В.* Архетипи соціального життя і політика. Київ: Либідь, 2001. 334 с.; *Лосев А. Ф.* Цит. праця. 9. *Кольев А.* Цит. праця; *Пробийголова Н. В.* Цит. праця; *Цуладзе А.* Политическая мифология. Москва: Факт, 2003. 384 с. 10. *Флад К.* Цит. праця; *Шайгородський Ю.* Мифология як засіб моделювання політичної реальності // Віче. 2009. № 15. С. 35–38; *Cassirer E.* Der Mythos des Staates. Frankfurt a. M., 1994. 355 p. 11. *Барт Р.* Цит. праця; *Лосев А. Ф.* Цит. праця; *Хюбнер К.* Цит. праця. 12. *Розумний М.* Алгоритми національного самоопанування. Київ, 2008. 112 с. 13. *Боднар І. Р.* Цит. праця; Державна інформаційна політика URL: Режим доступу: <http://merega.org.ua/law/projects/derzhpolityka>; *Поченцов Г.* Цит. праця; *Сунрун В. М.* Цит. праця.

Gnatko Mykola. *Informational national security of the state and the role in it of political myths*

National security of the state and society as a phenomenon is characterized by various important aspects, among which one of the defining is the information aspect, since the relevant information plays a significant programmatic role in the context of mass consciousness and, more broadly, the social psyche of the society concerned.

Among the various factors of high-performance information and psychological influence on the national security of the state and society, one of the key is political myths.

Within the entire field of political myths, there is an irrefutable way of distinguishing, in particular, when it comes to the phenomenon of information national security of the state, two of their categories: those that have a positive effect on the level of this security, and those that affect this security negatively. Frequently opposite to this categorization, political myths appear polar in their

nuclear statements in the form of a single informational construct-axis, which in expanded form expresses a certain high-value for the informational and programming dimension of the socio-political activity of a particular state.

An elemental analysis of political myths and mythologues, which are actively disseminated in the Ukrainian society today by conscious or trained «propagandists of the russianship measure» with quite obvious goals, testifies that they are all completely destructive, negative, destructive of the information national security of the Ukrainian state and society, and therefore , are essentially unanimously anti-Ukrainian political myths and mythological logos that are intended to effectively contribute to the destruction of Ukraine's national security, and, consequently, the destruction of modern Ukraine as such.

Consequently, the orientation of the social psyche of society to the rigid, meticulous selection of the content of the information flows of its external origin, taking into account the provision of these contents to their respective assimilation, is an important constructive, positive, mobilizing influence on the national (primarily informational) safety of this society (and the corresponding state) The political myths that effectively establish in the social psyche of society the high value, self-sufficiency, promisingness, the supremely worthy of it – both a consolidated civil society and its state – as a national, fair, socially oriented and competitive in the global dimension, are «healing» for him and the relevant state. Such kind and direction of myths are, respectively, optimizing, reinforcing, strengthening this security by political myths.

Thus, we have every reason to state that political myths play an essential role in the establishment and strengthening of the informational national security of the state and society, in a logical way, to the positive ones in this sense and negative ones, often displaying the polar formats of corresponding informational constructs-axes, and preserving and strengthening the national security of the state (in particular, informational) requires the active propagation in the social psyche of the society of adequate positive political myths and the same active vilnennya this negative mentality of relevant political myths.

Key words: national security, information national security of the state, myth, political mythology, social psyche, mass social consciousness, state information space, efficiency of political mythology.

ІНТЕРНЕТ ТА СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЗАСОБИ ЕСКАЛАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ПРИКЛАД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Досліджено використання Інтернету та різноманітних соціальних мереж для поширення фейкових новин, пропаганди з боку Російської Федерації впродовж російсько-українського конфлікту, починаючи з 2014 року.

Особлива увага приділяється питанням протидії Української держави інформаційній агресії з боку Росії та створенню Україною власних спеціальних угруповань для поширення в мережі інформації щодо дій агресора та проведення власних інформаційних кампаній.

Ключові слова: соціальна система, дестабілізація соціальної системи, Інтернет, соціальна мережа, інформаційний вплив, дезінформація, фейкові новини, пропаганда.

Калюжная Ю. А. Интернет и социальные сети как средства эскалации социально-политических конфликтов: на примере российско-украинского конфликта

Исследовано использование сети Интернет и различных социальных сетей для распространения фейковых новостей, пропаганды со стороны Российской Федерации во время российско-украинского конфликта, начиная с 2014 года. Значительное внимание уделено вопросу противодействия Украинского государства информационной агрессии со стороны России и созданию Украиной собственных специальных подразделений для распространения в сети информации касательно действий агресора и проведения собственной информационной кампании.

Ключевые слова: социальная система, дестабилизация социальной системы, социальная сеть, Интернет, информационное воздействие, дезинформация, фейковые новости, пропаганда.

Kaliuzhna Yulia. Internet and social media as means of escalation of social political conflicts: A Case Study of Russian-Ukrainian conflict

The role of Internet and various social networks for spreading of fake news and propaganda of Russian Federation in Russian-Ukrainian conflict is examined. The

substantial attention is paid to the issue of Ukrainian state resistance to information aggression of Russia and organization own special units to countering aggressive information and provide by The Ukraine its own information campaign.

Key words: *social system, destabilization of social system, Internet, social network, information influence, disinformation, fake news, propaganda.*

Боротьба за розподіл й перерозподіл сфер інформаційного впливу на соціум з появою Інтернету переходить дедалі більше у віртуальний простір, оскільки новітні технології дозволяють певним суб'єктам з метою досягнення власних цілей поширювати вигідну інформацію й, навпаки, дезавувати, блокувати інформацію невідповідну. При цьому слід розрізняти суб'єктів, зацікавлених у подібній діяльності, її вигодоотримувачів (бенефіціаріїв) і суб'єктів, які є виконавцями подібних дій. Йдеться зокрема про військові операції у віртуальному просторі, які здійснюються нарівні з реальними бойовими діями спеціальними підрозділами «інформаційних військ» («кібервійськ»).

Значні інтернет-ресурси під час російсько-української війни РФ застосовує для поширення фейкової інформації, пропаганди з метою дестабілізації українського суспільства. Однією з таких підривних Інтернет-організацій РФ є «Ольгінські тролі»*. Хоча значну увагу до даної організації ЗМІ почали звертати протягом останніх років, перші дані про неї з'явилися уже у 2003 році як про найнятих користувачів мережі та блогерів, які писали позитивні статті та коментарі стосовно В. Путіна та його режиму.

Наразі термін «ольгінські тролі» застосовується для позначення групи людей (не автоматизованих ботів, а саме реальних людей), які працюють у соціальних мережах, поширюючи інформацію про політику Кремля та зокрема В. Путіна, підтримуючи російську ідеологію тощо.

Починаючи з 2014 року агенції, організовані по типу «ольгінських тролей» значно активізували написання фейкових

* Назва походить від назви історичного району у Санкт-Петербурзі, де агентство почало свою діяльність. В подальшому офіс переїхав на вул. Савушкіна; також пишуть про існування подібних офісів у Москві.

статей та поширення коментарів на підтримку російської влади, В. Путіна особисто, критику «фашистського режиму» України, її міжнародної позиції, ключових політичних лідерів, а також ситуації, що склалася на території тимчасово окупованих Луганської та Донецької областей. Така інформація, поширювана «тролями» розрахована на широкі маси населення, інформаційно недосвідчених громадян та тих, хто не зацікавлений у власному дослідженні сутності питання та будує свою позицію залежно від інформації, отриманої з популярних джерел. Саме тому, одним з основних засобів протидії подібним ботам є поширення серед населення правдивої інформації про реальний стан речей, підвищення політичної та інформаційної грамотності населення, впровадження інформаційної освіти.

Поширення неправдивої інформації за допомогою соціальних мереж набуло значних обертів від самого початку російсько-українського конфлікту у 2013 р., тобто від моменту зриву у листопаді 2013 р. режимом Віктора Януковича підписання у Вільнюсі Угоди про асоціацію з ЄС та виникнення Євромайдану. Від самого початку Євромайдану у Інтернеті та в російських соціальних мережах можна було спостерігати значні викиди підроблених документів, спрямованих проти опозиційних на той час політичних сил¹. Також було створено декілька начебто українських сайтів, які поширювали підроблені документи українських державних структур (Служби безпеки України, Міністерства оборони України, Ради національної безпеки та оборони та ін.) про «втрати особового складу ЗСУ, бажання української сторони зірвати вибори на території Луганської та Донецької областей, злочинні дії «карателів» (ЗСУ та добровольчих батальйонів), занепад морального духу українських бійців тощо².

Важливим кроком у напрямі протидії інформаційній агресії Росії стало блокування на державному рівні соціальних мереж «ВКонтакте» та «Однокласники», сервісів «Mail.Ru» та «Яндекс», Dr. Web, Касперський, російських телеканалів «НТВ-Плюс», «Зірка», «ТВ Центр», ТНТ, РЕН, РБК, ВГТРК, ОТР, а також інших російських сайтів та служб. Дані санкції

були введені в дію Указом Президента України №133/2017 від 15 травня 2017 р.³, який вступив в силу вже 17 травня того ж року. Відповідно до даного Указу інтернет-провайдери зобов'язувалися на офіційному рівні закрити доступ для російських пропагандистських мереж та каналів. Дія даного указу розповсюджувалася також на 468 російських та українських компаній та 1228 фізичних осіб.

Подібні дії, як і слід було очікувати, були сприйняті неоднозначно: вони отримали схвалення у середовищі громадянських активістів, але обурення певної частини населення (зокрема – молоді), яка подібну заборону витлумачила як обмеження свободи слова, хоча про можливе блокування соціальних мереж «Вконтакте» та «Однокласники» питання ставилось ще на початку 2017 року, оскільки дані мережі повністю контролюють російські спецслужби⁴. Зрозуміла річ, Українська держава не могла не поставитись до цього серйозно.

Молоді користувачі соціальних мереж були і є ідеальними мішенями для інформаційних та кібернетичних атак з метою маніпулювання їхньою свідомістю та поширення дезінформації. Саме на них розраховують російські пропагандисти, модератори мережевих антиукраїнських груп, промоутери ідей «русского мира», збирачі компромату на українських політиків.

Звичайно, у соціальних мережах вистачає і проукраїнських груп, але їхня діяльність була досить незначною у порівнянні з проросійськими групами. До того ж, російські користувачі мали перевагу над українськими, бо відповідно до законів РФ соціальна мережа «ВКонтакте» блокує записи та користувачів, які, на думку спецслужб та організацій, тісно з ними спорідненими (Роскомнадзор тощо), потрапляють до категорії «екстремістських». Російські спецслужби можуть дати запит на інформацію про будь-якого користувача мережі, навіть якщо він не представляє особливої загрози. Україна ж, дотримуючись європейських демократичних стандартів, таких дій у соціальній мережі не може собі дозволити⁵.

Слід враховувати ще й той факт, що соціальні мережі є не лише засобом спілкування, вони використовуються і для роз-

повсюдження реклами, електронної торгівлі та ін. Тому у випадку з блокуванням соціальних мереж російського походження йдеться й про економічну залежність від Росії.

Та політично несвідома частина населення України, яка виступає проти блокування російських соціальних мереж та сервісів і продовжує користуватися останніми за допомогою різноманітних сервісів VPN, які (дозволяють обходити заборони завдяки переключенню сигналу через сервери інших країн. До того ж, мобільний додаток «VK» розробив оновлення, яке дозволяє підключатись до гроху-серверу автоматично.

Використання подібних технологій свідчить про безвідповідальність та інформаційну недосвідченість частини українського суспільства, яка всупереч намаганням держави фактично сприяє російській інформаційній агресії. Саме тому, одним з ключових завдань українського уряду й соціуму є підвищення рівня медіа-інформаційної освіченості населення. Тоді як користування російськими соціальними мережами та сервісами в обхід дій Української держави лише зайвий раз доводить вразливість українського суспільства до інформаційного впливу агресора. До того ж, незадовго до блокування соціальної мережі «ВКонтакте», там поширювали діяльність так звані «групи смерті», під вплив яких потрапили і деякі українські підлітки, а також мали місце відверті провокації деструктивного характеру⁶. Не підлягає також жодному сумніву, що Росія використовувала сервіси «Яндекс», соціальні мережі «ВКонтакте» і «Однокласники» та інші сайти для електронного шпигунства, збору інформації про державні структури та окремих громадян.

Слід зауважити, що рішення Президента України про блокування російських сайтів та програм викликало суперечливі реакції не лише серед частини населення держави, але також в середовищі деяких міжнародних організацій. Зокрема, світова організація з захисту прав людини «Human Rights Watch» закликала український уряд скасувати дану заборону як таку, що порушує право людини на свободу слова та інформації⁷. В свою чергу, організація НАТО підтримала позицію уряду сто-

совно блокування інтернет-ресурсів Росії, звернувши увагу на те, що питання національної безпеки є важливішим за питання свободи слова, особливо в умовах загострення кіберзлочинності та кібернетичної війни⁸.

Отже, хоча ІТ-фахівці постійно працюють над розв'язанням різноманітних технічних проблем, пов'язаних з блокуванням російських сайтів за умов ведення проти України інформаційної війни, населенню держави доведеться на певний час вийти з «зони власного комфорту» задля забезпечення національних інтересів.

Але, якщо до блокування ресурсів «ВКонтакте» та «Однокласники» ці мережі були більш популярними за Facebook та Twitter, через деякий час після їх заборони користувачі почали масово переходити на інші мережі. Відповідно до заяви Президента України П. Порошенко, Україна готова переглянути дані санкції після припинення збройної агресії з боку Росії на території східних областей держави⁹.

Забезпеченням кібербезпеки займаються в Україні не тільки спеціально на те уповноважені окремі ІТ-спеціалісти, але й патріотично налаштовані хакерські групи, які намагаються боротися з кіберзлочинністю та ворогами Української держави у віртуальному просторі власними силами. За допомогою таких груп було зібрано інформацію стосовно учасників нелегальних груп, що ведуть боротьбу у східних областях України, а також поширювалися дані стосовно російських військових на території України та Сирії¹⁰.

На додаток до цього українські хакерські угруповання заволоділи базою даних російських політиків, військових, діячів культури, які підтримують політичну позицію вищого керівництва Росії, та інформацію щодо російської приватної військової компанії «Вагнер».

Зокрема, українська організація InformNapalm за останні роки розкрила брехливу сутність великого числа фейкових пропагандистських новин російських ЗМІ, ідентифікувала у Сирії офіцерів російських військово-повітряних сил, що викликало масове невдоволення серед урядовців Росії.

На початку 2015 року у мережі Інтернет з'явилася інформація про створення нової інформаційно-комунікаційної платформи «Інформаційні війська України»¹¹ під егідою Міністерства інформполітики України з метою протидії російській інформагресії. Суспільна організація на власній сторінці у Facebook позиціонує себе як «спільнота активних українців, що об'єднуються задля захисту України від агресивної інформаційної пропаганди російських спецслужб — так званої «кісельовщини» ... прості інтернет-користувачі, блогери, журналісти та волонтери, які відстежують інформаційні провокації проти України, брехню російських ЗМІ та поширюють контрпропаганду»¹². Міністерство інформполітики визначило метою даного проекту мобілізацію всіх користувачів соціальних мереж для боротьби з російською пропагандою за допомогою донесення до широких мас населення достовірної інформації.

Хоча основний сервер даної добровольчої компанії знаходиться у США, проте один із серверів знаходиться в Москві, що може вплинути на об'єктивність даного джерела. У відповідь на подібні підозри й звинувачення Міністр інформполітики України Ярослав Стець заявив, що чимало міжнародних інтернет-компаній (зокрема Facebook та Google) мають офіси у Росії, але інформація на їх серверах є захищеною, бо вони не надають її для користування спецслужбам Росії¹³. Це стосується і серверу, яким користується компанія «Інформаційні війська України». До даного проекту також долучилися працівники відділу аналітики згаданого міністерства та відомі українські блогери. Компанія запевняє, що дані учасників даної акції не будуть використані спецслужбами (під час реєстрації не потрібні персональні дані, окрім електронної адреси майбутнього користувача). Спецслужби Росії активно виступили з різкою критикою щодо утворення подібної інформаційної платформи, що, на думку засновників, свідчить про «правильний вектор розвитку кампанії»¹⁴.

Одним із напрямів роботи «Інформаційних військ України» є підрозділ «Антифейк», який публікує інформацію про всі відомі неправдиві новини в Україні та світі. Зокрема, кількість

фейкових новин в Україні досягає критичної позначки за останні декілька років. Йдеться не лише про російську пропаганду, але також різний «інформаційний шум» та фейкові бізнес-новини на яких шахраї (скамери) намагаються заробляти. Наразі розробники проекту зосереджені на розвитку сайту, а також виготовленні різноманітних відеорепортажів, інфографіки тощо¹⁵.

Влітку 2017 року Міністерство інформполітики України повідомляло, що з від 1 серпня Інтернет-проект «Інформаційні війська України» починає функціонувати самостійно, хоча платформа на волонтерських засадах і далі допомагатиме державним структурам у боротьбі з російською пропагандою, обстоюванню національних інтересів України у соціальних мережах та інших інтернет-ресурсах¹⁶.

Питання полягає однак у тому, що російська пропаганда та її розповсюджувачі фінансуються державою, і об'єм грошей на подібні заходи є чималим, тоді як українським угрупованням доводиться працювати на добровільних засадах, що ставить під знак запитання забезпечення гідного захисту інформаційного простору України.

Серед основних проектів, які разом з «Інформаційними військами України» веде Міністерство інформполітики України слід також виокремити створений 1 жовтня 2015 року телеканал UATV (початково він мав назву Ukraine Tomorrow). Трансляція ведеться п'ятьма мовами: українською, англійською, кримськотатарською арабською та російською. Дану платформу створено відповідно до Закону України «Про систему іномовлення України»¹⁷ у відповідь на агресивні атаки Росії у медіа- та інтернет-просторі. Відповідно до даного закону, до систем державного іномовлення належать Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ» та «Мультимедійна платформа іномовлення України» (МППУ), а інші юридичні особи, що входять до даної системи можуть створювати окремі державні кореспондентські пункти¹⁸. Так, Мультимедійна платформа іномовлення України створена на основі державної телерадіокомпанії «Всесвітня служба «Українське телебачення

і радіомовлення» і у власній діяльності підпорядковується Міністерству інформполітики України.

До створення UATV у світовому медіапросторі не існувало єдиної інформаційної платформи, яка б поширювала достовірну інформацію про Україну та сприяла створенню позитивного іміджу держави на міжнародній арені, внаслідок чого світова громадськість та українська діаспора отримували інформацію з другорядних джерел, яка могла бути необ'єктивною або мала викривлений зміст, що призводило до дезінформації та спотворення іміджу держави.

Активність добровільних хакерських угруповань, які прагнуть захищати національні інтереси держави в інформаційній сфері, не підкріплена поки що належним чином державними структурами, відповідальними за забезпечення інформаційної безпеки.

Передусім слід спрямувати зусилля на аналіз реальних та потенційних загроз інтересам держави в інформаційній та кіберсферах, а також помилок, до яких припускаються українські служби інформаційного та кіберзахисту (збої у системі електронної комунікації, електронному листуванні; несвоєчасне блокування повідомлень у соціальних мережах, які можуть спричинитися до негативних наслідків у реальному світі й навіть коштувати людських життів; злам електронної системи, внаслідок чого ворог здатен отримати інформацію щодо настроїв у військових угрупованнях та, навіть, щодо їх геолокації).

Певними кроками уперед стало ухвалення Доктрини інформаційної безпеки та Стратегії кібербезпеки України, відповідно до яких в державі створюються спеціальні структури, спроможні забезпечувати протидію інформаційним та кіберопераціям держави-агресора й серед них тим, які спрямовані на деморалізацію ЗСУ та інших військових формувань держави, а також поширення дезінформації з метою загострення суспільно-політичної ситуації в державі загалом¹⁹.

Наступним кроком має бути створення спеціальних розвідувальних структур та органів України, які будуть забезпечува-

ти захист національних інтересів України в сфері інформаційного протиборства, протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам безпеці держави у цій сфері, а також активно використовувати різноманітні інформаційні операції не тільки для захисту, але і для атак на системи інформаційної інфраструктури супротивника.

1. «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, А. В. Баровська, Т. О. Ісакова, І. О. Коваль, В. П. Горбулін; за заг. ред. Д. В. Дубова. Київ: НІСД, 2017. 52 с. 2. Там само. 3. *Про рішення* Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України від 15 травня 2017 р. № 133/2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/133/2017>. 4. *Шкіряк* пояснив, чому важливо заборонити в Україні «ВКонтакте» і «Однокласників» URL: https://24tv.ua/shkiiryak_royasniv_chomu_vazhливо_zaboroniti_v_ukrayini_vkontakte_i_odnoklasnikov_n801130. 5. *Ми маємо* навчитись боронити е-Україну» – «білий хакер» // Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28508608.html>. 6. *Шкіряк* пояснив, чому важливо заборонити в Україні «ВКонтакте» і «Однокласників» URL: https://24tv.ua/shkiiryak_royasniv_chomu_vazhливо_zaboroniti_v_ukrayini_vkontakte_i_odnoklasnikov_n801130. 7. *Ukraine: Failing Its Human Commitments*. URL: <https://www.hrw.org/news/2018/01/18/ukraine-failing-its-human-rights-commitments>. 8. *Ми маємо* навчитись боронити е-Україну» – «білий хакер» // Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28508608.html>. 9. *Ми маємо* навчитись боронити е-Україну» – «білий хакер» // Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28508608.html>. 10. *Проти України* росіяни відпрацьовують тактику і технологію ведення кібернетичної війни – Олександр Турчинов // Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28782938.html>. 11. *Ванек Л.* Юрій Стець про «Інформаційні війська України» // Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26867588.html>. 12. *Інформаційні війська України*. URL: <https://www.facebook.com/i.army.org/>. 13. «Інформаційні війська» чи пропаганда – хто кого? // BBC Україна. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-39114111>. 14. *Інформаційні війська України*. URL: <https://www.facebook.com/i.army.org/>. 15. «Інформаційні війська» чи пропаганда – хто кого? // BBC Україна. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-39114111>. 16. *МІП*: «Інформаційні війська України» стають самостійним проектом // Міністерство інформаційної політики України. URL: <http://mip.gov.ua/news/1931.html>. 17. *Про систему* іномовлення

України: Закон України від 8 грудня 2015 року № 856-VIII // ВВР. 2016. № 4. Ст. 37. 18. Там само. 19. *Про рішення* Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.

Kaliuzhna Yulia. Internet and social media as means of escalation of social political conflicts: A Case Study of Russian-Ukrainian conflict

Invention of new technologies, especially the Internet, struggle for spheres of influence goes over the virtual space. All military operations more often take place in the virtual world at the same time with real hostilities. Russian-Ukrainian conflict is examined as an example of using means of the Internet and especially social networks for escalation of social political conflicts.

Russian Federation uses various methods of information aggression against Ukraine to destabilize its social system. For example, there are created whole agencies, whose employees write and spread fake news and comments in the networks to commend Kremlin policy and V. Putin and criticize any opposite point of views.

One of the significant steps to counteract information aggression from Russia was blocking of Russian social networks and services. Such networks as 'VKontakte' and 'Odnoklassniki', services 'Mail.Ru', 'Yandex', Dr. Web, Kaspersky, TV-channels 'TNT', 'NTV-Plus', 'Zirka', 'TV Centr', 'REN' and others were sanctioned by government. Although, this sanctions were perceived by some groups of Ukrainian society too negatively. This fact shows low level of information literacy of country's population and their misunderstanding of real threat for the state from using Russian services in the condition of military conflict. As well, there was created an information-communicative platform 'Information forces of Ukraine' under the guidance of the Ministry of Information Policy of Ukraine to counteract Russian aggression at the virtual space. Nevertheless, in a few month this platform became an independent agency. Internet channel 'UATV' (the first name was 'Ukraine Tomorrow') is also one of the projects of the Ministry of Information Policy of Ukraine. This platform is more foreign oriented and has the purpose to share reliable data about Ukraine in the world.

However, while there are voluntary groups to provide information security of Ukraine, Russia emits large-scale investments for these activities from state budget. In that situation, Ukraine needs to create some special government structures for information security providing.

Key words: social system, destabilization of social system, Internet, social network, information influence, disinformation, fake news, propaganda.

ЦІННОСТІ ЕКОЛОГІЗМУ ЯК ЧИННИК ВИРОБЛЕННЯ ДІЄВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Досліджується вплив цінностей екологізму на державну систему сучасної України, Зазначається, що це виявляється в специфікації державної екологічної політики під якою розуміється організаційна й регуляторно-контрольна діяльність держави і суспільства, яка спрямована на ефективне поєднання функцій природокористування і природоохорони, комплекс заходів, спрямованих на запровадження безвідходних (маловідходних), ресурсо- і енергозберігаючих, екологічно чистих технологій, забезпечення нормальної життєдіяльності та екологічної безпеки громадян. Показано, що різноманітний вплив екологізму на державотворчий процес в сучасній Україні можна звести до таких основних моментів: визнання екологічного імперативу як одного з основних у державних пріоритетах; специфікація екологічної політики як однієї з провідних функцій сучасної держави; сприймання деяких положень політичної теорії екологізму як одних із політичних орієнтирів у розбудові сучасної держави.

Ключові слова: екологізм, екологічні цінності, екологічна безпека, пріоритети, державотворення.

Поппер Л. В. Ценности экологизма как фактор выработки эффективной государственной политики Украины

Исследуется влияние ценностей экологизма на государственную систему современной Украины. Отмечается, что это проявляется в спецификации государственной экологической политики, под которой понимается организационная и регулятивно-контрольная деятельность государства и общества, направленная на эффективное сочетание функций природопользования и природоохраны, комплекс мероприятий, направленных на внедрение безотходных (малоотходных), ресурсо- и энергосберегающих, экологически чистых технологий, обеспечение нормальной жизнедеятельности и экологической безопасности граждан. Показано, что разнообразное воздействие экологизма на процесс государственного строительства в современной Украине можно свести к следующим основным моментам: признание экологического императива как одного из основных в государственных приоритетах; спецификация экологической политики как одной из ведущих

© ПОППЕР Леся Вікторівна — здобувач кафедри політології та державного управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

функций современного государства; восприятия некоторых положений политической теории экологизма как политических ориентиров в развитии современного государства.

Ключевые слова: экологизм, экологические ценности, экологическая безопасность, приоритеты, государственное строительство.

Popper Lesia. Values of environmentalism, as a factor used for developing an efficient State policy of Ukraine

The influence of environmentalist values on the State system of contemporary Ukraine has been analyzed. The article states that this is manifested in the specification of the State environmental policy which is defined as an organizational and regulative control activity of the society and the State, aimed at efficiently combining the functions of natural resource management and environmental protection, a set of measures designed to implement zero-waste (low-waste), resource- and energy-saving, environmentally clean technologies and to ensure decent livelihood and environmental safety of citizens. The research sums up that all of the diversified influence of environmentalism on the state-building process in contemporary Ukraine can be narrowed down to the following crucial aspects: acknowledging ecological imperative, as one of the main state priorities; highlight the importance of environmental policy, as one of the leading functions of a contemporary State; and perceiving certain statements of the political theory of environmentalism as those, that are to be used as political landmarks when building a contemporary State.

Key words: environmentalism, environmental values, environment safety, priorities, state building.

Важливість теми дослідження обумовлена необхідністю осмислення феномена екологізму як явища суспільно-політичної практики, як чинника державотворчих процесів України.

Зауважимо, що, екологізм – явище відносно нове для дослідників. Здебільшого його розглядають як нову соціально-політична парадигму розвитку, субстрат найважливіших концепцій, теорій, течій у даний історичний період, основну ідею цивілізації, альтернативну постматеріалізму. У цьому контексті відзначимо наукові доробки теоретиків екологізму (Р. Аллена, А. Гора, В. Дам'є, Ж. Дорста, У. Дугласа, Б. Коммонера, Кенн Макса, Н. Мойсеєва, А. Печчеї, Ю. Одума, С. Оуена, Т. Розака, Ф. Сен-Марка, А. Урсула, Е. Фрома, Г. Хейфлінга, В. Хьосле,

Т. де Шардена, А. Швейцара, В. Шумахера та ін.). А то і у більш вузькому розумінні екологізму як сучасної політико-ідеологічної системи, яка ставить у найбільш актуалізованому вигляді проблему взаємовідносин суспільства і природи, є своєрідним «моральним компасом», який має вказати людству шлях до збереження планети. У цьому розумінні екологізм визначається категорією «ідеологія», аналіз якої важливий для пізнання сучасних суспільно-політичних і духовних процесів. Загальновідомими, в яких здійснено обґрунтування світоглядницького контексту екологізму, є наукові праці Б. Гаврилишина, Б. Деволла, М. Букчіна, Дж. Мандера, А. Наеса, Д. Медоуза, А. Печчеї та ін.; аналіз основних його форм: А. Гор, Е. Лінзі, П. Сінгер, Д. Формен та ін.

Серед вітчизняних дослідників перевага у розгляді екологізму традиційно віддається загальноінформативному й історичному підходам (С. Аврамова, В. Литвин, С. Серета, Б. Скляренко, В. Шибко та ін.). Щоправда, останнім часом ситуація змінюється тенденцією переходу від описовості до філософської оцінки суті екологізму (особливий інтерес становлять праці: А. Ермоленка, Т. Гардашук, М. Кисельова, В. Кирика, В. Крисаченка, Г. Марушевського, О. Салтовського, А. Толстоухова, М. Хилька та ін. Зростає й число праць, присвячених природоохоронним рухам (Є. Головаха, О. Голобуцький, Я. Павловський, Н. Паніна, Н. Пасько, О. Стегній, О. Шевчук, О. Шубінін та ін. Проте, і досі відсутні спеціальні фундаментальні роботи з екологізму – і як теорії, і як конкретної практики.

Виходячи з аналізу прийнятих останнім часом таких доленосних документів, як «Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»¹, «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020»², «Закон України про охорону навколишнього природного середовища»³ та інших рамкових документів екологічного спрямування, увесь різноманітний вплив екологізму на державотворчий процес у сучасній Україні можна звести до таких основних моментів:

1. Визнання екологічного імперативу як одного з основних у державних пріоритетах; специфікація екологічної політики як однієї з провідних функцій сучасної держави, «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України»⁴.

2. Втілення низки положень економічної теорії екологізму в розробці державних програм перебудови народного господарства, що виявляється у визнанні:

– необхідності докорінної зміни характеру виробничих відносин з точки зору їхніх екологічних наслідків. При цьому враховуються: екологічна ємність території при розміщенні господарчих комплексів; необхідність співставлений можливостей екосистем окремих регіонів України, врахування цього також в регіональній, національній і демографічній політиці;

– важливості запровадження передових, інформапійних технологій, гнучких виробництв, екологічно чистого виробництва;

– необхідності децентралізації економічного життя, поєднання ринкових і адміністративних важелів, підтримці альтернативних секторів економіки;

– запровадження виважених стимулюючих податків у виробництві, створення економічних умов для самореалізації особистості, забезпечення соціальної спрямованості економіки (ст. 13 Конституції)⁵.

3. Сприймання деяких положень політичної теорії екологізму як одних з політичних орієнтирів у розбудові сучасної держави. Серед них:

– визнання всезростаючого взаємозв'язку і взаємозалежності сучасного світу в умовах глобалізації проблем, у тому числі й екологічної;

– орієнтація на розширення демократичних прав і свобод населення;

– прагнення до децентралізації економічної, господарської, соціокультурної і політичної активності;

– усвідомлення принципу не насильства як основного у вирішенні конфліктів, у тому числі й екологічних.

4. Ідеал екологічно гармонізованого суспільства виступає як компонент «державної ідеї», яка активно формується, що зафіксовано в Деклараціях про державний суверенітет України, права і свободи людини, в Конституції, ряді міжнародно-правових актів. Це виявляється в:

- закріпленні пріоритету загальнолюдських цінностей, насичених екологічним змістом;
- прихильності невід’ємному праву людини на здорове навколишнє середовище;
- визнання інтернаціоналізації екологічної проблеми, вирішення якої стає природним полем співробітництва всіх держав, вільним від конфронтації, суперництва і можливих підозр;
- нових підходах до розв’язання багатьох соціальних завдань, пов’язаних перш за все із здоров’ям людей внаслідок руйнування навколишнього середовища.

Безперечно, у більшості випадків немає прямої редукції від ідеології екологізму до всього різноманіття процесів, що відбуваються в державній системі України. Але нема сумнівів в тому, що дане явище виявлятиметься в подальшому шляхом визнання усього різноманіття загальнолюдських цінностей, досягнень сучасної цивілізації, на яких ґрунтується й екологізм⁶.

Екологічні цінності безпосередньо впливають на всі гілки державної влади. В найбільш яскравому вигляді це виявляється при вивченні структури *законодавчої влади*.

У Верховній Раді України сформований Комітет з екологічної політики, що заклав підстави «екологічного парламентаризму». Широкий діапазон екологічних проблем країни став вимагати створення в ньому ряду самостійних підкомітетів, що займаються рядом більш вузьких проблем. Усю різноманітну діяльність Комітету по формуванню основних напрямків екологічної політики можна звести до таких основних моментів:

- 1) Обговорення кандидатур до складу Кабінету Міністрів за критеріями, яким повинні відповідати претенденти, тобто розгляд їх ділових якостей у більш широкому, ніж це трактувалось

раніше змісті, а саме: розуміння екологічного контексту їх професійної діяльності, обговорення наслідків такої діяльності для природи, довкілля і людини. В якійсь мірі це сприяє тому, що екологічні вимоги до різних галузей стали розглядатися як важливі загальнодержавні вимоги. Хоча в цілому екологічний імператив для багатьох членів уряду залишається лише словесною ширмою, що не впливає серйозно на реальні плани галузей й екологічну безпеку громадян.

2) Обговорення бюджету держави. Як показує аналіз, у більшості країн саме через бюджет парламент має реальну змогу управляти розвитком країни. В умовах нашої країни цей процес не набув поки розвиненої форми, внаслідок того, що народні депутати виступають скоріше в ролі захисників інтересів відомств, олігархічних груп ніж в ролі національних експертів, стратегів розвитку країни. При аналізі бюджету в Комітеті з екологічної політики неодноразово виявлялось, що за абсолютними цифрами збільшення витрат на охорону природного середовища приховувалось, по суті, зменшення цих витрат і погіршення екологічної ситуації в країні.

3) Розробка і обговорення законів і постанов у Верховній Раді, пов'язаних з екологічною проблематикою. За час роботи Комітет з екологічної політики розробив десятки законів і законопроектів, пов'язаних з екологічним оздоровленням України. Були ратифіковані десятки міжнародно-правових документів екологічного спрямування.

4) Парламентські слухання – одна з основних форм роботи Комітету екологічної політики. Вони присвячені окремим проблемам стану атмосфери, гідросфери, літосфери і біосфери України.

5) Робота зі зверненнями виборців. Щодня до Комітету надходить десятки листів, у яких містяться прохання допомогти у вирішенні місцевих екологічних проблем. Комітет не залишає їх поза увагою, хоча не лише не в змозі, але й не має права втручатись директивним чином в місцеві події. Та все ж через судові органи, прокурорський нагляд, виконавчі органи влади мусять це робити, особливо коли мова йде про знахабнілих

«нових українців», які за матеріальний статок готові сплундрувати все довкола.

Зазначимо, що охарактеризований Комітет не єдиний, що займається екологічною проблематикою. Значущість для України проблем Чорнобилю привела до необхідності створення спеціального Комітету по ліквідації наслідків екологічної катастрофи на Чорнобильській АЕС. У Радах місцевого рівня також сформовані комітети з екологічної політики.

У цілому діяльність законодавчого органу країни показує ступінь усвідомлення екологічних проблем суспільством, якою мірою стимулює процес екологізації національного законодавства, системи виконавчої влади, сприяє формуванню «екологічного обличчя» країни.

Екологічна проблематика міцно закріпилась на рівні виконавчої влади держави, хоча, як і раніше, гостро стоїть проблема підвищення ефективності державного управління в галузі охорони природи і раціонального використання природних ресурсів.

Основними органами виконавчої влади в галузі екології є такі: Міністерство екології та природних ресурсів України, Держкомчорнобиль, Держкомгідромет, Держкомліс, екологічні відділи ряду міністерств і відомств. В структурі Президентської влади, в найбільш екологічно неблагополучних регіонах діють відділи екологічної політики, а при Президенті в тій або іншій формі радники з екологічної безпеки.

Обов'язки даних органів визначаються такими основними функціями:

– розробка рекомендацій Верховній Раді, Президенту, адміністрації, з метою формування виваженої державної екологічної політики;

– оцінка ефективності заходів, що здійснюються і пропонуються в галузі охорони навколишнього середовища;

– моніторинг і визнання критичних ситуацій в екологічній обстановці для своєчасного прийняття відповідних заходів;

– загальний контроль за виконанням державної політики в галузі охорони навколишнього середовища, періодична пере-

вірка відповідності існуючої системи контролю і змін якості навколишнього середовища встановленим вимогам;

- загальна координація загальнодержавної екологічної діяльності;

- складення щорічних звітів про стан навколишнього середовища і змін, що в ньому відбуваються, інформованість про проблеми, що виникають у зв'язку з цим.

Фіксування в Законі України про охорону навколишнього природного середовища, Конституції України екологічних прав громадян привело до певного впливу екологічного імперативу на судову владу. Це виявляється у зростаючій кількості справ, що розглядаються в судах, стосовно екологічних злочинів або дій, що перешкоджають реалізації прав громадян на сприятливе екологічне середовище. З цією метою створені природоохоронні прокуратури.

Зазначимо, що вплив цінностей екологізму на державотворчий процес в сучасній Україні проявляється суперечливо. В умовах системної кризи (економічної, фінансової, політичної, духовної) і ведення бойових дій на Сході України проти російських окупантів і сепаратистів проведення ефективної екологічної політики держави ускладнено. До постійно діючих, відомих ще раніше факторів руйнування природного середовища, додалися нові. Серед них:

- фактично параліч загальнодержавних інститутів екологічного контролю, планування і політики природокористування в масштабах України;

- призупинення реалізації великих державних екологічних програм;

- призупинення випуску обладнання екологічного призначення;

- згортання інвестиційної діяльності в екологічній сфері;

- відсутність централізованих ресурсів привела до подрібнення екологічної політики, яка спрямувалась на «латання дір» на місцях;

- зростання соціальної напруги в суспільстві в умовах різкої політизації громадської свідомості внаслідок якої деякі соці-

альні групи нерідко використовують «екологічну карту» в популістських цілях, у передвиборчій боротьбі, в організації опору органам влади. Більше того, соціальна напруженість перешкоджає визнанню регіональних і державних екологічних пріоритетів над місцевими;

– ринковий сектор економіки створює переважно негативний вплив на навколишнє середовище. «Дикий ринок» і психологія тимчасових правителів ведуть до хижацького використання природних ресурсів;

– наростання небезпечних екологічних наслідків демілітаризації і деатомізації суспільства, що пов'язано перш за все із захопленням ядерних і хімічних відходів, збереженням боєприпасів, пожежами на великих складах різних галузей виробництва;

– війна на сході України проти російського агресора і сепаратистів.

Зазначені фактори суттєво змінюють пріоритети громадського розвитку, де проблеми екології відступають на далекий план.

Водночас поряд із негативним впливом системної кризи на навколишнє середовище необхідно відзначити й нові фактори, що мають позитивний вплив на екологію, а саме:

– призупинення реалізації руйнівних глобальних проектів;

– початок формування нового типу екологічної політики, яка ґрунтується на ринкових засадах (плата за забруднення, за ресурси, моніторинг, інформованість, гласність тощо);

– посилення уваги Заходу до наших екологічних проблем.

Нарешті, проблема збереження навколишнього середовища висувається на передній план в системі національних пріоритетів. Весь комплекс природоохоронних заходів возводиться в ранг загальнодержавних програм, *основні елементи* якого такі: 1) законодавчі; 2) організаційно-управлінські; 3) економічні, 4) науково-дослідні; 5) освітньо-виховні та 6) громадсько-активні.

Безперечно, всі вони важливі, однак об'єм даної статті не дозволяє нам зупинимось на них детально, тож зацентруємо увагу на системі *законодавчих заходів*. Серед них виділимо:

1) прийняття доленосних законів «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) та «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (2015 р.) та їх щорічна корекція.

2) прийняття законів, що регулюють охорону середовища в окремих сферах і галузях народного господарства та їх узгодженість з європейськими екологічними нормами і стандартами. За роки нашої незалежності практично створено нове природоохоронне законодавство, яке включає Земельний (1992), Лісовий (1994), Водний (1995) кодекси, а також «Кодекс про надра» (1994), Закони України «Про природно-заповідний фонд» (1992), «Про охорону атмосферного повітря» (1992), «Про тваринний світ» (1993), «Про екологічну експертизу» (1995), «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (1995), «Про поводження з радіоактивними відходами» (1995), «Про відходи» (1998), «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (1998), «Про рослинний світ» (1999), «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру», «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (2000), «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробовуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів (2007)», «Стратегія національної безпеки України» (2015), Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» (2015), «Положення про Державну екологічну інспекцію» (2017) та ін.

Законодавчі заходи, зокрема, передбачають:

- нормування якості середовища і окремих викидів забруднень, впровадження в життя нормативів;
- здійснення екологічної експертизи при розробці господарчих проектів;
- визначення загальних принципів і пріоритетів державної екологічної політики;
- судове і адміністративне переслідування порушників законодавства.

3) Прийнято низку допоміжних законів і програм, які повинні забезпечити досягнення програмних цілей (наприклад, Закон «Про Червону книгу України», «Національна програма дій з охорони біологічного та ландшафтного різноманіття на 1998-2015 роки», або сприяти вирішенню специфічних проблем в галузі навколишнього середовища в окремих регіонах України.

Цілі, що їх висуває нове законодавство України з екології, далеко не рівнозначні. Першочергова увага приділяється охороні вод, ґрунтів, лісів і повітряного басейну – ці напрямки природоохоронної діяльності, безумовно, були й є пріоритетними. Тому й відповідні закони являють собою найбільш складний комплекс завдань, вирішення яких торкає тою чи іншою мірою найрізноманітніші галузі господарства.

Законодавче регулювання в зазначених галузях здійснюється по двох основних напрямках, які характеризують два різних підходи. Перший з них полягає у запровадженні різних *забороняючих* або *обмежуючих* заходів, виконання яких контролюється державними органами. Таким інструментом, зокрема, є впроваджені загальнонаціональні нормативи якості навколишнього середовища і нормативи припустимих викидів забруднень до навколишнього середовища. Основою нового підходу до проблеми є вже не стільки обмеження, скільки *попередження* небажаних впливів на навколишнє середовище.

Впровадження нормативів і покарання (штрафи) порушників в умовах сучасної України є важливим, але не завжди ефективним методом боротьби з забруднювачами. Ось чому робиться акцент на перехід до прийняття рішень про попередню екологічну експертизу при здійсненні будь-яких проєктів, про обов'язкове впровадження передової технології очищення викидів, про розробку системи ліцензій на викиди, про регламентування роботи підприємств і т. ін. Принциповим відмінністю такого підходу є те, що контроль державних органів вже не обмежується лише контролем за забрудненням, як це було раніше, а розповсюджується поступово й на методи gospodar-

чої практики, яка породжує забруднення. Мова вже йде про «екологізація політики»⁷.

4) Ратифікація міжнародних екологічних угод, договорів, конвенцій. На території України діють найважливіші міжнародні конвенції і договори, укладені ним і пов'язані з охороною середовища або окремих природних комплексів. Серед них Конвенції про охорону озонового шару, запобігання забруднень вод світового океану, захисту перелітних птахів, водно-болотних угідь, збереження біорізноманітності і т. ін. Україна взяла безпосередню участь в підготовці таких найважливіших міжнародних документів, як «Порядок денний на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), «Йоганнесбурзький план впровадження» (2002 р.), «Кіотський Протокол» (2007 р.), ряді регіональних та пан-європейських проектів⁸.

Та все ж, прийняте в Україні екологічне законодавство, намітивши основні цілі і завдання в галузі навколишнього середовища, ставши відправним моментом у спробах стримування прогресуючих процесів деградації природи є здебільшого відповідною реакцією на найбільш «гарячі» проблеми в довкіллі, а не на упередження загроз. Звідси й фрагментарність національних і регіональних програм: багато які елементи навколишнього середовища, рівно як і джерела його забруднень, залишаються поза досяжністю намічених заходів. Безперечно, вимоги сучасного законодавства України в галузі екології, цілком резонні в екологічному відношенні, за умов системної кризи нездійсненні. Це своєрідна заявка на майбутнє, коли з'явиться кошти для їхнього здійснення. Адже при суворому дотриманні екологічного законодавства довелося б закрити одразу більшість підприємств країни. Позначається останнім часом й загальна тенденція зниження законодавчої активності в галузі екології.

Таким чином, екологічне законодавство України залишається багато в чому декларациєю про наміри. Екологічні програми значною мірою спрямовані на лікування симптомів деградації навколишнього середовища, тобто на виправлення вже заподіяної їм шкоди. Сучасна ж ситуація вимагає зміщення акцентів на

передбачення можливості заподіяння йому такої шкоди і на його запобігання. У процесі сучасної глибинної реконструкції структур і функцій політичної системи в Україні варто загалом переосмислити місце й роль екологічного елементу. Адже сама державна система як механізм управління суспільством виступає найпершим гарантом його екологізації на рівні різних інститутів влади. Сьогодні вкрай необхідним є швидкий та рішучий поворот всієї державної системи України до проблем екології. Інакше невдоволення людей багатьма соціально-економічними факторами життя при певних сприятливих для цього умовах буде ще інтенсивніше політизуватися під впливом екологічних проблем і опиниться поза межами вже й демократично створених формальних інститутів влади та політичної системи в державі. Час зрозуміти, що Країна може загинути не лише від бомб, які обрушує на неї війна, але й від екологічних бомб.

1. *Стратегія* сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. 2. *Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики на період до 2020 року.* № 2818-VI від 21.12.2010 р. // Урядовий кур'єр. 2011. № 24; URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>. 3. *Про охорону навколишнього природного середовища:* Закон України // Екологічне законодавство України: Законодавчі акти. Ч. 1 / під ред. В. І. Андрейцева. Полтава: Полтавський літератор, 1997. С. 11-78. 4. *Конституція* України. Про внесення змін до Конституції України: Закон України. Київ: Велес, 2005. С. 5. 5. Там само. 6. *Гардашук Т. В.* Концептуальні параметри екологізму. Київ: ПАРАПАН, 2005. 200 с. 7. *Хилько М. І.* Екологізація політики. Київ: ВАДЕКС, 20214. 344 с. 8. *Клаус В.* Экологизм и другие вызовы современности // Речь президента Чешской Республики Вацлава Клауса в Институте Катона 9 марта 2007 г. URL: // <http://www.klaus.cz/clanky/2481>.

Popper Lesia. Values of environmentalism, as a factor used for developing an efficient State policy of Ukraine

It is identified that the values of environmentalism significantly affect the state system of modern Ukraine, acting as one of the main priorities of the state political process. The article states that this is manifested in the specification of the State environmental policy which is defined as an organizational and regulative control activity of the society and the State, aimed at efficiently combining the functions of natural resource management and environmental

protection, a set of measures designed to implement zero-waste (low-waste), resource- and energy-saving, environmentally clean technologies and to ensure decent livelihood and environmental safety of citizens. This can be narrowed down to the following crucial aspects: acknowledging ecological imperative, as one of the main state priorities; highlight the importance of environmental policy, as one of the leading functions of a contemporary State; and perceiving certain statements of the political theory of environmentalism as those, that are to be used as political landmarks when building a contemporary State.

Research shows that the ideal of an ecologically harmonized society acts as a component of the state-building idea, which is actively formed and manifested in the consolidation of the priority of universal values and saturated with ecological content, commitment to the inalienable human right to a healthy environment and new approaches to tackling many social issues that are primarily related to the health of people, affected as a result of environmental degradation.

It has been discovered that environmental values directly influence all branches of the State government. This is most prominent when analyzing the structure of the legislative and executive branches of the government, since the government of Ukraine is predominantly based on legislative and administrative measures, which regulate the use of environmental resources, including the imposition of a so-called «taboo» on environmentally hazardous methods of economic practice and the introduction of maximum standards for environmental pollution. It is both a consequence and an integral part of the entire State regulation system of the economy of Ukraine, a system which today is characterized not only by a failure, but by a catastrophe. The governmental control in the environmental field is not an exception, since most laws adopted in this field have not had any sustainable effects and have not provided any bases for establishing a functioning system for combating the issue of pollution on a nation-wide scale.

The research sums up that the implementation of a rational environmental policy depends on its correct ideological justification, which creates the general preconditions for the development of the concept of the ecological restructuring of society, changes in the moral paradigm of the development of society and the establishment of a new principle of livelihood: «only the things that are environmentally efficient can be economic». Unfortunately, environmental policy of the contemporary Ukraine is significantly related to the current financial-economic crisis and therefore, in many respects, it has a limited and subordinate nature. Yet, the environmental crisis that struck Ukraine leaves hope that the Ukrainian version of environmentalism, as ideology and practice of postmodern, specific State policy, has significant domestic prospects.

Key words: environmentalism, environmental values, environment safety, priorities, state building.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323.15

М. Д. ХОДАКІВСЬКИЙ

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ АВТОНОМІЇ В БАЛТІЙСЬКИХ КРАЇНАХ*

Розглядається інститут етнокультурної (національно-культурної, нетериторіальної, екстериторіальної) автономії як засобу гармонізації міжетнічних відносин на прикладі Литви, Латвії та Естонії, показано становлення інституту в міжвоєнний період, та його відродження та розвиток після відновлення незалежності Балтійськими країнами.

Ключові слова: етнокультурна (національно-культурна, нетериторіальна, екстериторіальна) автономія.

Ходаковский М. Д. Становление и развитие этнокультурной автономии в Балтийских странах

Рассматривается институт этнокультурной (национально-культурной, нетерриториальной, экстерриториальной) автономии как средства гармонизации межэтнических отношений на примере Литвы, Латвии и Эстонии, показано становление института в межвоенный период и его возрождение и развитие после восстановления независимости Балтийскими странами.

© **ХОДАКІВСЬКИЙ Михайло Дмитрович** – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в межах наукового проекту «Етнокультурна автономія, як інститут забезпечення прав національних меншин: світовий досвід і Україна» за програмою «Національний консенсус в Україні: історичний імператив, сучасні параметри, прогностична модель»

Ключевые слова: *етнокультурная (национально-культурная, нетерриториальная, экстерриториальная) автономия.*

Khodakivskiy Myhailo. The formation and the development of ethnocultural autonomy in the Baltic countries

The article considers the institution of ethnocultural (national-cultural, non-territorial, extraterritorial) autonomy on the example of Lithuania, Latvia and Estonia. The first attempts to introduce the institute date from the independence of the Baltic states after the First World War. The features of the introduction of autonomy by each of the countries are shown.

The development of the institution of ethnocultural autonomy of Latvia and Estonia after the renewal of independence in the early 1990s is considered. It is noted that the homogeneity of Lithuanian society distinguishes Lithuania from other Baltic countries in the matter of necessity of introducing ethnocultural autonomy.

It is shown that ethnocultural autonomy has become a means of overcoming ethnic contradictions, harmonizing interethnic relations and strengthening independence for Latvia and Estonia.

Key words: *ethnocultural (national-cultural, non-territorial, extraterritorial) autonomy.*

Дискурс етнокультурної автономії останнім часом викликає великий академічний інтерес, а також знаходить практичне впровадження в політико-правових системах країн Центральної та Східної Європи. Модель етнокультурної автономії заперечує традиційний підхід, який передбачає підпорядкування меншин національній державі та пропонує різноманітність. Це дає можливість гармонізації інтересів різноманітних груп всередині держав, інструментом чого якраз і є етнокультурна автономія. Надаючи меншинам свободу визначати свою культурну політику автономія сприяє подоланню відчуження між меншинами і державами проживання, долає спроби політизації та радикалізації етнічності.

Актуальності цієї моделі надають також зростаючі міграційні процеси в сучасному світі, в результаті яких сучасні суспільства стають все більше гетерогенними. Думка про те, що політичний простір (державна) та культурна ідентичність не співпадають, в тому числі через те, що суспільство і культурні групи у ньому постійно змінюються, а меншини і більшість постійно

переосмислюють свою ідентичність також сприяють популярності ідеї етнокультурної автономії.

В світовій політико-правовій думці до цього часу не існує єдиного загальновизнаного розуміння культурної автономії, в міжнародному праві та в законодавстві країн відсутня спільна термінологія з цього приводу. В законодавстві та практичній політиці можна зустріти поняття «етнокультурна автономія», «національно-культурна автономія», «культурна автономія», «персональна автономія», «нетериторіальна автономія», «екстериторіальна автономія» тощо. Іноді термін «автономія» замінюється терміном «самоврядування». По різному розуміється суб'єкт автономії. В науковій літературі до зазначеного списку додаються поняття «корпоративна», «групова», «функціональна», «громадська», «сегментна» тощо¹. Однак більшість вчених сходяться на думці, що головним в сутності описуваного явища є його протиставлення територіальним формам автономії (хоча, і з цього правила є винятки).

Ця модель автономії була розроблена Карлом Реннером в статті «Держава і нація» з метою перетворення Австро-Угорської імперії в союз націй і базувалась на «принципі особи» – ідеї про те, що співтовариства можуть бути автономними в межах багатонаціональної держави, незалежно від того чи ідентифікують вони себе з певною територією². І хоча в самій Австро-Угорщині ідея не була реалізована, спроби її практичного впровадження були здійснені (і здійснюються сьогодні) в інших країнах. Таких практичних прикладів не дуже багато. Можна згадати структури самоврядування меншин в Естонії та шкільну автономію в Латвії між двома світовими війнами; саамські парламенти в сучасних Скандинавських країнах; ради національних меншин в Угорщині і балканських державах; самоврядна система освітніх і культурних інституцій меншин в прикордонній Данії та Німеччині; виборні ради лінгвістичних шкільних округів в Канаді; парламенти мовних спільнот в Бельгії тощо.

Балтійські країни були одними із перших, хто почав запроваджувати механізми культурної автономії після здобуття неза-

лежності по закінченню Першої світової війни і одними з небагатьох, хто повернувся до цього досвіду з відновленням незалежності після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Для України цей досвід також становить неабиякий інтерес через наявність ряду етнокультурних суперечностей, проявом яких, зокрема, став спротив посиленню присутності державної мови в шкільній освіті, напруга з сусідами України через питання подвійного громадянства тощо, інструментом подолання яких може стати етнокультурна автономія.

При розгляді культурної автономіє надзвичайно важливим є і те, що у випадку з Балтійськими країнами вона стала одним із запобіжників російської агресії під приводом захисту «російськомовних». Зокрема, у 2007-му році, серед російськомовних жителів Естонії, а також в російських засобах масової інформації розгорталася справжня «істерія» з приводу рішення естонської влади про перенесення пам'ятника «Бронзовому солдату». Пізніше Андрій Манойло згадував, що 2007-й рік в Естонії став справжнім прообразом «російської весни в Криму» і досвід «російського супротиву» в Естонії став «безцінним зразком для дій «ввічливих людей»³.

Ну і нарешті, культурна автономія повинна розглядатися у зв'язку з довготривалим обговоренням Стратегії державної етнонаціональної політики України як її можлива складова, і у тому числі, як одна з можливих моделей реінтеграції Криму після його повернення до України.

Утворення трьох незалежних балтійських країн – Литви, Латвії та Естонії – стало одним з політичних наслідків Першої світової війни. Ідея австрійських соціалістів щодо культурної автономії національних меншин здобула популярність в молодих державах, які спробували надати їй практичного застосування. Крім того, питанням захисту прав національних меншин опікувалась новостворена Ліга Націй. Балтійські країни при вступі до Ліги Націй взяли на себе зобов'язання по захисту національних меншин, про що повідомили у своїх односторонніх Деклараціях Раді Ліги Націй⁴. Звичайно, Ліга Націй

була далекою від захисту колективних прав меншин. Справедливо зазначалося, що метою захисту в даному випадку була не меншина в цілому, а окремий індивід, його права та інтереси, пов'язані з його особливим національним походженням, мовою та релігією, що відрізнялися від більшості населення держави⁵. Однак, цікаво відмітити, що головна увага в названих та ряді інших документів Ліги Націй із захисту прав національних меншин приділена саме питанням національної культури⁶.

Відповідно до перепису 1923 року в незалежній Литовській Республіці без Віленського (окупованого Польщею) та Клайпедського (знаходився під мандатом Ліги Націй) країв чисельність литовців складала більше 80%, відповідно, біля 20% – національні меншини, зокрема євреї – 7,6%, поляки – 3,2%, росіяни – 2,5%, німці – 1,4%. Національні меншини були визнані рівноправними громадянами і фактично користувались певними спеціальними правами, зокрема велика частина меншин мали свої школи, громадські і культурні організації, держава виділяла кошти на релігійні потреби меншин. В 1918-1920 рр. в Литві існувало 903 литовських школи, 49 єврейських, 37 німецьких, 33 польських, 11 латиських, 3 російських⁷. Надзвичайно потужною була найбільша за чисельністю єврейська громада Литви, яка мала свою культурну автономію⁸.

В незалежній Латвії 8 грудня 1919 року було видано закон про автономію, яка надавалась меншинам. Законом передбачалось розповсюдження автономії на галузі культури та шкільної освіти. Мова викладання в школі визначалася сімейною мовою дітей. Самі школи фінансувалися державою та муніципалітетами. В результаті в країні діяли єврейські, російські, німецькі, польські, білоруські, естонські, литовські школи для кожної з національних меншин. В міністерстві освіти та культури існували відділи для кожної національної меншини. Завідувач відділу призначався парламентом з числа членів національної меншини. Він мав право участі в засіданнях Ради Міністрів з бюджетних питань з правом дорадчого голосу⁹.

Відповідно до пункту другого Маніфесту Ради старійшин Естонського Земського Собору до всіх народів Естонії про проголошення незалежності від 24 лютого 1918 року всім національним меншинам, які проживали в межах республіки – росіянам, німцям, шведам, євреям та іншим – гарантувалися права на національно-культурну автономію¹⁰.

Конституція Естонії 1920 року надавала всім національним меншинам права в галузі культури та соціального забезпечення, право створювати свої установи, користуватися національною мовою, спілкуватися нею з органами місцевого самоврядування. 12 лютого 1925 року було прийнято закон про національно-культурну автономію меншин. Розробники закону розглядали культурне самоврядування національної меншини не як «приватноправову, а як публічно-правову юридичну особу»¹¹, тобто повний аналог місцевого самоврядування, але з функціями, обмеженими освітою та культурою. Культурне самоврядування національної меншини розпоряджалося виділеними бюджетними коштами і мало право стягувати з членів автономії податки та збори, затверджені міністерством фінансів. Держава та місцеве самоврядування передавало навчальні заклади під адміністрування органів культурної автономії разом із коштами на функціонування таких закладів.

Члени кожної національної меншини реєструвались за окремими кадастрами. Особи, які не бажали належати до органів автономії повинні були про це заявити в письмовій формі. Органи автономії склались з Культурної Ради, Правління як виконавчого органу Культурної Ради та місцевих комітетів, що відповідали за школи, збір коштів тощо¹².

Складні історичні обставини впливали на внутрішню політику Балтійських країн. Починаючи з 30-х років ХХ століття демократичні засади їх існування почали змінюватися, що не могло не відобразитися і на існуванні інституту національно-культурної автономії, процес згортання якої став практично неминучим, що докладно описано в монографії Олени Зубкової¹³.

«Друга хвиля» впровадження ідеї культурної автономії стала можливою після відновлення незалежності Балтійських країн. Щоправда. Зазначене стосується, насамперед, Латвії та Естонії. Щодо Литви, то за переписом 2011 року в складі її населення було: литовців – 84,16%, поляків – 6,58%, росіян – 5,81%, білорусів – 1,19%, українців – 0,54%, євреїв – 0,10%¹⁴. Тобто, найбільшою національною меншиною була польська, російська національна меншина була розосередженою і проживала в основному у великих містах¹⁵. Достатньо гомогенне суспільство дозволило проводити помірковану національну політику. На відміну від інших Балтійських країн в Литві в 1989 році було прийнято так званий «нульовий варіант громадянства», за яким громадянами могли стати усі, хто на той момент проживав на території країни. Протягом двох років цим правом скористалось 98% жителів¹⁶. В Литві першими в Європі у 1989 році було прийнято закон про захист національних меншин (припинив дію 1 січня 2010 року). В 2000 році Литвою в повному обсязі було ратифіковано Рамкову конвенцію про захист національних меншин. Окрім цього права національних меншин забезпечує Конституція, закон про освіту і закон про державну мову. Загалом політика Литви з інтеграції литовського суспільства є достатньо успішною.

На території Латвії проживає більше 160 національностей. Міграційна політика Радянського Союзу призвела до значних змін в етнічному складі населення цієї країни. Якщо у 1935 році латиші становили 77% населення Латвії, то через добровільні та примусові переселення у 1989 році латишів в Латвії було лише 52%. Станом на 2018 рік латиші становлять 60,2% населення Латвії, росіяни – 26%, білоруси – 3,2%, українці – 2,4%, поляки – 2,1%, литовці – 1,2%¹⁷. Величезна частка росіян в національному складі населення робить Латвію постійним суб'єктом критики з боку засобів масової інформації та офіційних осіб Російської Федерації, яка розглядає «російськомовних» як засіб тиску на сусідні країни. Культурна автономія стала однією із відповідей на тиск Росії і дозволила Латвії проводити самостійну політику відносно національних меншин,

яка, в кінцевому підсумку, сприяла гармонізації відносин в середині латвійського суспільства.

Відповідно до статті 114 Конституції Латвії особи, які належать до національних меншин мають право зберігати і розвивати свою мову, етнічну і культурну самобутність¹⁸. Відповідно до Закону Республіки Латвія Про вільний розвиток латвійських національних і етнічних груп і праві на культурну автономію національні асоціації мають право створювати національні учбові заклади за свій рахунок (стаття 10), використовувати національні засоби масової інформації та створювати власні (стаття 13). Національні культурні об'єднання, їх об'єднання та асоціації мають право засновуватися відповідно до законодавства Латвійської Республіки (стаття 14)¹⁹.

В Латвії працюють п'ять Консультативних рад з питань національних меншин національного рівня: при Президенті Латвії; з питань освіти національних меншин при Міністерстві освіти та науки; представників неурядових організацій національних меншин при Міністерстві культури; Міністерства культури з реалізації політики інтеграції ромів; Міністерства культури з питань інтеграції громадян третіх країн²⁰.

В країні зареєстровано 240 громадських організацій меншин, з яких активно працюють 78, а 50 — співпрацюють з Міністерством культури Латвії²¹. Вони отримують кошти з державного бюджету на інтеграційні проекти.

Цікаво прослідкувати, як послідовно та системно Латвія впроваджувала використання державної мови в освітньому процесі. В 90-х роках в країні фактично існували окремі латиська та російська шкільні системи зі своїми учбовими програмами²². В 1998 році Сеймом було прийнято новий Закон Про освіту, яким було забезпечено в навчальних програмах як змісту, необхідного для культурного розвитку національних меншин, так і загального освоєння латиської мови для забезпечення інтеграції суспільства. З прийняттям в 2000 році нового Закону Про державну мову, володіння державною мовою стало обов'язковим як в державному так і в приватному секторі, відповідно виникла необхідність забезпечення рівних можливо-

стей для випускників як латиських шкіл так і шкіл національних меншин на ринку праці та освіти. Для цього в школах національних меншин в класах середньої школи до 60% предметів стали викладатися латиською мовою, а решта – мовою національних меншин.

Одночасно тривала реформа змісту освіти в школах національних меншин, яка почала вводитися ще з 1995 року. З цього року викладання двох навчальних предметів повинно було вестися латиською мовою. В 1998 році було розроблено чотири моделі освітніх програм для національних меншин, які визначали долю предметів латиською мовою, білінгвального освоєння та /або мовою національних меншин. Кожна із шкіл могла вибрати одну або кілька таких моделей, або розробити свою. В 2006/2007 навчальному році усі школи, що обрали освітні програми національних меншин, ввели їх на початковому етапі навчання – з 1-го по 9-й клас.

В середніх школах, які не є обов'язковим ступенем освіти перехід на освітні програми національних меншин також розпочався з 1995 року, з умовою, що 3 предмета будуть освоюватися державною мовою. З 2004/2005 навчального року навчання в державних та муніципальних учбових закладах здійснюється за пропорціями – 60% освоюється латиською мовою, 40% – мовою національних меншин. З 2007 року матеріали державних екзаменаційних робіт надаються школам національних меншин латиською мовою і учні самі обирають, якою мовою здавати іспити.

На сьогодні держава фінансує освіту за сімома освітніми програмами для національних меншин: російською, польською, українською, естонською, литовською, білоруською мовою та мовою івриту. В 2017/2018 навчальному році державне фінансування отримали 104 освітніх установи, які реалізували програми освіти для національних меншин, у тому числі 94 російською мовою і білінгвально, 4 – польською мовою і білінгвально, 1 – українською мовою і білінгвально, 1 – білоруською мовою і білінгвально, 2 – мовою івриту, 1 – латиською та литовською мовами, 1 – латиською та естон-

ською мовами, 49 380 учнів з 176 675 навчалися за освітніми програмами національних меншин на рівні основної школи та 9 271 учень з 36 693 – на рівні середньої школи²³.

Відповідно до змін до Закону Про освіту, прийнятих в березні 2018 року в 2019/2020 роках учбові заклади шкіл національних меншин поступово будуть переходити до навчання державною мовою на етапі середньої школи з метою надання учням рівних можливостей для отримання якісної освіти. Попередня система проголошена «лінгвістично ізольованою», яка стояла на заваді надання рівних можливостей на ринку праці та освіти, у тому числі в професійних та вищих навчальних закладах, в яких навчання ведеться виключно державною мовою²⁴. Запроваджуючи таку систему, Латвія виходить і зі свої міжнародних зобов'язань як щодо забезпечення кожній дитині рівних можливостей для здобуття освіти, так і забезпечення національним меншинам вивчення рідної мови, літератури та предметів пов'язаних з їх культурою та історією.

Омбудсмен Латвійської Республіки, звернувши увагу, що Латвія є однією з небагатьох країн, яка фінансує із коштів державного бюджету навчання за програмами національних меншин, тобто частково рідними мовами цих меншин, у своїй заяві спеціально зазначив, що жоден національний чи міжнародний правовий акт не передбачає, що освіта національних меншин повинна здійснюватися лише мовою національних меншин, що освіта повинна бути об'єднаним фактором, а не таким, що збільшує сегрегацію²⁵.

Результатом зусиль в зазначених галузях стало те, що тотально більшість нелатишів (94%) володіють державною мовою, порівняно з 2013 роком серед нелатишів стало на 17% більше тих, хто заявив про відчуття приналежності до Латвії²⁶.

Станом на початок 2016 року естонці становили 68,83% населення країни, росіяни – 25,10%, українці – 1,77%, білоруси – 0,92%, фіни – 0,58%²⁷. Як і сусідня Латвія, Естонія вирізняється великою російською національною меншиною.

Відповідно до статті 50 Конституції Естонії національні меншини мають право створювати самоврядні установи в інтересах

національної культури на умовах і в порядку, встановленому Законом про культурну автономію національних меншин²⁸.

12 червня 1993 року парламент Естонії прийняв Закон «Про культурну автономію національних меншин», який в дусі аналогічного закону 1925 року надає особам, які належать до національних меншин, право створювати культурні самоврядування з тим, щоб здійснювати надані їм Конституцією права — зберігати свою рідну мову, етнічну приналежність, культурні традиції віросповідання. Закон вважає національною меншиною громадян Естонії, які проживають на території Естонії, що володіють давніми, міцними і тривалими зв'язками з Естонією, що відрізняються від естонців за своєю етнічною приналежністю, культурною самобутністю, релігією або мовою, які бажають підтримувати свої культурні традиції, релігію або мову, що є основою їх загальної ідентичності. Подібно до положень закону 1925 року культурні самоврядування можуть створювати особи, що відносяться до німецької, російської, шведської і єврейської національної меншини, а також особи тих національних меншин, чисельність яких перевищує 3000 осіб²⁹.

Згідно зі статтею 5 цього Закону основними цілями культурного самоврядування національних меншин є: 1. Організація навчання рідною мовою та нагляд за використанням майна, призначеного для цього; 2. Освіта та організація діяльності установ культури національних меншин, а також організація національних культурних заходів; 3. Заснування фондів, стипендій та премій для розвитку культури та народної освіти національної меншини, надання зазначених стипендій та премій.

Особи, які належать до національних меншин, мають право створювати і підтримувати національні культурні та освітні установи, а також релігійні громади; створювати національні організації; дотримуватися національних традицій та релігійних і культових звичаїв, якщо це не завдає шкоди ні громадському порядку, ні здоров'ю, ні моралі; використовувати в рамках Закону про мову свою рідну мову в діловодстві; видавати національною мовою публікації; укладати договори про

співробітництво між національними культурними та освітніми установами та релігійними громадами; поширювати і обмінюватися інформацією своєю рідною мовою.

Визначене в Законі Про культурну автономію поняття національної меншини було підтверджено Законом від 11 листопада 1996 Про ратифікацію Рамкової Конвенції Ради Європи щодо захисту національних меншин.

Протягом десяти років Закон Про культурну автономію не міг застосовуватися, оскільки естонський уряд не приймав необхідні для його застосування підзаконні акти, зокрема нормативні акти, що врегульовують процес виборів ради з культури національної меншини. Консультативний комітет Рамкової Конвенції про захист національних меншин в першій думці по Естонії (2001) прийшов до висновку, що закон «не підходить для нинішнього становища меншин»³⁰.

У 2005 році в черговій думці Комітету зазначалося, що в 2004 році була створена національно-культурна автономія фінів-інгерманландців, однак, на думку інших національних меншин, закон потребує внесення змін. Також комітетом була висловлена пропозиція прийняти новий закон про національні меншини³¹.

Пакет необхідних нормативних актів, що дозволяв створювати культурні автономії було прийнято: 1 жовтня 1996 року – Порядок вмісту та використання національних списків національних меншин, 6 травня 2003 року – Положення про вибори до ради з культури національної меншини.

Перше культурне самоврядування фінів-інгерманландців запрацювало у 2004 році, шведів – у 2007 році. Одночасно, ідея культурної автономії як загального ліберального принципу національної політики і сукупності персональних прав піддавалась критиці, насамперед з боку російської (а також єврейської) меншини, оскільки право на культурне самоврядування надається тільки громадянам Естонії, а в якості національних меншин закон визнає тільки громадян Естонії.

При цьому, визначене в законі про національно-культурну автономію поняття національної меншини виключно як гро-

мадян Естонії не береться до уваги при створенні інших форм самоорганізації і самоврядування представників національних меншин (неприбуткової, творчі, національно-культурні, земляцькі і навіть політичні об'єднання). В результаті сьогодні в Естонії офіційно зареєстровані дві культурні автономії і близько двохсот національно-культурних об'єднань та спілок.

Крім того, в сьогоднішній Естонії національна приналежність особи адміністративно ніяк не фіксується і, отже, національні списки в рамках створення культурної автономії складаються виключно на основі особистого волевиявлення. При цьому закон, не виключає можливості переходу особи з однієї національної групи в іншу.

Національною меншиною, яка має право на культурну автономію, будь-яка етнічна група стає лише після складання національного списку. Двозначність закону полягає в тому, що німці, євреї, росіяни і шведи можуть створити культурне самоврядування, незважаючи на ценз чисельності в 3000 осіб, але ліквідувати їх самоврядування за цією ознакою можна. Стаття 28 закону, описує ліквідацію культурного самоврядування і винятків для німців, євреїв, шведів і росіян не робить.

Серед недоліків естонської моделі називають: обмеження, пов'язані з громадянством, громіздку процедуру формування, відсутність обов'язків держави з фінансування культурних та освітніх установ меншин³², а також те, що з точки зору права культурна автономія є громадською організацією (тобто звичайним об'єднанням за інтересами)³³. В результаті у звичайної фізичної особи в сфері самореалізації більше прав і можливостей, ніж у культурного самоврядування, зокрема приватна особа, що належить до національної меншини, має таке ж право відкривати приватну школу, як і культурне самоврядування. Крім того, за чинним в Естонії законодавством юридичне оформлення «національних ініціатив» може бути найрізноманітнішим: від акціонерних товариств до політичних партій.

Подібно до сусідньої Латвії, Закон про культурну автономію національних меншин зіграв позитивну роль на етапі станов-

лення незалежної держави. Його заслугою є те, що він «структурував» діяльність національних меншин, які зосередили свої зусилля на створенні автономних інститутів, а держава, натомість могла зосередитись на вирішенні актуальних проблем внутрішньої політики.

Інститут етнокультурної автономії в Балтійських країнах далекий від свого кінцевого нормативно-організаційного оформлення. Він продовжує еволюціонувати подібно до еволюції внутрішньої політики цих країн відносно національних меншин. При цьому елементи етнокультурної автономії продемонстрували свою надзвичайну «пластичність», здатність «підлаштовуватися» під потреби розбудови незалежної держави. Особливо успішним є використання інституту етнокультурної автономії в поєднанні зі стратегічною та послідовною, орієнтованою на національні інтереси внутрішньою та зовнішньою політикою країни.

1. *Осинов А. Г.* Международно-правовые аспекты культурной автономии // *Право. Журнал высшей школы экономики.* 2012. № 3. С. 156.
2. *Renner, Karl* State and Nation // *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics.* London and New York: Routledge, 2005. P. 15-47.
3. *Дмитрий Линтер.* Бронзовый солдат как Русский гештальт Эстонии. URL: <http://rus.delfi.ee/projects/opinion/bronzovyj-soldat-kak-russkij-geshtalt-estonii?id=81914643>
4. *Наталья Катко.* Международная защита прав национальных меньшинств: исторический аспект // *Белорусский журнал международного права и международных отношений.* 2002. № 2. URL: <http://evolutio.info/content/view/484/53/>.
5. *Кечекьян С. Ф.* Международно-правовая защита национальных меньшинств. Баку, 1929. С. 40.
6. *Наталья Катко.* Цит. работа.
7. *Kaubrys S.* Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis. Vilnius, 2000. P. 35-36.
8. *Грингауз С.* Еврейская национальная автономия в Литве и других странах Прибалтики // *Книга о русском еврействе 1917-1967.* Нью-Йорк, 1968. С. 46-53.
9. Там же. С. 53.
10. *Ключников Ю., Сабанин А.* Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. Ч. II. Москва, 1925. С. 118.
11. *Никифоров И.* Национально-культурная автономия в Эстонии: повторение пройденного. URL: https://slavia.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=1470:2012-01-05-08-39-40&catid=78:iljanikiforov&Itemid=231.
12. *Грингауз С.* Цит. работа. С. 54-55.
13. *Зубкова Е. Ю.* Прибалтика и Кремль. 1940-1953. Москва, 2008. С. 33-38.
14. *Ethnic composition of the population.* URL: http://statistics.bookdesign.lt/esu_04.htm?lang=en.
15. *Як держава захищає мову.* Досвід Литви. URL: <http://>

texty.org.ua/pg/article/editorial/read/53955/Jak_derzhava_zahyshhaje_movu_Dosvid_Lyvy. **16.** *Ольга Павук.* «Литва – Родина моя». URL: <http://www.baltic-course.com/archive/rus/index.htm-read=144.htm>. **17.** *Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc nacionālā sastāva un valstiskās piederības.* URL: https://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/1aaaa/ISVN_Latvija_pec_TTB_VPD.pdf. **18.** *Конституция Литовской Респубики* URL: <https://www.president.lv/ru/latviiskaya-respublika/konstituciya-latvii>. **19.** *О свободном развитии латвийских национальных и этнических групп и праве на культурную автономию: Закон Республики Латвия.* URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=65772>. **20.** *Этнический состав, сохранение и развитие культурной идентичности национальных меньшинств.* URL: <https://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/integraciya-obshhestva-v-latvii/etnicheskij-sostav-sohranenie-i-razvitie-kulturnoj-identichnosti-nacionalnyh-menshinstv>. **21.** *Национальные меньшинства попробуют найти общий язык.* URL: <https://rus.lsm.lv/statja/novosti/politika/nacionalnie-menshinstva-poprobuuyt-nayti-obschij-jazik.a106308/>. **22.** *Введение системы образования для национальных меньшинств (исторический обзор).* URL: <https://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/integraciya-obshhestva-v-latvii/vvedenie-sistemy-obrazovaniya-dlya-nacionalnyh-menshinstv-istoricheskij-obzor>. **23.** *Образование для национальных меньшинств: статистика и тенденции.* URL: <https://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/integraciya-obshhestva-v-latvii/obrazovanie-dlya-nacionalnyh-menshinstv-statistika-i-tendencii>. **24.** *Новейшие реформы* URL: <https://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/integraciya-obshhestva-v-latvii/novejschie-reformy>. **25.** *Об образовании национальных меньшинств.* URL: <http://www.tiesibsargs.lv/news/ru/ob-obrazovaniya-nacionalnyh-menshinstv>. **26.** *Около 94% представителей нацменьшинств в Латвии владеют латышским языком.* URL: <https://rus.lsm.lv/statja/novosti/politika/okolo-94-predstaviteley-nacmenshinstv-v-latvii-vladeyut-latishskim-jazikom.a300565/>. **27.** *Rahvaarv rahvuse järgi, 1. jaanuar, aasta* URL: <https://www.stat.ee/34267>. **28.** *Конституция Эстонской Республики.* URL: <https://president.ee/ru/republic-of-estonia/constitution-of-the-republic-of-estonia/index.html>. **29.** *О культурной автономии национального меньшинства: Закон.* URL: <https://www.estlex.ee/tolked/9791.pdf>. **30.** *Мнение по Эстонии, принятое 14 сентября 2001 г. Консультативным комитетом по Рамочной Конвенции по защите национальных меньшинств // Выполнение Эстонией Рамочной Конвенции по защите национальных меньшинств: сб. докум. Таллин: Центр информации по правам человека, 2002. С. 18.* **31.** *Консультативный комитет по Рамочной Конвенции по защите национальных меньшинств. Второе мнение по Эстонии, принятое 24 февраля 2005 года // Эстонская этнополитика. Взгляд со стороны: сб. докум. Таллин: Центр информации по правам человека, 2007. С. 20-21.* **32.** *Полещук В.* Неграждане в Эстонии. Москва: Европа, 2005. С. 58. **33.** *Осипов А., Никифоров И.* Национально-культурная автономия. Идея и реализация. Эстонский опыт. Таллин, 2008. 69 с.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Аналізуються структура типів ідентичності, регіональні, соціальні, політичні та економічні ознаки їх носіїв. Виокремлено найбільш вагомі типи ідентичності, які у перспективі будуть відігравати провідну роль у житті українського суспільства. Розкрити механізми впливів різних типів ідентичності на соціально-політичні процеси в Україні. Сформульовані базові основи культури енергоспоживання українського суспільства у контексті існуючих у ньому типів ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, суспільство, енергоспоживання, ідеологія, культура.

Семко В. Л. Национальная идентичность украинского общества в контексте формирования государственной энергетической политики

Анализируются структуры типов идентичности, региональные, социальные, политические и экономические признаки их носителей. Выделены наиболее значимые типы идентичности, которые в перспективе будут играть ведущую роль в жизни украинского общества. Раскрыты механизмы влияния различных типов идентичности на социально-политические процессы в Украине. Сформулированы базовые основы культуры энергопотребления украинского общества в контексте существующих в нем типов идентичности.

Ключевые слова: идентичность, общество, энергопотребление, идеология, культура.

Semko Vadym. National identity of Ukrainian society in the context of the state energy policy formation

The article is devoted to the structure of identity types existing in modern Ukrainian society. The regional, social, political and economic signs of their carriers are analyzed. The most significant types of identity, which in the future will play a leading role in the life of Ukrainian society, are highlighted. The mechanisms

© СЕМКО Вадим Леонідович – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

of various types of identity influence on the socio-political processes in Ukraine are revealed. The basic foundations of the culture of energy consumption in the Ukrainian society in the context of the existing types of identity are formulated.

Key words: *identity, society, powerusage, ideology, culture.*

Поняття «ідентичність» є однією з базових категорій для усього комплексу суспільно-політичних наук, оскільки об'єктом вивчення цих наук є суспільство, як сукупність індивідів, а ключовою соціальною рисою індивіда є самоідентифікація. Ідентичність суспільства, у свою чергу, формується сукупністю ідентичностей індивідів. З іншого боку енергетичне забезпечення є фундаментальною основою існування будь-якого суспільства. Ідентичність і культура енергоспоживання знаходяться у тісному взаємозв'язку, значною мірою визначаючи одна одну. Таким чином, для визначення майбутньої стратегії енергетичного розвитку України необхідно визначитись зі структурою ідентичностей, які представлені в українському суспільстві.

Сьогодні можна впевнено констатувати, що українське суспільство у повній мірі зіштовхнулось з кризою ідентичності. Сутність цієї кризи полягає у значних за своєю потужністю різноспрямованих ідеологічних векторах, що впливають на процеси самоідентифікації українського соціуму як з зовні, так і з середини. З набуттям незалежності Україна опинилась перед необхідністю розбудови власної національної ідентичності на тлі розмаїття «старих» ідентичностей, що склались в українському суспільстві ще у радянську добу, які відразу увійшли у конфлікт з українською етнічною ідентичністю, яка на початку 1990-х років переживала бурхливий ренесанс. Ситуація ускладнювалась глибокою соціально-економічною кризою дев'яностих років, але, практично відразу українське суспільство почало відчувати активний експорт нових проектів ідентичності, які активно пропанують, а, подекуди і прагнуть нав'язати зовнішньополітичні сили, що змагаються між собою за Україну, як ключову складову власного геополітичного ареалу. З іншого боку Україна опинилась під неминучим за умов глобалізації

щільним потоком ліберальної ідеології та атрибутів ідентичності постмодерна.

Ідентичність – невід’ємний елемент індивіда, що живе у суспільстві та суспільства, що складається з індивідів. Ідентичність не є пасивним приймачем зовнішніх впливів. Маючі складну, багатопланову структуру ідентичність не лише сприймає оточуюче середовище або чинить йому спротив. Вона здатна творчо засвоювати його, спричиняючи на нього зворотній вплив.

Термін «ідентичність» походить від лат. *Identifico* – ототожнюю. У науковий обіг термін «ідентичність» запровадив Е. Еріксон визначаючи її як «почуття особистої тотожності та історичної безперервності особистості». За Еріксоном ідентичність існує на двох рівнях: індивідуальному, який передбачає сприйняття себе, як тотожного і усвідомлення безперервності свого існування у просторі та часі, та соціальному, на якому індивід усвідомлює визнання іншими своєї тотожності і безперервності¹. На думку А. Циганкова, національна ідентичність – це культурна норма, що відбиває емоційні реакції індивідів по відношенню до своєї нації та національної політичної системи². М. Шульга визначає ідентичність, як «нерозривний зв’язок особи зі спільністю, ототожнення людини з певною суспільною групою, вкорінену в духовному світі особи систему цінностей, ідеалів, норм відповідної спільності, що виявляється як стійке ядро»³.

Проблема етнічної ідентичності населення України визначається двома суттєвими факторами: яскраво вираженою регіональною ідентифікацією і розбіжністю у етнічній приналежності громадян та їх рідній мові. Найпомітніші ідентифікаційні суперечності властиві прикордонним регіонам (Галичина, Закарпаття, Буковина, АР Крим, Донбас). Результати дослідження ідентифікаційних особливостей у географічно найбільш віддалених містах східного і західного регіонів (у Донецьку і Львові) дають підстави для низки висновків про різницю між специфікою системи ідентичностей для представників обох регіонів і міст. Так, за висновками Г. Палій «Для

представників Донецька пріоритетними виявилися соціально-професійні, вікові, політико-ідеологічні й геополітичні (передусім із орієнтацією на радянське, російське) чинники ідентичності, тоді як для представників Львова — етнічні, релігійні, національні чинники ідентичності». Утім, «розбіжності у специфіці проявів ідентичності між представниками молодшого покоління обох регіонів нівелюються: показники самоідентифікації «громадянином України» для молодшого покоління на заході та сході України становлять понад 90 %, що, зокрема, свідчить про «зближення ідентифікаційних моделей» молодшого покоління»⁴.

М. Михальченко характеризує процеси становлення самоідентифікації індивідів у пострадянській Україні як «переідентифікацію», в результаті якої сформувалися чотири типи ідентичності. «Традиціоналісти» — орієнтовані на минуле, яке для них є джерелом позитивних спогадів та почуттів (ці люди не сприймають українську національну ідею). «Прожектерифутуристи» — покладають свої сподівання із проектів майбутнього (глобалісти, космополіти для яких національна ідея щось другорядне та застаріле). «Прагматики-сучасники» — на перше місце ставлять реалізацію власних соціальних та економічних інтересів (для них сприйняття національної ідеї суто прагматичний вчинок зовнішнього плану). «Націоналпатріоти», для яких українська національна ідея — це внутрішнє переконання, ідейний мотив мислення і дій⁵.

Традиційна українська етнокультурна ідентичність міститься у історичному образі українця, сформованому протягом ХІХ — ХХ століть у межах романтично-народовського дискурсу і певною мірою оновленому консервативно-революційною ідеологією націоналізму середини ХХ століття. Символічні атрибути цього напрямку — пантеон національних героїв (Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський, та ін.), оформлений фольклорно-ритуальний антураж побуту і колективних маніфестацій, козацький ідеал особистої самореалізації, національно-культурні й політичні ритуали, і, звичайно, українська мова, як найголовніший інструмент утвердження даного типу ідентичності.

Імперська російська культурна традиція (ідентичність) бере початок у дореволюційній дійсності і спирається на авторитет російської культури XIX – XX століть, що значною мірою визначала формування культурних вподобань і світоглядних настановлень більшості громадян України. Сьогодні ця традиція справляє переважно прихований інерційний вплив, який від того не стає менш значущим. Зокрема, він лежить в основі переконання значної кількості громадян України різного етнічного походження в тому, що російська мова більше надається для «високого» стилю спілкування як на побутовому рівні, так і в сфері культури, науки, і загалом володіння нею є ознакою вищого культурного розвитку, освіченості, певного соціального статусу індивіда.

Ідеологічна й психологічна спадщина комунізму, що лежить в основі ідентичності «радянської людини» досить чітко означена і досить агресивно репрезентована її прихильниками і носіями. Їх категоричність пов'язана з тим, що позитивні радянські атрибути — уявне соціальне благополуччя і особистісний успіх — для значної кількості громадян України закорінені в їхньому власному досвіді. Принаймні, такими уявляються роки до перебудови з позицій нинішнього стресогенного, нестабільного і позбавленого віри в справедливість життя більшості громадян. Поширеність і популярність такої форми самоідентифікації свідчить не стільки про актуальність ідеології, скільки про психологічну реакцію людей, що опинилися в умовах боротьби за виживання і не мають іншого ідейного досвіду самоопанування і самоорганізації, окрім комуністичної риторики.

До четвертого типу ідентичності слід віднести **ліберальну вестернізацію**, початки якої слід шукати в добі трансформаційних процесів перебудови 1980-1990 років, коли впровадження стереотипів ліберального суспільства здійснювалося за методикою «розбещення» членів пуританської ідеократичної спільноти. Маніпулятивні мас-медійні техніки успішно долали тоді бастиони старої пропаганди, але, як зауважує М. Розумний, засоби своєрідним чином вплинули на мету. «Замість засвоєн-

ня ідеалу самоврядної і відповідальної особистості, сумлінного громадянина і щирого патріота, на якому тримається суспільний уклад західних демократій, на пострадянському просторі утвердився інший соціальний стандарт — цинічний індивідуалізм, культ споживання, повна автономність соціальних груп, недовіра до держави і заперечення ідейних мотивацій як таких»⁶.

Спираючись на динаміку електоральних уподобань виборців можна констатувати, що найбільш поширеними в українському суспільстві є саме «радянський» та «ліберально-економічний» тип ідентичності. Останній — найбільш етнічно незаангажований — включає в себе два великих підтипи: переконаних лібералів-західників, для яких цінності і стандарт життя сучасного західного суспільства є незаперечним зразком до якого слід прагнути (до них відноситься і молодь, зорієнтована на західну масову культуру), і широкі прошарки населення, які у сучасних ринкових умовах сконцентрували зусилля на реалізації власних матеріальних потреб. Ідентичність «радянської людини» також зорієнтована передусім на радянські соціальні цінності та економічні принципи, і так само відтісняє на другий план етнічну проблематику. Саме ця обставина пояснює факт наявності серед бійців АТО великої частки російськомовних громадян України, до того ж з її «радянського поясу» — південно-східного регіону, для яких боротьба за Україну є насамперед боротьбою за власні соціальні цінності.

Таким чином, «радянська» ідентичність є ідентичністю, що орієнтує індивіда на російські культурні цінності та «ліві» соціально-політичні принципи, хоча при цьому не заперечує власної, «істинної» етнічної самоідентифікації індивідів — носіїв ідентичності «радянської людини». Зрештою, поширеність «радянської» ідентичності в сучасному українському суспільстві зумовлена, на наш погляд, переважно соціально-економічними проблемами, ефективне вирішення яких сприятиме її згасанню.

Проте, найбільш актуальним, і, як з'ясується, загрозливим для українського суспільства є ліберально-модерністський

тип ідентичності. Тривалий час на нього покладались великі сподівання: очікувалося, що мірою свого поширення серед суспільства він буде охоплювати широкі верстви населення і сприяти формуванню європейської України. Однак, соціально-економічні негаразди системного характеру разом з розвитком інформаційних технологій і формуванням нових актуальних ніш на ринку праці зарубіжних країн, призвели до того, що носії цього типу ідентичності все частіше виїжджають з України за кордон. Вони або втратили надію на позитивні зміни в Україні, або ж вирішили для себе не гаяти час і життя, і переїхати до сучасного розвинутого світу, а не чекати поки він сформується в Україні. Іншою принциповою рисою даного типу ідентичності є те, що він, на відміну від решти типів не має чітко окреслених регіональних меж. Популярність ліберально-модерністської ідентичності зростає завдяки поширеності каналів інформації, і охоплює сьогодні усі регіони України. При цьому, завдяки своєму універсальному характеру, вона є привабливою для соціальних і регіональних груп з радикально протилежними політичними поглядами. Матеріальні та нематеріальні блага західного суспільства є рівною мірою привабливими для усіх регіонів України. До того ж вони дедалі привертають до себе не лише молодь, як це було раніше, а й середні, і, навіть старші вікові групи.

Які висновки можна зробити щодо структури енергоспоживання українського суспільства, з огляду на його картину ідентичностей.

Два основних типа ідентичності, що переважають сьогодні в українському соціумі — ліберально-модерністська та радянська, виступають найбільш активними споживачами енергії. Визначаючими є економічні фактори, які полягають у тому, що джерела енергії з гарантованого соціального блага перетворились на товар, ціні на який визначає ринкова економіка. До того ж значення енергії у сьогоднішньому суспільстві кардинально змінилось у бік зростання. У минулому енергія, за пірамідою Маслоу, забезпечувала її базові, вітальні рівні потреб. Сьогодні енергія відіграє ключову роль у забезпеченні верхніх

рівнів цієї піраміди людських потреб; зростання соціального статусу, поваги, і, нарешті, само актуалізація супроводжуються зростаючим споживанням усіх видів енергії. Навіть базові рівні ієрархії потреб вимагають сьогодні значно більших обсягів енергії ніж у минулому, оскільки якість життя у сучасному суспільстві неухильно зростає, вимагаючи все більше енергії. Таким чином, саме ліберально-модерністська ідентичність (до якої сьогодні автоматично залучаються усі представники молодших поколінь), буде потребувати енергії у все більш зростаючих обсягах.

Радянську ідентичність традиційно сприймають як щось статичне та законсервоване у часі, хоча це не відповідає дійсності. Протягом останніх двадцяти п'яти років примарні надії на повернення «радянських часів» майже вичерпали себе. Існуючий сьогодні стан речей «радянськими людьми» традиційно сприймається критично, хоча це відбувається скоріше за певною культурною інерцією. Ностальгія за минулим все більше перетікає у площину символічних образів та ностальгічних згадок, у той час, як сьогодні має низку очевидних переваг, принаймні технологічного характеру. Можна впевнено констатувати, що «радянська людина» в сучасній Україні впевнено перетворюється на класичного обивателя — представника середнього класу, зусилля якого спрямовані на вирішення побутових проблем і досягнення цілей, що пов'язані передусім з власним та сімейним благополуччям. Досягнення подібних цілей можливо лише за умов стабільного та економічно прийняттого енергозабезпечення. Таким чином ці два найбільш впливові типи ідентичності повинні стати основним полем реалізації державних програм енергозабезпечення та енергоефективності.

1. *Кочетков В. В.* Национальная и этническая идентичность в современном мире // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2012. № 2. С. 144. 2. Там же. С. 153. 3. *Шульга Н. А.* Этническая самоидентификация личности. Київ: Ін-т соціології НАН України, 1996. С. 93. 4. *Палій Г.* Становлення єдиної національної ідентичності в Україні. Вплив регіональної специфіки // Політичний

менеджмент. 2005. № 2. С. 39. 5. *Михальченко М. І.* Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному і регіональному масштабах // Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне: 36 статей. Київ: Світогляд, 2005. С. 24. 6. *Розумний М.* Фактори сучасної національної самоідентифікації українців // Політичний менеджмент. 2007. № 1. С. 97.

***Semko Vadym.* National identity of Ukrainian society in the context of the state energy policy formation**

The concept of «identity» is one of the basic categories of social sciences. The identity of a society is formed by a combination of the identities of individuals. The next fundamental basis for the existence and development of society is its stable provision of energy, in the amounts necessary to meet all its needs. The nature of energy consumption by a society, its culture and structure, in turn, are shaped by the identity of society members. Today, Ukrainian society is faced with an identity crisis. The essence of this crisis are different powerful ideological vectors, which influence the processes of self-identification of Ukrainian society, both inside the society and outside it.

The transformation processes that have covered Ukrainian society in the post-Soviet period have led to the appearance of the following types of identity. «Modernist liberals» form their plans in accordance to the leading modern trends and future projects (globalists, cosmopolitans, for whom the national idea seems to be something secondary and outdated). «Traditionalists» are focused on the past, which is a source of positive memories and feelings for them. Traditionalists are divided into two incompatible ideological camps. «Soviet people» live by the ideals of the Soviet era, and above all the principles of social justice and the paternalistic state. The second camp of the traditionalists is represented by the «Ukrainian nationalist» type of identity. This identity is usually regarded as an independent type, but in essence it is also «traditional», because it appeals to the past of Ukraine and its people. Representatives of this type of identity associate their hopes for the future with the restoration of cultural, and sometimes political forms, principles, symbols of the past. «Pragmatists-modernists» give the advantage to their own social and economic interests. At the same time, they perceive the national idea loyally, but this is a purely pragmatic position of the external plan for them.

The two dominant types of identity in Ukrainian society – the liberal-modernists and traditionalist «Soviet» type – are the most active and perspective consumers of energy. Modernist liberals are represented by young people and the middle age group, which are the most dynamic categories of the population with an active lifestyle and which are constantly replenished by representatives of the next generations. «Soviet people», which are the dominant category of society, in the industrial and highly urbanized regions of Ukraine are commonly

perceived as frozen in their development. But today we can confidently ascertain that the «Soviet man» in modern Ukraine is turning into a common representative of the middle class, whose efforts are aimed at solving everyday problems and achieving family well-being. The nostalgia of the «Soviet person» for the past flows into the plane of symbolic images and nostalgic memories. Achievement of the goals of the two described basic types of identities of the Ukrainian society is possible only on condition of stable and economically acceptable energy supply. Social groups that correspond to these types of identity should be the main field for the implementation of state programs for energy supply and energy efficiency.

Key words: identity, society, powerusage, ideology, culture.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327.56:94

Б. В. ГОЛЯНИЧ

СПІЛЬНІ БЕЗПЕКОВІ ІНІЦІАТИВИ КРАЇН ВЕЙМАРСЬКОГО ТРИКУТНИКА У КОНТЕКСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО УКРАЇНИ

Проаналізовано і визначено роль кожної з країн Веймарського трикутника у контексті агресивної політики Російської Федерації щодо України та ефективність виконаних ними завдань. Розглянуто основні спільні безпекові ініціативи країн Веймарського трикутника у врегулюванні російсько-українського конфлікту дипломатичним шляхом.

***Ключові слова:** Веймарський трикутник, російсько-український конфлікт, політика.*

Голянич Б. В. Общие инициативы стран Веймарского треугольника по безопасности в контексте агрессивной политики Российской Федерации в отношении Украины

Проанализирована и определена роль каждой из стран Веймарского треугольника в контексте агрессивной политики Российской Федерации в отношении Украины и эффективность выполненных ими задач. Рассмотрены основные общие инициативы стран Веймарского треугольника по безопасности по урегулированию российско-украинского конфликта дипломатическим путем.

***Ключевые слова:** Веймарский треугольник, российско-украинский конфликт, политика.*

© ГОЛЯНИЧ Богдан Васильович — здобувач Воєнно-дипломатичної академії імені Євгенія Березняка, помічник начальника Науково-дослідного інституту — юрисконсульт

Holianych Bohdan. Joint security initiatives of the countries of the Weimar triangle in the context of aggressive policy of the Russian Federation towards Ukraine

The role of each Weimar Triangle country in the context of aggressive policy of the Russian Federation towards Ukraine and the effectiveness of their tasks has been analyzed and defined. The main joint security initiatives of the Weimar Triangle countries in the settlement of the Russian-Ukrainian conflict by diplomatic means are considered.

Key words: *Weimar Triangle, Russian-Ukrainian conflict, politics.*

Роль Європейського Союзу, як самостійного гравця в сучасній загальноєвропейській системі безпеки за останні роки значно посилилась. Головним завданням для проведення спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС залишається дипломатія, яка, в разі потреби, підкріплюється торговельним зв'язком, допомогою, безпековими та оборонними заходами. Ця політика спрямована насамперед на розв'язання конфліктів та досягнення міжнародного порозуміння.

Із розв'язанням російсько-українського збройного конфлікту порушився порядок існуючої європейської та світової системи безпеки. Події в Україні стали поштовхом у пошуках нових і більш ефективних форматів взаємодії в галузі безпеки. У зв'язку з розбіжністю інтересів та поглядів країн-членів ЄС щодо російсько-українського збройного конфлікту, а також східноєвропейського напрямку в цілому, перед Європою постали нові труднощі.

Цей тягар на себе взяло неформальне міжнародне об'єднання Німеччини, Польщі та Франції під назвою Веймарський трикутник. Саме країни Веймарського трикутника мають необхідний потенціал для того, щоб залучити якомога більше країн-членів ЄС для врегулювання російсько-українського збройного конфлікту дипломатичним шляхом.

Питання ролі країн Веймарського трикутника у контексті агресивної політики Російської Федерації щодо України досліджували вітчизняні та іноземні фахівці, такі як О. Русова, О. Александров, В. Химинець, Ф. Карбер, Томас Д. Грант, А. Аржаковський. Зокрема О. Русова розглядала роль

Веймарського трикутника у вирішенні російсько-українського конфлікту за допомогою економічних санкцій та міжнародної ізоляції Російської Федерації¹. О. Александров у своїй науковій статті надав рекомендації для врахування їх Україною при вирішенні проблем забезпечення власної безпеки². Однак питання спільних безпекових ініціатив країн Веймарського трикутника у контексті агресивної політики Російської Федерації щодо України потребує більш глибокого розгляду.

У кінці листопада 2013 року піддалися справжньому випробуванню відносини країн Веймарського трикутника та Росії. Все це пов'язано з українською кризою, зокрема голови зовнішньополітичних відомств Німеччини, Франції та Польщі ініціювали переговори між владою та опозицією в Україні, результатом яких 21 лютого 2014 року стало підписання Угоди про врегулювання кризи.

Після відносної стабілізації внутрішньополітичної ситуації в Києві, осередком кризи став Крим. 31 березня 2014 році у місті Веймар міністри закордонних справ країн Веймарського трикутника у своїй спільній заяві засудили анексію Криму Росією і визнали загрозу територіальній цілісності України з боку Російської Федерації. Також міністри закликали російську владу відмовитись від подальшого загострення ситуації в Україні і підтримали ідею започаткування діалогу між країнами³.

В інтерв'ю польському радіо глава МЗС Польщі Р.Сікорський в лютому 2014 року запевнив, що Польща, Франція і Німеччина відкидають російські аргументи на користь анексії Криму та дотримується думки, що не існує права вторгнення на територію суверенної держави з метою захисту власних громадян. Водночас він наголосив, що українці повинні вирішити для себе, в які об'єднання вони хочуть інтегруватися: в ЄС чи у проекти під егідою Росії.

Варшава ж схилилась, виходячи з найбільш радикальних настроїв, приєднатись до осі Вашингтон – Лондон.

Колишній посол Польщі в Німеччині Янош Райтер зазначав, що агресія проти України, це проблема не лише однієї країни, а всього континенту, і ця проблема реальна, а не

абстрактна – як свого часу населення Німеччини і Польщі сприймали війну в Афганістані⁴.

Незначного взаємопорозуміння між країнами Веймарського трикутника вдалося досягти лише в липні 2014 року. Авіакатастрофа в Україні, в якій загинуло 300 пасажирів літака малайзійських авіаліній, суттєво змінила правила гри на міжнародній арені і показала, що українська криза це не внутрішній конфлікт в рамках однієї країни, а повномасштабний виклик європейській і світовій системам безпеки. Німеччина та Франція виступили єдиним фронтом з Польщею та Великобританією за посилення санкцій проти Росії.

Канцлер Німеччини Ангела Меркель у своєму інтерв'ю Frankfurter Allgemeine Zeitung зазначила, що «Росія знову повертається до старого способу мислення, який полягає в поділі світу на сфери впливу. А це не узгоджується із сьогоdnішніми реаліями міжнародного співробітництва та адаптацією інтересів, сформованих після завершення «холодної війни». Також, канцлер наголосила, що «анексія Криму суперечить нормам міжнародного права» і дорікнула Росії в дестабілізації ситуації в окремих регіонах України. Німецький уряд абсолютно не погоджується з деякими аспектами внутрішньополітичного розвитку Росії»⁵.

Зі свого боку міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайер пояснив, що економічні санкції проти Росії повинні повернути її за стіл переговорів, якими б болючими вони не були для європейців⁶.

Німеччина перша продемонструвала свої дії стосовно Росії, відмовившись будувати тренувальний центр для російської армії, який німецький концерн Rheinmetall зобов'язувався поставити Росії за 100 мільйонів євро. Ці дії засвідчили про завершення певного етапу в двосторонніх російсько-німецьких відносинах. Цей вчинок німецького уряду показав, що в питаннях європейської безпеки не може бути компромісів і для її забезпечення держава може піти навіть на найбільш непопулярні заходи. Як вважає Я. Райтер, спроба включити Росію до західного світу не вийшла. Щоб в майбутньому відновити від-

носини з Росією, сьогодні треба зберегти єдність західного світу і вірність його принципам. Вони не можуть бути предметом компромісів⁷.

На початку жовтня 2014 року в Польщі змінився уряд, новий прем'єр-міністр Єва Копач пообіцяла допомогти Україні в економічній, політичній і військовій трансформації, але при цьому підкреслила, що, насамперед, відповідальність за реформування держави лежить на самих українцях. А також заявила, що для Польщі та її громадян ключовим є питання припинення збройної боротьби в Україні і консолідація української держави⁸.

Ключову роль серед країн Веймарського трикутника у врегулюванні російсько-українського конфлікту сьогодні відіграє Німеччина. Канцлер Німеччини Ангела Меркель стала лідером у питанні конфлікту з Росією. Завдяки Німеччині вжито дієві санкції ЄС проти Росії у березні 2014 року та розширено їх у липні та вересні 2014 року та зірвано втілення проекту трубопроводу «Південний потік». Німеччина переконала Францію з групи скептиків щодо питання санкцій задля впливу через Париж на інші південні держави-члени.

На сьогодні ЄС для вирішення конфлікту здійснює такі заходи: санкції проти Росії, пошук форматів переговорів для врегулювання певних аспектів конфлікту дипломатичним шляхом та фінансова підтримка України. Також в цьому напрямі і проводить політику Німеччина.

Для припинення бойових дій на Сході України Німеччина активно підтримує санкції проти Росії і водночас працює для створення умов, за яких їх можуть скасувати в майбутньому. Мова йдеться про підтримку роботи контактної групи, створеної під егідою ОБСЄ, та узгодження дій об'єднаної Європи зі США. Уряд Німеччини розуміє, щоб скасувати санкції проти Росії необхідний прогрес у врегулюванні конфлікту, адже невідомо, скільки погоджуватимуться терпіти скептично налаштовані щодо санкцій держави-члени ЄС.

Головним партнером Німеччини у вирішенні російсько-української кризи є безперечно, Франція. Франція – важливий гравець у європейській системі безпеки, що прагне стабільності

на континенті. Ангела Меркель координує свою роботу з президентом Франції, залучаючи його до врегулювання конфлікту («нормандський формат»). «Нормандський формат» – це зустріч у чотирьохсторонньому форматі – Україна – Німеччина – Франція – Росія – для вирішення збройного конфлікту на Сході України. Французька сторона брала дуже активну участь у всіх переговорах щодо Мінських домовленостей.

Прагнучи зміцнити свої позиції в Європі, Франція останніми роками активно долучається до формування політики ЄС на східному напрямку. Як показує практика, ведення переговорів німецько-французьким тандемом у «нормандському форматі» позитивно схвалено південними державами-членами ЄС. Участь Франції у врегулюванні української кризи має вкрай важливе значення. Це є наслідком її зобов'язань у рамках Європейського Союзу, G7, Ради безпеки ООН та її власних безпекових інтересів щодо європейського сусідства. Як лідер серед держав-членів ЄС, Франція виступає активним та справедливим посередником у переговорах між Росією та Україною в рамках «нормандського формату», маючи багатий досвід з урегулювання регіональних конфліктів – Нагірний Карабах та Грузія. Деякі українські політики зазначають, що якби до врегулювання конфлікту не залучалась Німеччина, то, ймовірно, Франція не стала б частиною цього процесу.

На Берлінському саміті 12 вересня 2015 року сторони «нормандської четвірки» ухвалили «План Мореля», названий на честь французького дипломата П'єра Мореля. Цей план передбачав проведення виборів у тимчасово непідконтрольних Україні окремих районах Донецької та Луганської областей з метою врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. Президент України Петро Порошенко назвав його «особистою думкою пана Мореля», хоча П'єр Морель надав його нормандській четвірці після попереднього узгодження, зокрема, з Вашингтоном і Москвою.

Київ був дуже скептично налаштований щодо плану Мореля зв'язку з тим, що план не передбачає виконання таких обов'язкових, згідно з Мінськими угодами, елементів врегулювання,

як роззброєння бойовиків і контроль України над кордоном. Тому політичні експерти України дійшли висновку, що реалізація плану Мореля призведе до того, що Росія й далі контролюватиме Донбас, тоді як Україна матиме лише формальний зв'язок з Донецькою та Луганською областями.

Враховуючи певну залежність від Заходу, а також складну політичну та економічну ситуацію, Київ був змушений погодитися з деякими частинами плану під час зустрічі у «нормандському форматі» в Парижі.

У рамках Європейського Союзу Франція загалом займає більш збалансовану позицію стосовно Росії, ніж Німеччина або Італія, і м'якшу, ніж Велика Британія чи Польща. Французи підтримували позицію своїх німецьких колег, аби спільно працювати над урегулюванням конфлікту, незважаючи на досить добрі відносини між німецьким канцлером і російським президентом Володимиром Путіним. Скасувавши військовий контракт із Росією 2010 року на будівництво двох універсальних десантних кораблів-вертольотоносців (відомих як «Містралі»), Франція не готова згорнути всю політичну і військову співпрацю з Росією.

Франція виступає за повну імплементацію Мінських домовленостей, хоча є політичний консенсус, що на розв'язання цього конфлікту можуть піти роки, навіть десятиліття, як і щодо інших «заморожених конфліктів», до розв'язання яких Франція і Росія залучалася⁹.

На жаль, у «переговорній групі» від ЄС не представлена Польща. Формат Веймарського трикутника, який свого часу добре спрацював у сенсі сприяння європейській інтеграції Польщі, міг би бути корисним і в справі врегулювання російсько-українського конфлікту. Такі можливості були продемонстровані під час української кризи, коли міністри закордонних справ Німеччини, Франції та Польщі виступили посередниками в переговорах В. Януковича з Майданом, у результаті яких було підписано відому угоду.

На теперішній час Польща все більше залучається до розв'язання російсько-української кризи. Насамперед це пов'язано з головуванням в Європейській Раді колишнього прем'єр-міні-

стра Польщі Дональда Туска та його тісною взаємодією з А. Меркель. Тому Польща протягом усього часу російської агресії проявляє чи не найбільшу солідарність з Україною, підтримуючи санкції ЄС проти Росії, засуджує її загарбницькі дії та вважає, що безпека в Україні – це гарантія стабільності і безпеки Польщі. З наростанням агресивної поведінки Росії та посиленням інтенсивності бойових дій на Сході України позиція Польщі стала позицією більшості країн ЄС.

12 липня 2018 року Президент України Петро Порошенко провів зустріч з Президентом Франції Еммануелем Макроном у рамках робочого візиту до Брюсселя для участі у заходах Саміту НАТО. Президенти обговорили безпекову ситуацію на Донбасі та узгодили подальші кроки для забезпечення виконання Мінських домовленостей і запровадження миротворчої місії ООН. Визнали за необхідне активізувати переговорний процес у Нормандському форматі. Глава держави подякував за рішення ЄС продовжити економічні санкції до 31 січня 2019 року¹⁰.

У співпраці України з ЄС у сфері зовнішньої політики і безпеки можна виділити три напрями: взаємодія України і ЄС у міжнародному і регіональному вимірах заради спільної безпеки; допомога ЄС у зміцненні стійкості і безпеки України; внесок України у безпеку Європи¹¹.

Отже, головними завданнями країн Веймарського трикутника та інших членів ЄС було залучення Росії в реальний миротворчий процес. Ініціативи країн Веймарського трикутника щодо врегулювання російсько-українського конфлікту реалізуються тільки при зміні зовнішньополітичного курсу Росії. Всі держави-члени ЄС повинні виробити єдину позицію щодо Росії, як суб'єкта міжнародних відносин.

Виконання Росією умов, висунутих «нормандським форматом» щодо врегулювання українсько-російського конфлікту можливе лише у разі приєднання до переговорів стосовно конфлікту на Донбасі Сполучених Штатів Америки.

Крім США, до оновлення формату переговорів повинна долучитися Польща. Посол Польщі в Україні Я. Пекло вже заявив про наміри його країни долучитися до оновленого

«нормандського формату». «Польща воліє бачити в його складі США та ЄС. Причому ЄС як союз, а не Францію та Німеччину окремо, тобто щоб були задіяні й держави-сусіди України. Без Польщі чи Румунії говорити з Росією про її агресію складно», – вважає посол Польщі в Україні¹².

Країни Веймарського трикутника якнайкраще можуть сприяти зупиненню агресії Російської Федерації проти України. Франція та Німеччини – лідери процесу європейської інтеграції, а Польща – це стратегічний партнер України, що підтримує її проєвропейські прагнення. Однак не потрібно виключати можливість врегулювання конфлікту при розширенні формату переговорів: участь представників США і ЄС; участь країн-гарантів безпеки України за Будапештським меморандумом; залучення можливостей Генеральної асамблеї ООН і Ради Безпеки ООН.

1. *Русова О. С.* Роль країн Веймарського трикутника у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі: російський чинник // Актуальні проблеми політики. 2015. № 55. С. 41-50. 2. *Александров О. С.* Нова стратегія національної безпеки Польщі – відповідь на європейські виклики та загрози сьогодення // Стратегічні пріоритети. 2015. № 1 (34). С. 136-138. 3. *Спільна заява міністрів закордонних справ країн Веймарського трикутника Франка-Вальтера Штайнмайера (Німеччина), Лорана Фабіуса (Франція) і Радослава Сікорського (Польща).* URL: http://www.kiew.diplo.de/Vertretung/kiew/uk/08/03_Politik/Erklaerung_Weimar.html. 4. *Захід не повинен йти на компроміс.* URL: <http://www.polradio.pl/5/132/Artykul/182928,Захід-не-повинен-йти-на-компроміс>. 5. *Merkel A.* Russland wendet sich wieder altem Denken zu. URL: <http://www.faz.net/aktuell/politik/kanzlerin-merkel-im-f-a-z-gesp-raech-russland-wendet-sich-wieder-altem-denken-zu-12941544.html>. 6. *Block N.* Außenminister Steinmeier weist Kritik an seiner Ukraine- und Russland-Politik zurück. URL: <http://www.presseportal.de/pm/110133/2739101/thuringische-landeszeitung-vorab-meldung-aussenminister-steinmeier-weist-kritik-an-seiner-ukraine>. 7. *Захід не повинен йти на компроміс.* URL: <http://www.polradio.pl/5/132/Artykul/182928,Захід-не-повинен-йти-на-компроміс>. 8. *Новий прем'єр Польщі розповіла про майбутню політику щодо України.* URL: <http://www.ukranews.com/uk/news/world/2014/10/01/138446.Noviy-premier-Polshchi-rozpovila-pro-maybutnyu-politiku-shchodo-Ukraini/>. 9. *Франція: «російсько-українська» дилема.* URL: <https://glavcom.ua/publications/franciya-rosiysko-ukrajinska-dilema-356558.html>.

10. Президент України провів зустріч з Президентом Франції. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/inform-center/news/66194-prezident-ukrajini-proviv-zustrich-z-prezidentom-franciji>. 11. «Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Перспективи для України»: Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2672/>. 12. Тарасенко Н. Перспективи нормандського формату як інструменту врегулювання українсько-російського конфлікту в оцінках експертів. 2016. № 17. С. 6–14. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr17.pdf>.

Holianych Bohdan. Joint security initiatives of the countries of the Weimar triangle in the context of aggressive policy of the Russian Federation towards Ukraine

With the outbreak of the Russian-Ukrainian armed conflict, the existing European and world security systems have become ineffective. Events in Ukraine have given an impetus to the search for new and more effective formats in the field of security cooperation.

The informal international association of Germany, Poland and France under the name the Weimar Triangle assumed the burden. Countries of the Weimar Triangle have the potential to attract as many EU member countries as possible to resolve the Russian-Ukrainian armed conflict diplomatically.

The plane crash in Ukraine, in which 300 passengers of a Malaysian airline died, significantly changed the rules of the game in the international arena and showed that the Ukrainian crisis is not an internal conflict within one country, but a full-scale challenge to the European and global security systems.

Germany plays a key role among the countries of the Weimar Triangle in resolving the Russian-Ukrainian conflict. German Chancellor Angela Merkel has become the leader on the issue of the conflict with Russia. Thanks to Germany, effective EU sanctions against Russia were introduced in March 2014, expanded in July and September 2014, and the implementation of the «South Stream» («Pivdenniy Potik») pipeline project was disrupted. Germany drew France from a group of skeptics on the issue of sanctions to influence other southern countries-members through Paris.

For the cessation of hostilities in the East of Ukraine, Germany actively supports sanctions against Russia; and at the same time works to create conditions under which they can be canceled in the future. It is about supporting the work of the contact group established under the auspices of the OSCE and coordinating the actions of a united Europe with the United States.

The main partner in solving the Russian-Ukrainian crisis in Germany is undoubtedly France, that is acting in accordance with the commitments in the framework of the European Union, G7, the UN Security Council and its own security interests regarding the European neighborhood. France is an important

player in the European security system, which seeks stability on the continent. Angela Merkel coordinates her work with the President of France, engaging him in resolving the conflict (the «Norman format»).

Unfortunately, Poland is not represented in the «negotiating group» from the EU. Once worked well in the sense of promoting European integration of Poland, the Weimar Triangle format could be useful in resolving the Russian-Ukrainian conflict.

At present Poland is becoming increasingly involved in resolving the Russian-Ukrainian crisis. First of all, this is connected with the presidency in the European Council of the former Prime Minister of Poland Donald Tusk and his close cooperation with A. Merkel. Therefore, Poland throughout the entire period of the Russian aggression shows almost the greatest solidarity with Ukraine, supporting the EU sanctions against Russia, condemns its aggressive actions and believes that security in Ukraine is a guarantee of stability and security of Poland.

During the meeting on July 12, 2018, the Presidents of Poland and Ukraine discussed the security situation in Donbas and agreed on further steps to ensure the implementation of the Minsk agreements and the introduction of the UN peacekeeping mission.

The countries of the Weimar Triangle can contribute better to stopping the aggression of the Russian Federation against Ukraine. France and Germany are the leaders of the European integration process, and Poland is a Ukraine's strategic partner, which supports its pro-European aspirations. Fulfillment of the conditions set forth by the «Norman format» to resolve the Ukrainian crisis by Russia is possible only if the United States of America joins the negotiations on the conflict in Donbas. Besides the United States, Poland should join the update of the format of negotiations. Ambassador of Poland to Ukraine J. Pieklo has already announced his country's intentions to join the updated «Norman format».

Key words: Weimar Triangle, EU, Ukraine, the Russian Federation, Russian-Ukrainian conflict, politics.

**ПРОТИДІЯ ЗАГРОЗАМ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ
В УМОВАХ ДРУГОЇ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»:
АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД
ТА ЙОГО УКРАЇНСЬКІ ПРОЕКЦІЇ**

Аналізується досвід США щодо протидії агресивній політиці Російської Федерації в інформаційній сфері. Розглядаються законодавство та організаційно-практичні заходи США, спрямовані на боротьбу з прокремлівською пропагандою та дезінформацією. Зазначений досвід дасть змогу створити в Україні ефективні механізми протидії дезінформаційній кампанії з боку Росії.

Ключові слова: гібридна інформаційна агресія, інформаційна боротьба, інформаційна війна, протидія, пропаганда, дезінформація.

Даценко А. Ю. Противодействие угрозам в информационной сфере в условиях второй «холодной войны»: американский опыт и его украинские проекции

Анализируется опыт США по противодействию агрессивной политике Российской Федерации в информационной сфере. Рассматриваются законодательство и организационно-практические мероприятия США, направленные на борьбу с прокремлевской пропагандой и дезинформацией. Указанный опыт позволит создать в Украине эффективные механизмы противодействия дезинформационной кампании со стороны России.

Ключевые слова: гибридная информационная агрессия, информационная борьба, информационная война, противодействие, пропаганда, дезинформация.

Datsenko Alina. Countering of information threats in the conditions of second «cold war»: the american experience and its ukrainian projection

The article analyzes the U.S. experience in counteracting the aggressive policy of the Russian Federation in the information sphere. The legislation and organizational and practical measures of the United States aimed at combating pro-Kremlin propaganda and disinformation are considered. The mentioned experience will enable to create effective mechanisms for counteracting Russia's disinformation campaign in Ukraine.

Key words: hybrid information aggression, information struggle, information war, counteraction, propaganda, disinformation.

Російська агресія та масоване поширення прокремлівської пропаганди й дезінформації по всьому світу спричинили серйозну потребу в реагуванні на це негативне явище XXI століття. Кремль задіяв величезні кошти, професійні кадри, системи підкупу, шантажу та залякування з метою зміни світового порядку, розпочавши таким чином другу «холодну війну». На теперішній час небезпеку кремлівської стратегії щодо маніпулювання громадською думкою і впливу на внутрішню політику поступово визнали провідні країни світу – США, Канада, країни НАТО та Європейського Союзу.

Водночас, слід зазначити, що на міжнародній арені за останній час напрацьовано значний досвід протидії російській інформаційній агресії. Є приклади, гідні запозичення і досвід, гідний вивчення та поширення в Україні, яка вже більше чотирьох років тримає активну оборону на інформаційному фронті¹.

Дезінформаційну кампанію Росія проводить за допомогою різноманітних методів, адаптує меседжі під різні цільові аудиторії. Вона нахабно сіє дезінформацію, але водночас намагається, щоб її брехня була розважальною та емоційно привабливою, прилаштовує неправду до риторики, яка відповідала би упередженням та установкам даної цільової аудиторії. Щоб привернути увагу до свого контенту, Росія готова повністю фабрикувати різні наративи з використанням фото- й відеоматеріалів. Ціла низка ЗМІ – від кіно до новин, ток-шоу, друкованих медіа та соціальних мереж – займається просуванням комплексу офіційних установок російської пропаганди.

До характерних особливостей російської пропаганди слід віднести: величезні обсяги дезінформації, швидкість її надання та постійне її повторювання, відсутність логіки і байдужість до реальності (істини). У доповіді RAND Corporation «Брандспойт брехні» – модель російської пропаганди² зазначається, що протистояння російській пропаганді не можна звести до заборони окремого ЗМІ чи зняття з онлайн окремого повідомлення, бо величезний об'єм пропагандистських повідомлень і використання для їхньої трансляції багатьох каналів робить

пропаганду не тільки ефективною, але також менш вразливою. Спростування потребує багатьох зусиль, отже, пропаганда може бути знівельована, лише якщо аудиторія отримує правдиву інформацію раніше, ніж брехню. Тому автори доповіді RAND Corporation вважають за потрібне діяти «на випередження», а саме: постійно попереджати про можливість дезінформації; повторювати спростування; надавати факти для розуміння ситуації, які знадобляться після того, як будуть спростовані брехливі тези.

Виходячи з вищезазначеного, державі для протидії загрозам інформаційному простору через масоване використання дезінформації слід передусім звернути увагу на такі інструменти як:

- розробка або оновлення нормативних документів (стратегій), покликаних забезпечити цілісність державної політики в інформаційній сфері;

- активне реформування систем управління відповідним сектором безпеки (створення спеціалізованих підрозділів, управлінських структур тощо);

- збільшення чисельності підрозділів, зайнятих у системі захисту інформаційного простору;

- навчання фахівців в сфері інформаційної безпеки з урахуванням міжнародного досвіду протидії загрозам (існуючі програми навчання мають давати значний ефект для виявлення проблемних зон захисту інфраструктури, моделювання можливих інцидентів і вироблення типових схем реагування, поліпшення міжвідомчої взаємодії тощо);

- проведення активної роз'яснювальної роботи серед населення щодо небезпеки дезінформації з боку Росії; налагодження системи масової медіа-освіти та виховання критичного мислення.

Враховуючи, що США мають значний фінансовий, технологічний, науково-технічний та воєнний потенціал, а також надають чималой уваги посиленню національної безпеки в інформаційній сфері, захисту громадянських прав та інтересів бізнесу, досвід цієї держави у сфері управління інформаційною

безпекою є особливим для вивчення та впровадження в Україні в умовах її тривалого протистояння російській агресії.

Оскільки США є лідером у розвитку інформаційних технологій, соціально-економічні, воєнні та політичні наслідки інформаційної революції є найбільш відчутними саме в цій державі. Америка раніше за інші країни зіткнулася з інформаційними загрозами в сфері національної інформаційної та кібербезпеки. Відповідно, США першими вдалися до розробки державної політики у сфері інформаційної безпеки. Відтак, у США створено систему державного регулювання в інформаційній сфері, що забезпечує ефективне використання сучасних інформаційних технологій для пришвидшеного розвитку американської економіки та захисту інформаційних прав і свобод людини³. Разом з тим, з початком другої «холодної війни» у 2014 році США вжили комплекс заходів, спрямованих на протидію агресивній політиці РФ, у тому числі в інформаційній сфері.

4 грудня 2014 р. Палата представників Конгресу США схвалила Резолюцію «Про рішуче засудження дій Російської Федерації під керівництвом В.Путіна, якими було впроваджено політику агресії проти сусідніх країн з метою політичного та економічного домінування»⁴. В ухваленій резолюції конгресмени закликали Президента та Держдепартамент США розробити стратегію виробництва і поширення новин та іншої інформації російською мовою в країнах з переважанням або значною часткою російськомовного населення. Члени Палати представників рекомендували використовувати для поширення інформації вже існуючі платформи («Голос Америки»; «Свобода / Вільна Європа» тощо), сприяти створенню приватних компаній за участі держави для випуску відповідного контенту і залучити до реалізації цього завдання уряди країн регіону. З урахуванням зазначеного, 4 березня 2015 р. ухвалено рішення про надання Наглядовою радою США з міжнародного мовлення (Broadcasting Board of Governors) \$23,2 млн на програми російською мовою⁵.

У березні 2016 р. до Сенату США було подано законопроект «Про протидію інформаційній війні», яким передбачалося

створення комплексної стратегії боротьби з дезінформацією і пропагандою у світі, яку поширюють Росія та Китай. У законопроекті наголошувалося на необхідності координувати дії з країнами-партнерами, передусім тими, які є мішенню для операцій з дезінформації; міжнародними організаціями та іншими суб'єктами, такими як Європейський фонд на підтримку демократії (The European Endowment for Democracy), робоча група з питань стратегічних комунікацій Європейської служби (The European External Action Service Task Force on Strategic Communications) та ін. Законопроект передбачав створення Центру інформаційного аналізу та реагування, покликаного:

- здійснювати збір, обробку, інтеграцію та аналіз інформації, включаючи розвідувальні звіти, дані та аналітику з урядових установ США;

- обробляти та поширювати «засновані на фактах описові та аналітичні матеріали контрпропаганди; розкривати дезінформацію, спрямовану проти США, їхніх союзників і партнерів»;

- визначати поточні та нові тенденції у сфері пропаганди і дезінформації;

- визначати країни і групи населення, найбільш чутливі до іноземної пропаганди та дезінформації.

У травні 2016 р. вказаний законопроект було внесено до Палати представників з видозміненою назвою: «Про боротьбу з іноземною дезінформацією та пропагандою», а в грудні 2016 р. положення цього законопроекту були включені до проекту Закону «Про національний оборонний бюджет» (National Defense Authorization Act 2017). Результатом ухвалених положень при Державному департаменті США створено Центр глобальної взаємодії (Global Engagement Center)⁶.

Адміністрація президента США у грудні 2017 р. в оновленій Стратегії національної безпеки США заявила, що Росія втручається у внутрішні політичні справи країн у всьому світі та визначила РФ як суперника. У документі зазначено: «За допомогою модернізованих форм підривної тактики Росія втручається у внутрішні політичні справи країн у всьому світі...,

використовує інформаційні операції в рамках своїх наступальних кіберзусиль, щоб впливати на громадську думку у всьому світі. Її кампанії впливу поєднують таємні розвідувальні операції, фальшивих онлайн персонажів разом з державними засобами масової інформації, сторонніми посередниками та платними користувачами соціальних мереж або «тролями»⁷.

16 січня 2018 р. сенатори США Марко Рубіо та Кріс ван Голлен (Marco Rubio, Chris Van Hollen) представили проект закону, який передбачає санкції щодо країн, які втручаються в американські вибори. Зокрема, законопроект забороняє іноземним урядам або агентам, що діють від їхнього імені: використовувати соціальні мережі та традиційні ЗМІ для поширення неправдивої інформації; купувати рекламу, щоб впливати на вибори; блокувати чи іншим чином перешкоджати доступу до інфраструктури виборів⁸.

Держдепартамент США 26 лютого 2018 р. розгорнув ще одну кампанію боротьби з іноземною пропагандою й дезінформацією в рамках нового партнерства з Пентагоном. Міністерство оборони США передало \$40 млн бюджетних коштів для Центру глобальної взаємодії (ЦГВ) на реалізацію різних «ініціатив з протидії пропаганді й дезінформації з боку закордонних країн». Один з напрямків роботи ЦГВ, на які він може витратити ці гроші, – це створення спеціального фонду «для підтримки громадських і приватних партнерів, що займаються виявленням пропаганди й дезінформації й боротьби з ними».

Як заявили в Держдепартаменті, «структури громадянського суспільства, виробники інформаційних продуктів, неурядові організації, фінансовані на федеральному рівні центри досліджень і розробок, приватні компанії й академічні установи будуть мати право боротися за гранти від ЦГВ». Передбачено, що розподіл коштів фонду стане однією із ключових форм співробітництва Центру з перерахованими організаціями. Початково на гранти надали загальну суму в \$5 млн Крім того, ЦГВ буде разом з Пентагоном розвивати й інші пілотні проекти по боротьбі з дезінформацією⁹.

Запуску нової програми ЦГВ передував випуск на початку 2018 року сенатської доповіді: «Асиметричний напад Путіна на демократію в Росії і Європі: наслідки для національної безпеки США», у якій група членів сенаторів звинувачувала Росію в здійсненні тривалого наступу на демократію в США й закордоном, вважаючи, що нинішня адміністрація США недостатньо активно бореться із пропагандою з боку Росії, у тому числі через ЦГВ, і закликаючи до всебічної стратегії протидії РФ. У дослідженні міститься більше 30 рекомендацій, які, як уважає доповідач, сенатор-демократ Бен Кардін, повинні бути негайно реалізовані Білим домом. Серед іншого – президенту США слід створити міжвідомчий центр, який перебрав би на себе координацію політики й вироблення відповіді на дії Кремля. Сполучені Штати також повинні розширити допомогу, надавану союзникам у Європі й тим країнам, які поки не здатні самостійно протистояти російській фінансовій, енергетичній і інформаційній агресії. Одним з найбільш ефективних інструментів автори доповіді вбачають у розкритті інформації про корупцію в Росії¹⁰.

3 квітня 2018 р. за підсумками саміту президента США Д. Трампа з лідерами Литви, Латвії й Естонії було заявлено, що «Сполучені Штати нададуть \$3 млн на роботу з трьома країнами Балтії, щоб зміцнити надійність інститутів цих країн у протидії дезінформації... шляхом зміцнення незалежних ЗМІ, державних телевідавців і грамотності в галузі ЗМІ в даному регіоні»¹¹.

Представники Республіканської і Демократичної партій в Сенаті США 2 серпня 2018 р. внесли законопроект, спрямований на посилення санкцій і тиску на Росію. Законопроект передбачав посилення санкцій проти енергетичного й фінансового секторів Росії, введення адресних обмежень проти олігархів та державних утворень, у тому числі суб'єктів кібердіяльності. Крім того, в проекті закону йшлося про необхідність посилення боротьби з російською дезінформацією і пропагандою, створення Національного центру реагування на загрози Росії тощо¹².

Ретельне вивчення, аналіз й імплементація американського законодавства та практичного досвіду організаційно-практичних заходів, спрямованих на боротьбу з прокремлівською пропагандою та дезінформацією, надасть змогу і Україні обґрунтовано, з урахуванням інтересів громадян та держави, вдосконалити вітчизняну нормативно-правову базу для більш ефективної протидії російській інформаційній агресії, щоб в подальшому уникати помилок, яких Україна припускалася у процесі вирішення питань протидії гібридним загрозам з боку РФ.

1. «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, А. В. Баровська, Т. О. Ісакова, І. О. Коваль, В. П. Горбулін; за заг. ред. Д. В. Дубова. Київ: НІСД, 2017. 88 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/aktivni_zahodu-52c32.pdf. 2. *Christopher Paul and Miriam Matthews*. The Russian «Firehose of Falsehood» Propaganda Model. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE198/RAND_PE198.pdf. 3. *Олійник О. В.* Інформаційна безпека США // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2012. Вип. 1. С. 280-288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_1_33; Общая политика США в сфере информационной безопасности. URL: <https://www.intuit.ru/studies/courses/563/419/lecture/9576>. 4. *H. Res. 758* Strongly condemning the actions of the Russian Federation, under President Vladimir Putin, which has carried out a policy of aggression against neighboring countries aimed at political and economic domination. URL: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-resolution/758/text>. 5. *Світлова* гібридна війна: український фронт / за ред. В. П. Горбуліна. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>. 6. *Global Engagement Center*. URL: <https://www.state.gov/r/gec/>. 7. *National Security Strategy of the United States of America*. December 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>. 8. *Rubio Van Hollen*. Introduce Legislation to Deter Foreign Interference in American Elections. URL: <http://bit.ly/2DwquWv>. 9. *США* виділять \$40 млн на боротьбу з російською пропагандою. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/27/7078094/>. 10. «Атаку Путіна на демократію»: доповідь сенатора США Бена Кардина. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/putin-kardyn-demokratiya/4201332.html>. 11. *President Donald J. Trump's Support for Estonia, Latvia, and Lithuania*. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/president-donald-j-trumps-support-estonia-latvia-lithuania/>. 12. *Menendez, Graham Outline Bipartisan Russia Sanctions Bill*. URL: <https://www.foreign.senate.gov/press/ranking/release/menendez-graham-outline-bipartisan-russia-sanctions-bill>.

Datsenko Alina. Countering of information threats in the conditions of second «cold war»: the American experience and its Ukrainian projection

The article analyzes the U.S. experience in counteracting the aggressive policy of the Russian Federation in the information sphere.

The leading countries «of the world for counteracting the threats to the information space through the massive use of disinformation mainly resort to typical measures, spending a huge amount of time, money and human resources:

- development and updating of statutory documents (strategies) to ensure the integrity of the state policy in the information sphere;
- active reform of the relevant security sector management systems (creation of specialized units, management structures);
- increase in the number of units engaged in the protection system of the information space;
- training of specialists in the field of information security, taking into account the international experience of counteraction threats (the existing training programs have a significant effect in identifying problem areas for infrastructure protection, modeling possible incidents and developing standard response schemes, and improving interdepartmental interaction);
- conducting an active explanatory work among the population regarding the risk of disinformation from Russia.

In the United States, the issues of the information sphere occupy one of the leading places in the state policy of ensuring national security. They were the first who in the last century began the development of state policy in the field of information security, created a system of state regulation in the information sphere, ensuring the effective use of modern information technologies to accelerate the American economy.

Since the beginning of the second «cold war» in 2014, they adopted a whole range of measures aimed at counteracting the aggressive policy of the Russian Federation, including in the information sphere:

- developing the strategy to produce or otherwise procure and distribute news and information in the Russian language to countries with significant Russian-speaking populations on already existing platforms, such as the Voice of America and Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL);
- the U.S. State Department has established the Global Engagement Center (GEC) to implement various initiatives to counter propaganda and disinformation from foreign countries . One of the initiatives announced by GEC is the creation of an Information Access Fund «to support public and private partners working to expose and counter propaganda and disinformation from foreign nations»;
- the U.S. National Security Strategy (2017) stated that Russia interferes in the domestic political affairs of countries around the world, and defines

Russia as a rival, which uses information operations as part of its offensive cyber efforts.

A detailed study and analysis of American legislation and the experience of organizational and practical measures aimed at combating pro-Kremlin propaganda and disinformation will allow reasonably, based on the interests of citizens and the state, to improve the native legal and regulatory framework that would effectively counteract Russian information aggression; as well as to avoid mistakes made in addressing the issues of countering hybrid threats from the Russian Federation.

Key words: hybrid information aggression, information struggle, information war, counteraction, propaganda, disinformation.

ЗМІСТ

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

Кіянка І. Б. Популізм як ідеологічна норма 3

Розділ 2. Політичні інститути та процеси

Перегуда Є. В. Постреволюційна консолідація українського суспільства у зовнішньополітичній сфері засобами політики енергоефективності та енергозбереження 17

Перегуда Є. В., Згурська В. Л. Самоорганізаційні процеси в міському розвитку 29

Калініченко Б. М. Особливості інформаційного забезпечення російської агресії проти України. 39

Стойко О. М. Роль місцевих ініціатив у впровадженні нових моделей енергоспоживання 51

Демартино А. П. Інтернет в російській концепції інформаційної війни 61

Красковська М. П. Особливості формування економічної і політичної еліти в Західній Європі і сучасній Україні: порівняльний аналіз. 78

Рудень Д. М., Рудень О. В. Законодавче забезпечення діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції як засада реалізації антикорупційної політики в Україні 90

Матвійчук А. В. Конституційно-правовий статус громадських організацій як інституту громадянського суспільства 102

Гнатко М. М. Інформаційна національна безпека держави і роль у ній політичних міфів 117

<i>Калюжна Ю. О.</i> Інтернет та соціальні мережі як засоби ескалації соціально-політичних конфліктів: приклад російсько-українського конфлікту	132
<i>Поппер Л. В.</i> Цінності екологізму як чинник вироблення дієвої державної політики України	143

Розділ 3. Етнополітологія та етнодержавознавство

<i>Ходаківський М. Д.</i> Становлення та розвиток етнокультурної автономії в Балтійських країнах	157
<i>Семко В. Л.</i> Національна ідентичність українського суспільства в контексті формування державної енергетичної політики	172

Розділ 4. Міжнародна політологія

<i>Голянич Б. В.</i> Спільні безпекові ініціативи країн Веймарського трикутника у контексті агресивної політики Російської Федерації щодо України	182
<i>Даценко А. Ю.</i> Протидія загрозам в інформаційній сфері в умовах другої «холодної війни»: американський досвід та його українські проєкції.	193

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

Вимоги до оформлення статей збірника «Держава і право»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків (10 сторінок з переліком літератури).
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 82

Науковий редактор *І. О. Кресіна*
Художнє оформлення *В. С. Жиборовського*

Підп. до друку 18.12.2018. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 11,97. Наклад 200 прим.

ТОВ «Видавництво «Юридична думка»
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел./факс (044) 424-40-69